

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№4(70), 2022

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»
№4(70)**

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№4 (70), 2022

Бас редактор:

Е.А. БУРИБАЕВ – з.ғ.д., профессор

Бас редактордың орынбасары:

Б.Х. Төлеубекова – з.ғ.д., проф.

Редакциялық алқа мүшелері:

С.Н. Сабикенов –

з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.,

Б.А. Тайторина – з.ғ.д., профессор (Алматы),

В.Ф. Цепелев – з.ғ.д., РФ ИМ академиясы профессоры (Мәскеу),

Н.Г. Муратова – з.ғ.д., проф.,

Казан мемлекеттік университеті,

«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының меңгерушісі (Казан),

Джон Берк. – доктор права, «Таллинн» университетінің ректоры (Эстония),

О.З. Мухамеджанов – з.ғ.д., проф., Ташкент Мемлекеттік Заң Университеті (Ташкент),

А.М. Хлус – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

В.И. Самарин – з.ғ.к., доцент, Беларусь мемлекеттік университеті (Минск),

А.Е. Жатқанбаева – з.ғ.д., проф. (Алматы),

Ж.А. Хамзина – з.ғ.д., проф. (Алматы),

С.И. Шелухин – доктор PhD,

Джон Джэй Нью-Йорк университетінің профессоры (АҚШ),

Д.О. Ежевский – з.ғ.к., доцент,

Ресей халықтар достастығы университеті конституциялық құқық және конституциялық сотта іс жүргізу кафедрасының доценті (Мәскеу).

Жауапты хатшы:

Н.Б. Калкаева – з.ғ.к., қ. проф.

Техникалық хатшы:

Қ. Тұрлыханқызы

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2022

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген N 10111 – Ж

Басуға 28.12.2022. қол қойылды.

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 11 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 730.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Журнал редакциясының бағаны..... 6
Колонка редакции журнала
Editorial column

ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW

Балтабек А.М. Мемлекет функцияларын іске асырудағы құқықтың әлеуеті: зерттеу парадигмасы..... 9

Балтабек А.М. Потенциал права в реализации функций государства: парадигма исследований

Baltabek A.M. The potential of law in the realization of the functions of the state: the paradigm of research

Исабаева Ж.Н. Жастардың құқықтық санасының қалыптасуы және әсер ететін факторлар..... 14

Исабаева Ж.Н. Формирование правосознания молодежи и влияющие факторы

Issabayeva Zh. Formation of legal awareness of youth and influencing factors

Каримов К.С., Камбарова Ш.А., Бахридинов К.Н. Историко-правовое исследование документов о социальных отношениях колониального периода в Туркестане... 17

Каримов К.С., Камбарова Ш.А., Бахридинов К.Н. Түркістандағы отарлық дәуірді қоғамдық қатынастар туралы құжаттарды тарихи-құқықтық зерттеу

Karimov K.S., Kambarova Sh.A., Bakhridinov K.N. Historical and legal study of documents on social relations of the colonial period in Turkestan

Камза А.Т. Кейінгі сталинизм тұсындағы Қазақстандағы билік өкілдерінің құқықтық мәртебесі..... 21

Камза А.Т. Правовой статус представителей власти в Казахстане при позднем сталинизме

Kamza A.T. Legal status of government representatives in Kazakhstan under late stalinism

ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW

Байсымакова Д.С., Белхожаева Д.Ж., Молдахметова Ж.Е. Соттық қорғау – еңбек құқықтары мен мүдделерді қорғаудың нысаны ретінде..... 27

Байсымакова Д.С., Белхожаева Д.Ж., Молдахметова Ж.Е. Судебная защита как одна из форм защиты трудовых прав и интересов

Baisymakova D.S., Belkhozhaeva D.Zh., Moldakhmetova Zh.E. Judicial protection as a form of protection of labor rights and interests

Тұрлыханқызы Қ. Жұмыскердің еңбек міндеттерін бұзуына байланысты жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзуды сотта қарау 34

Турлыханқызы К. Рассмотрение в суде нарушения трудового договора по инициативе работодателя в связи с нарушением трудовых обязанностей работником

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№4 (70), 2022

Главный редактор:
БУРИБАЕВ Е.А.
д.ю.н., профессор

Зам. главного редактора:
Толубекова Б.Х. – д.ю.н., проф.

Члены редколлегии:

Сабикенов С.Н. – д.ю.н., академик НАН РК,
профессор,

Тайторина Б.А. – д.ю.н., проф., (Алматы)

Цепелев В.Ф. – д.ю.н., профессор Академии
МВД РФ (Москва),

Муратова Н.Г. – д.ю.н., проф., зав. кафедрой
«Уголовный процесс» Казанский
государственный университета (Казань),

Джон Берк. – доктор Права,
ректор университета «Таллинн» (Эстония),

Мухамеджанов О.З. – д.ю.н., проф.,

Ташкентского Государственного
Юридического Университета (Ташкент),

Хлус А.М. – к.ю.н., доцент, Беларусский
государственный университет (Минск),

Самарин В.И. – к.ю.н., доцент, Беларусский
государственный университет (Минск),

Жатканбаева А.Е. – д.ю.н., проф. (Алматы),

Хамзина Ж.А. – д.ю.н., проф. (Алматы),

Шелухин С.И. – доктор PhD, профессор
Нью-Йорского университета Джон Джэя
(США),

Ежевский Д.О. – к.ю.н., доцент
кафедры конституционного права и
конституционного судопроизводства

Российского университета дружбы народов
(Москва)

Ответ. секретарь:

Калкаева Н.Б. – к.ю.н., асс. проф.

Тех.секретарь: Қ. Тұрлыханқызы

© Казахский национальный педагогический университет
им. Абая, 2022

Зарегистрированов Министерстве культуры и
информации Республики Казахстан
8 мая 2009 г. N 10111 – Ж

Подписано в печать 28.12.2022.
Формат 60x84 1/8. Объем 11. уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 730.

050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.
КазНПУим.Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального педагогического
университета имени Абая

Turlykhanqyzy K. Consideration in the court of breach of an employment contract at the initiative of the employer in connection with the breach of labor obligations by the employee

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

Меирбекова Г.Б. Азаматтық процестегі оңайлатылған (жазбаша) өндірістің теориялық-құқықтық негіздері..... 40

Меирбекова Г.Б. Теоретико-правовые основы упрощенного (письменного) производства в гражданском процессе

Meirbekova G.B. Theoretical and legal bases of simplified (written) proceedings in civil proceedings

Меирбекова Г.Б., Утегенова У. Іс жүргізу құжаттары жүйесіндегі нотариаттық актінің орны мен ерекшеліктері..... 45

Меирбекова Г.Б., Утегенова У. Место и особенности нотариального акта в системе процессуальных документов

Meirbekova G.B., Utegenova U. The place and features of the notarial act in the system of procedural documents

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО ADMINISTRATIVE LAW

Байсалова Г.Т., Төленді М.А. Әкімшілік және процедуралдық қатынастардың жіктелу моделі..... 50

Байсалова Г.Т., Төленді М.А. Классификационная модель административно-процессуальных правоотношений

Baisalova G.T., Tolendi M.A. Classification model administrative and procedural relationships

Богатырева Л.Б., Тайторина Б.А. Государственная политика Республики Казахстан в сфере охраны здоровья граждан: дискурс трансформации..... 55

Богатырева Л.Б., Тайторина Б.А. Азаматтардың денсаулығын қорғау саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты: трансформация дискурсы

Bogatyreva L.B., Taitorina B.A. State Policy of the Republic of Kazakhstan in the field of health protection of citizens: transformation discourse

Жетписбаев Г.А., Камалов К.М., Шауденова Н.К. Фармацевтическая наука и практика в условиях пандемии COVID-19: проблемы правового регулирования отрасли... 63

Жетписбаев Г.А., Камалов К.М., Шауденова Н.К. Фармацевтикалық ғылым және практика COVID-19 пандемиясы жағдайында: саланы құқықтық реттеу мәселелері

Zhetpysbaev G.A., Kamalov K.M., Shaudenova N.K. Pharmaceutical science and practice during the COVID-19 pandemic: problems of legal regulation of the industry

**Kazakh National Pedagogical university
after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№4 (70), 2022

Editor in chief:
BURIBAYEV Ye.A.
doctor of law, professor

Executive Editor:
Toleubekova B.Kh. – *doctor of law, professor*

The editorial board members:
Sabikenov S.N. – *academician, doctor of law, professor,*
Taitorina B.A. – *doctor of law, professor (Almaty),*
Tsepelev V.F. – *doctor of law, professor(Moscow),*
Muratova N.G. – *doctor of law, professor (Kazan),*
John Burke.– *doctor of law (PhD)(Estonia),*
Mukhamedzhanov O.Z. – *doctor of law, Professor, Tashkent State Law University(Uzbekistan),*
Khlus A.M. – *candidate of law., associate professor(Minsk),*
Samarin V.I.–*candidate of law., associate professor(Minsk),*
Zhatkanbayeva A.E. – *doctor of law, professor (Almaty),*
Khamzina Zh.A. – *doctor of law, professor (Almaty),*
CheloukhinS. – *PhD, professor law police science and criminal justice John Jay College of criminal Justice The City University of New York,*
Yezhevsky D.O. – *candidate of law., associate professor(Moscow)*

Answer. secretary:
Kalkayeva N.B. – *candidate of law., associate professor*

Technical Secretary: K. Turlykhankyzy

© **Kazakh National Pedagogical university after Abai, 2022**

The journal is registered by the Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. №10111 – Ж

Signed to print 27.12.2022
Format 60x84 1/8.
Volume 11 publ.literature
Edition 300 num.Order 730.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical university
after Abai

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY

Сералиева А. М. Киберпреступность: понятие, причины и предупреждение..... 70
Сералиева А. М. Киберқылмыс: түсінігі, себептері және алдын-алу жолдары
Seraliyeva A. Cybercrime: concept, causes and warning

Авторлар туралы мәлімет..... 79
Сведения об авторах
Information about authors

Журнал редакциясының бағаны

2022 жылғы маусымдағы референдумда жалпыхалықтық мақұлдау алған Қазақстан Республикасы Конституциясының трансформациялық моделін әлемнің түрлі елдерінің мамандары Қазақстанның шынайы конституционализмге қайта оралуы және Қазақстанның өзінің дамуының жаңа кезеңі – Екінші Республикаға кіруі ретінде бағаланады. Қ.-Ж.К. Тоқаевтың Қазақстан Президенті болып сайлануы тарихи маңызды фактор болып табылады. Ел үшін алдағы жеті жыл стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге және Мемлекет басшысы өзінің билігінің алдыңғы үш жылында тынымсыз айтқан міндеттер кешенін шешуге бағытталған елеулі оқиғаларға толы болады деп күтілуде. Ел Қазақстанның әлемдік қоғамдастықтағы озық позицияларға объективті түрде үміткер болуына мүмкіндік беретін ең үлкен нәтижелерге қол жеткізіледі деп сенеді.

Қазақстан экономикасының жекелеген салаларындағы белгілі бір құлдырау белгілері – бұл кейбір экономистер түсіндіруге тырысатын жекелеген елдерге тән белгі ғана емес, әлемдік идеологиялық және саяси дағдарыстың көрінісі. Қарсы тұру мен қарсы тұру күшінің белсенділігі жоғары жалпы әлемдік процесте бола отырып, мүлдем еркін және экономикалық жағынан қолайлы ел болуға болмайды. Ішкі сипаттағы қиындықтарға қарамастан, Мемлекет басшысы әлемнің көптеген елдерінің жоғары басшылығымен өркениетті диалогқа қол жеткізу үшін барлық шараларды қабылдауда. Бай табиғи ресурстарға ие бола отырып, ел шикізат қосымшалары ретінде бағаланатын субъектілердің қатарында болмауы керек. Экономикалық серпіліс жасау үшін айтарлықтай инвестициялар және одан да басқа да факторлар қажет. Елден заңсыз әкетілген капиталды қайтару процестерін жандандыру қажет.

Осы бөлімдегі проблемаларды шешу мақсатында заңды түрде алып қою арқылы сатып алушы жекелеген меншікті мемлекет меншігіне алу арқылы капиталды қайтарудың әлемдік тәжірибесінің құқықтық аспектілерін зерделеу орынды болып көрінеді. Бұл мәселеде заңды түрде мінсіз механизмді модельдеу қазіргі заманғы отандық құқықтанудың өзекті міндеттерінің бірі болып табылады. Мұндай модельді жобалау халықаралық, конституциялық, инвестициялық, банктік, кәсіпкерлік, азаматтық, әкімшілік, қылмыстық және т. б. сияқты құқықтық салаларда арнайы құқықтық білімді синтездеуді қажет ететіні анық. Шағын олигархиялық шыңның қолында шоғырланған өте тиімді капиталдың генезисі криминологиялық тұрғыдан капиталды қалыптастырудың бастапқы кезеңінде заңсыз әрекеттерді жасауда жатыр, ол әдетте қарақшылық кезең деп аталады. Уақытсыздық дәуірі посткеңестік кеңістіктегі көптеген елдердің құқықтық жүйелеріне қарағанда әлдеқайда прогрессивті өзінің ұлттық құқықтық жүйесін құрумен аяқталды. Қазіргі уақытта алыс шет елдердің экономикасында жұмыс істейтін капиталды елге тезірек қайтару арқылы Қазақстан халқының мүдделерін барынша қорғау қажет.

Қазақстан Республикасының Президенті 2022 жылғы 5 қарашада «Прокуратура туралы» Конституциялық заңға қол қойды. Бұл прокуратура органдарының құқықтық реттеудің жоғары деңгейіне қол жеткізуін бағалаудағы жаңа өлшем. Егемен Қазақстан үшін бұл Прокуратура туралы заңнаманың үшінші моделі. Алдыңғы заңдар 1995 және 2017 жылдары қабылданған. Аэробатикалық талдау жаңа заңның 2017 жылғы «Прокуратура туралы» ҚРЗ-мен салыстырғанда үлкен жаңалығымен ерекшеленбейтінін айтуға мүмкіндік береді: бұрынғы заңның элементтері жаңа заңның басқа бөлімдеріне қажетсіз көшірілді. Өкінішке орай, даулы және айқын әлсіз позициялар сақталды. Заңның құрылымы сынға төтеп бере алмайды: нормаларды орналастыруда логикалық реттілік жоқ, көптеген олқылықтар бар. Жаңа ұғымдар пайда болды, оларға тиісті анықтамалар берілмеді, институттардың атауларын ауыстыру жүргізілді, бұл ұйғарымдарға анық және нақтылық әкелмеді (мысалы, бұрынғы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеттің орнына енді «ведомство» көрінеді) прокурорлық қадағалау салалары институтын қайта жаңғырту болмады, қағидалар жүйесі бұлыңғыр, аморфтық сипатта болады және оларды сақтаудың тиісті кепілдіктеріңіз ұсынылған, прокурорлық қадағалау және прокурорлық ден қою нысанасы туралы норма жоқ. Жоғарыда келтірілген тізім ауырсыну нүктелерін сарқып алмайды. Қазақстандық қоғамның өмірі мен қызметіндегі ең сұранысқа ие заңдардың бірі атаулары тек посткеңестік кеңістікте ғана белгілі емес отандық мамандардың пікірін ескермей, асығыс құрастырылған (әзірленбеген) өкінішті факт. Сонымен, ең бастысы: прокуратураның өкілеттігінде Қазақстаннан тыс жерлерге әкетілген заңсыз алынған капиталды елге қайтару процестерін бастау жөніндегі құқықтық тетік жоқ.

Осылайша, салалық заңнаманы жетілдіру жолдары туралы ойлауға жеткілікті үлкен алаң бар. Салалық заңнаманы жетілдіре отырып, біз - әр ұрпақтың заңгерлері – ұлттық құқықтың бүкіл жүйесін жоғары деңгейге көтереміз.

Құрметті оқырмандар мен журнал авторлары! Сіздерді редакция өткен жылы қол жеткізген жетістіктеріңізбен құттықтайды! Қауіп төнген Отан құтқарылды! Осы орайда әрбір нағыз қазақстандықтың, өз Отанының патриотының, өз еліне шын жүректен жанашыр, қуаныш күндері де, қайғы-қасірет күндері де Отаны үшін қызмет етуге дайын болған әрбір нағыз қазақстандықтың еңбегі. Алдағы 2023 жылы жаңа жетістіктерге жете берейік. Жаңа Республика сіздерден осыны күтеді!

Құрметпен, журнал редакциясы.

Колонка редакции журнала

Внедрение трансформационной модели Конституции Республики Казахстан, получившей всенародное одобрение на июньском 2022 года референдуме, специалистами разных стран мира оценивается как возвращение Казахстана к истинному конституционализму и вхождение Казахстана в новую стадию своего развития – Вторую Республику. Избрание К.-Ж. К. Токаева Президентом Казахстана – фактор исторической важности. Ожидается, что ближайшие семь лет для страны будут наполнены значительными событиями, ориентированными на достижение стратегических целей и решение комплекса задач, о которых неустанно говорил Глава государства в предыдущие три года своего правления. Страна верит в то, что будут достигнуты величайшие результаты, позволяющие Казахстану объективно претендовать на передовые позиции в мировом сообществе.

Признаки определенного спада в отдельных отраслях казахстанской экономики – это отражение мирового идеологического и политического кризиса, а не только признак, присущий отдельным странам, как это пытаются объяснить некоторые экономисты. Нельзя быть абсолютно свободной и экономически благополучной страной, находясь в общемировом процессе, в котором проявляют повышенную активность силы противодействия и противостояния. Независимо от сложностей внутреннего характера, Глава государства принимает все меры для достижения цивилизованного диалога с высшим руководством большинства стран мира. Обладая богатейшими природными ресурсами, страна не должна находиться в числе субъектов, оцениваемых как сырьевые придатки. Для совершения экономического рывка нужны значительные инвестиции и не только. Необходимо активизировать процессы возврата капиталов, незаконно вывезенных за пределы страны.

Для разрешения проблем в этой части представляется целесообразным изучение юридических аспектов мирового опыта по возврату капиталов путем национализации частной собственности без выкупа посредством законного изъятия. Моделирование юридически безупречного механизма в данном вопросе представляется одной из актуальнейших задач современной отечественной юриспруденции. Очевидно, что конструирование такой модели потребует синтеза специальных юридических знаний в таких правовых отраслях, как международное, конституционное, инвестиционное, банковское, предпринимательское, гражданское, административное, уголовное и т.д. Генезис сверхприбыльного капитала, сосредоточенного в руках небольшой олигархической верхушки, с криминологической точки зрения кроется в совершении неправомерных действий в условиях первоначального этапа формирования капитала, который принято называть пиратским периодом. Эпоха безвременья закончилась вместе с созданием собственной национальной правовой системы, которая намного прогрессивнее правовых систем большинства стран постсоветского пространства. Необходимо решительнее защищать интересы народа Казахстана путем скорейшего возврата в страну капитала, который в настоящее время работает на экономику стран дальнего зарубежья.

Президент Республики Казахстан 5 ноября 2022 года подписал Конституционный закон «О прокуратуре». Это новый критерий в оценке достижения органами прокуратуры высокого уровня правовой регламентации. Для суверенного Казахстана это уже третья модель законодательства о прокуратуре. Предыдущие законы принимались в 1995 и 2017 годах. Пилотажный анализ позволяет говорить о том, что новый закон не отличается большой новизной по сравнению с ЗРК «О прокуратуре» 2017 года: элементы прежнего закона перемещены в иные разделы нового закона без надобности. Спорные и явно слабые позиции, к сожалению, сохранены. Структура закона не выдерживает критики: отсутствует какая-либо логическая последовательность в размещении норм, много пробелов. Появились новые понятия, которым не даны надлежащие определения, произведены замены названий институтов, что не привнесло большей ясности и четкости в предписания (например, вместо прежнего Комитета по правовой статистике и специальным учетам теперь фигурирует «ведомство»), не произошло возрождения института отраслей прокурорского надзора, система принципов носит размытый, аморфный характер и представлена без соответствующих гарантий их соблюдения, нет нормы о предмете прокурорского надзора и прокурорского реагирования. Приведенный перечень не исчерпывает болевых точек. Досадный факт, когда один из самых востребованных законов в жизни и деятельности казахстанского общества составлен (не разработан) поспешно, без учета мнения отечественных специалистов, чьи имена хорошо известны не только на постсоветском пространстве. И, наконец, самое главное: нет в полномочиях прокуратуры правового механизма по инициированию процессов возврата в страну незаконно нажитого капитала, вывезенного за пределы Казахстана.

Таким образом, поле для размышлений о путях усовершенствования отраслевого законодательства достаточно большое. Совершенствуя отраслевое законодательство, мы – юристы разных поколений – поднимаем на более высокий уровень всю систему национального права.

Дорогие читатели и авторы журнала! Редакция поздравляет вас с достигнутыми вами в уходящем году успехами, а они у каждого непременно есть! Отечество, которое было в опасности, спасено! И в этом заслуга каждого настоящего казахстанца, патриота своей Родины, искренне сопереживающего своей стране, готового откликнуться на зов Родины как в дни радости, так и в дни скорби. Желаем вам в наступающем 2023 году новых свершений. Вторая Республика ждет их от вас!

С искренним уважением, редакция журнала.

Editorial column

Introduction of the transformational model of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, which received the nation-wide approval on the June 2022 referendum is estimated by the experts from different countries as returning of Kazakhstan to the true constitutionalism and entering of Kazakhstan to the new stage of the development - the Second Republic. The election of K.-J.K. Tokayev as the President of Kazakhstan is a factor of historical importance. It is expected that the next seven years for the country will be full of significant events, focused on achieving strategic goals and solving a set of problems, about which the Head of State tirelessly spoke during the previous three years of his reign. The country believes that the greatest results will be achieved, allowing Kazakhstan to objectively claim advanced positions in the world community.

Signs of a certain recession in some sectors of Kazakhstan's economy are a reflection of the global ideological and political crisis, and not just a sign peculiar to individual countries, as some economists try to explain it. It is impossible to be absolutely free and economically prosperous country, being in the global process, in which the forces of opposition and confrontation show increased activity. Regardless of the difficulties of an internal nature, the Head of State takes all measures to achieve a civilized dialogue with the highest authorities of most countries in the world. Having the richest natural resources, the country should not be among the entities assessed as a raw materials appendage. To make an economic breakthrough, we need considerable investments, and not only that. It is necessary to activate the processes of returning the capitals, illegally exported out of the country.

To solve the problems in this part, it seems advisable to study the legal aspects of international experience on the return of capital by nationalizing private property without redemption through legal seizure. Modeling of the legally irreproachable mechanism in this matter is one of the most urgent tasks of the modern domestic jurisprudence. Obviously, the construction of such a model will require the synthesis of special legal knowledge in such legal branches as international, constitutional, investment, banking, business, civil, administrative, criminal, etc. From the criminological point of view, the genesis of super-profitable capital, concentrated in the hands of a small oligarchic elite, lies in the commission of unlawful acts in the conditions of the initial stage of capital formation, which is commonly called the piracy period. The era of no-time came to an end together with the creation of our own national legal system, which is much more progressive than the legal systems of most post-Soviet countries. It is necessary to more decisively protect the interests of the people of Kazakhstan by returning to the country as soon as possible the capital which is currently working for the economy of far abroad.

On November 5, 2022 the President of the Republic of Kazakhstan signed the Constitutional Law "On Prosecutor's Office". This is a new criterion in assessing the achievement of a high level of legal regulation by the prosecutor's office. For sovereign Kazakhstan, this is already the third model of legislation on the Prosecutor's Office. The previous laws were adopted in 1995 and 2017. Pilot analysis allows us to say that the new law does not differ much in novelty in comparison with the 2017 Law "On Prosecutor's Office": elements of the previous law are moved to other sections of the new law unnecessarily. Disputable and clearly weak positions, unfortunately, are preserved. The structure of the law does not stand up to criticism: there is no logical sequence in the placement of norms, there are many gaps. There are new concepts, which are not properly defined, the names of institutions have been replaced, which has not brought more clarity and clarity to the regulations (for example, instead of the former Committee on Legal Statistics and Special Accounting now appears "department"), there has been no revival of the Institute of branches of prosecutorial supervision, the system of principles is vague, amorphous and presented without appropriate guarantees of their compliance, there is no norm about the subject of prosecutorial supervision and prosecutorial response. The above list does not exhaust the pain points. It is an unfortunate fact that one of the most demanded laws in the life and activity of Kazakhstani society is hastily drafted (not developed) without taking into account the opinion of domestic specialists, whose names are well known not only in the post-Soviet space. And finally, most importantly: there is no legal mechanism in the powers of the prosecutor's office to initiate processes to return to the country illegally gained capital taken out of Kazakhstan.

Thus, the field for reflection on ways to improve the sectoral legislation is large enough. By improving the sector-specific legislation, we - lawyers of different generations - raise the entire system of national law to a higher level.

Dear readers and authors of the magazine! The editorial board congratulates you with all your successes of the passing year, and you all have them! Motherland, which was in danger, was saved! And this is the merit of each true Kazakhstani citizen, a patriot of his motherland, sincerely empathizing with his country, ready to respond to the call of the motherland in the days of joy as well as in the days of sorrow. We wish you new achievements in the coming year 2023. The Second Republic awaits them from you!

Sincerely, Editorial Board.

**ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW**

МРНТИ 10.17.45
УДК 342.22

DOI 10.51889/4464.2022.85.37.001

А.М. Балтабек¹

¹ *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*

**МЕМЛЕКЕТ ФУНКЦИЯЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУДАҒЫ
ҚҰҚЫҚТЫҢ ӘЛЕУЕТІ: ЗЕРТТЕУ ПАРАДИГМАСЫ**

Аңдатпа

Зерттеуде мемлекет функцияларын іске асырудағы құқықтың әлеуетіне талдау жасалып, мемлекет функциялары мәселесін белсенді ғылыми әзірлеуді қажет ететін факторлар талданады. Мақалада мемлекет функциясының тұжырымдамасына әртүрлі тәсілдерді талдау негізінде оның анықтамасы беріледі; мемлекет функцияларының жіктелуі жалпыланады және олардың сипаттамалары ашылады; мемлекет функцияларын жүзеге асырудың нысандары мен әдістері көрсетіледі. Теориялық пайымдауларды, мемлекеттің мақсаттары мен міндеттерінің динамикасын және жаңа жаһандық сын-кәтерлерді талдау негізінде қалыптасқан көзқарастарды қайта бағалау және жаңа тәсілдерді жаңғырту шеңберінде мемлекет функциялары мәселесін ғылыми зерттеу қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: құқық, мемлекет, мемлекеттік орган, функциялары, жіктелу.

Балтабек А.М.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая*

**ПОТЕНЦИАЛ ПРАВА В РЕАЛИЗАЦИИ ФУНКЦИЙ ГОСУДАРСТВА:
ПАРАДИГМА ИССЛЕДОВАНИЙ**

Аннотация

В исследовании осуществлен анализ потенциала права в реализации функций государства, анализируются факторы, обуславливающие необходимость активной научной разработки проблемы функций государства. В статье на базе анализа различных подходов к понятию функции государства дается его определение; обобщается классификация функций государства и раскрывается их характеристика; показываются формы и методы осуществления функций государства. На основе анализа теоретических суждений, динамики целей и задач государства и новых глобальных вызовов обосновывается необходимость научного исследования проблемы функций государства в рамках переоценки сложившихся взглядов и модернизации новейших подходов.

Ключевые слова: право, государство, государственные органы, функции, классификация.

А.М. Baltabek¹

¹ *Abai Kazakh National Pedagogical University*

**THE POTENTIAL OF LAW IN THE REALIZATION OF THE FUNCTIONS
OF THE STATE: THE PARADIGM OF RESEARCH**

Abstract

The study analyzes the potential of law in the implementation of the functions of the state, analyzes the factors that determine the need for active scientific development of the problem of the

functions of the state. Based on the analysis of various approaches to the concept of the function of the state, the article gives its definition; the classification of state functions is generalized and their characteristics are revealed; shows the forms and methods of implementation of the functions of the state. Based on the analysis of theoretical judgments, the dynamics of the goals and objectives of the state and new global challenges, the necessity of scientific research into the problem of the functions of the state is substantiated as part of the reassessment of established views and the modernization of the latest approaches.

Keywords: law, state, state bodies, functions, classification.

Кіріспе. Мемлекеттің функциялары экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени және экологиялық салалардағы қызметтің негізгі бағыттары болып табылады. Бұл функцияларды жүзеге асырудың нысандары мемлекеттік органдар қызметінің әртүрлі тәсілдері болып табылады: заң шығару, құқық қолдану, ұйымдастыру және т.б. Бірақ тиісті органдар үшін бұл әдістер олардың қызметінің бағыттарына айналады, яғни олардың функциялары (мысалы, заң шығару – бұл қызметтің негізгі бағыты, яғни заң шығарушы органдардың қызметі). Демек, мемлекеттің функцияларын, оның органдарының функцияларын ажырату керек, ал екіншісі біріншісінің өзіндік "жалғасы" болып табылады және оларды жүзеге асырудың формалары (тәсілдері) болып табылады. Функцияларды саралау нәтижесінде көрсетілген мақсаттарға қол жеткізу нысандары (құралдары) болып табылатын негізгі функциялар (функциялар-міндеттер) және функциялар-операциялар бөлінеді.

Қазіргі уақытта саны әртүрлі көздер бойынша 7,5-тен 15 мыңға дейін болатын мемлекеттік аппараттың функциялары мыңнан астам нормативтік құқықтық актілерде айқындалған. Бұл ретте "мемлекеттік органдардың функциялары" форматында мемлекеттік функцияларды әкімшілік түсіну пайдаланылады. Қолданыстағы әкімшілік тәсіл мемлекеттік функцияларды жүзеге асыруды ведомстволардың жекелеген бөлімшелерінің қызметіндегі жекелеген міндеттерге, процестерге және тіпті операцияларға дейін қысқартты. Осылайша, ұғымдар ауыстырылады: мемлекеттік органдар адамның қажеттіліктерін жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттік функцияларды емес, мемлекеттік органдардың қызметін "қолдауға" бағытталған әкімшілік функцияларды жүзеге асырады.

Сонымен қатар, бір функция бірнеше мемлекеттік органдарға бөлінуі мүмкін, бұл ведомствоаралық өзара іс-қимылдағы қиындықтарға және нәтижесінде түпкілікті нәтижеге қол жеткізбеуге және Мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлері арасындағы функционалдылықтың қайталануына әкеледі.

Мемлекеттік органдардың функцияларын одан әрі ретке келтіру шеңберінде келесі кезеңге – ведомствоішілік мүдделерге емес, халық пен бизнестің қажеттіліктеріне бағдарланған функцияларды құру үшін мемлекеттік аппараттағы бизнес-процестерді өзгертуге, тиімді ведомствоаралық өзара іс-қимылды ескере отырып, қоғамдық игіліктерді құруға және әділ бөлуге көшу қажет.

Мемлекеттің жұмыс істеуі барлық мүдделі тараптарды тарта отырып, бастамаларды пысықтауды көздейтін "төменнен жоғарыға" қағидаты негізінде құрылуға тиіс. Тәуелсіз сарапшылар мен жұртшылық өкілдерін тарту арқылы бағдарламалық құжаттарды қабылдау және оларды одан әрі бағалау процестерінің транспаренттілігін қамтамасыз ету қажет [1].

Материалдары мен әдістері. Зерттеудің әдіснамалық негізі мемлекет пен құқықтың жалпы теориясының ережелері болды. Зерттеудің негізгі әдісі әмбебап диалектикалық әдіс болды, оның негізінде зерттелетін мәселенің сипатына сәйкес: ретроспективті, салыстырмалы-құқықтық, формальды-логикалық, формальды-құқықтық және процестер мен құбылыстарды танудың әдістер кешені мен басқа да әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау. Мемлекеттің рөлі, оның саяси және экономикалық жүйелерге әсер ететін функцияларымен анықталады. Ю.А. Тихомиров мемлекеттің қазіргі түсінігін, оның

жүйелі құрылысы мен жұмыс істеуін қарастырады [2]. М.Т. Баймаханов трансфор-мациялық қайта құру кезеңіндегі мемлекет функцияларын анықтау, қазіргі мемлекеттің жүйе ретіндегі функциялары; мемлекеттің жұмыс істеуі мен оның функцияларын дамыту нысандарының, тенденциялары-ның арақатынасы; мемлекет функцияларын жүзеге асырудың нормативтік-құқықтық механизмі туралы өзінің теориялық әзірлемелерін ұсынды; қазіргі либералды-демократиялық мемлекеттің негізгі функциялары, т.б.[3]. Мемлекеттің әрбір функциясының белгілері даралығымен; субъективтілігімен; пәндік-мазмұндық, құрылымдық, ұйымдық-құқықтық ресімделуімен; белгілі бір тұтастықты, бірлікті, біртектілікті қалыптас-тырумен, жүзеге асыру әдістерімен ерекшеленеді [4, 242 б.]. М.Т. Баймаханов мемлекет функциясының қазіргі заманғы тұжырымдамасын ұсынды: мемлекеттің функциялары – бұл оның мәні мен әлеуметтік мақсатын білдіретін, оның қоғамдық өмірдің тиісті салаларындағы қызметінің негізгі бағыттары, олардың мемлекет, қоғам және оның мүшелерінің мүдделері үшін дамуын қамтамасыз етуге ұмтылуымен сипатталады [5, 256 б.]. Мемлекет функцияларын жіктеу мәселесін қарастыра отырып, М.Т. Баймаханов экономикалық, әлеуметтік, идеоло-гиялық, қорғау, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау, экологиялық, ішкі функцияларды бөліп көрсетеді [5, 259-262 бб.]. Сайып келгенде, ішкі туындылар болып табылатын және оларды сәтті жүзеге асыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға арналған сыртқы функцияларға мыналар жатады: елді қорғау, көршілес, сондай-ақ басқа мемлекеттермен қарым-қатынас орнату [5, 262-264 б.]. Мемлекеттің функцияларын жүзеге асыру Конституцияның оларды нормативтік-құқықтық реттеу тетігіндегі жетекші рөлімен мүмкін болады. Конституциялық құралдар мемлекеттің бүкіл жұмыс істеу процесіне, оның әрбір функциясының сипаты мен бағытына айқындаушы әсер етеді [5, 262-264 б.]. Конституциялық реттеу тетігімен қатар, құқықтық реттеу тетігінде басты орын алатын жеке-құқықтық актілер (құқықты қолдану актілері, құқық қорғау актілері) жүйесі және мемлекет функцияларын іске асырудың ішінара құқықтық шеңбері мен делдалдығы (тыйымдарды сақтау, нұсқамаларды бұзбау) бар нормативтік-құқықтық реттеу нысандары түріндегі құралдардың ерекшеліктерін байқатады. Мемлекеттің функцияларына қоғамдық дамудың «екінші тынысымен» дем алуға мүмкіндік беретін импульс беру оларды жүзеге асырудың нормативтік-құқықтық тетігін қайта қараусыз және жетілдірусіз мүмкін емес [6, 171-272 бб.].

Мемлекет теориясының әртүрлі мәселелерін зерттеуде мемлекет органдары мен аппараттарын зерттеуге үлкен мән беріледі. Егер мемлекеттік билік қоғамдық өндіріске объективті түрде қажет "енгізілген" фактор болса, онда Мемлекет аппараты құқықтық жүйемен бірге тек қана емес, таптырмас және терең реттеуші күш болып табылады қондырмалы институттар [7, 262-264 бб.].

С.А. Котляревский былай деп жазды: «логикалық тұрғыдан алғанда, функция органдардан бұрын болады; бұл мемлекет өмірінде негізгі және терең нәрсе және соңғысының табиғатынан туындайды. Адамдар қауіпсіздікті қажет етеді, физикалық күшке жүгінбестен өзара қақтығыстарды шешуге тырысады, тапқан немесе жеңген нәрсені сақтауға тырысады: тиісті мекемелер пайда болады, дегенмен мақсаттар бастапқыда түсінілмеген. Функциялар өздерінің білдіру формаларының бірін алады (келісім жасау, соғыс жүргізу, дипломатиялық қатынастар жүргізу) кейде инстинктивті»[8, 11-12 б.].

Бірқатар жұмыстарда мемлекеттің функциялары, мысалы, ішкі және сыртқы салалардағы мемлекет қызметінің мәні (мазмұны), саяси үстем таптың басқа таптар мен саяси топтарға қатынасы және т.б. бірінші тезистің жақтаушылары мәні бойынша мемлекеттің мәні мен функциялары арасындағы теңдік белгісін қояды, екіншісі – мемлекет функциялары ұғымының белгілі Ленинмен араласуына мүмкіндік береді саясатты барлық таптар мен қабаттардың мемлекетке қатынасы саласы ретінде анықтау.

Бірқатар авторлар мемлекеттің функцияларын оның қызметімен сәйкестендіруге негізделген. Функцияны анықтау кезінде олар «басқару», «әсер ету» және т.б. сияқты категорияларды қолданады. Бұл жағдайда біз мемлекет функциясының тұжырымдамасын мемлекеттік басқару функциясының санатымен негізсіз алмастырамыз [9].

Л.А. Морозова функцияларды тек мемлекет қызметінің бағыттары ретінде ғана емес, сонымен бірге қоғам өмірінің белгілі бір салаларында белгілі бір функцияларды орындай отырып, мемлекет бір уақытта жүргізіліп жатқан реформалар, түрлі қайта құрулар, қоғамдық

қатынастарды құқықтық реттеу арқылы қоғамдық процестердің жай-күйіне әсер ететіндігіне сілтеме жасай отырып, қоғамдық үдерестірге мемлекеттік әсер ету механизмі ретінде түсіндіруді ұсынады [10, 98 б].

Алайда, С.А. Комаров қоғамдық процестердің дамуына мемлекеттік ықпал ету тетігін мемлекет функциясы тұжырымдамасына енгізу толығымен әділетті емес деп санайды, өйткені бұл мемлекеттің функцияларын тұтастай алғанда оның механизмінің жұмысына дейін төмендетуге, сондай-ақ мемлекеттің қызметін құқықтық ықпал етудің әртүрлі тәсілдерімен ауыстыруға тырысады, дегенмен ғылымда мемлекеттік функцияларды жүзеге асырды құқықтық формалар сияқты тәуелсіз ұғым бар [11, 68-69 бб.].

Белгілі бір ғылыми тұжырымдаманың көп мағыналылығы көбінесе ол көрсететін құбылыстың құрылымдық күрделілігін көрсетеді. Бұл мағынада «мемлекет функциясы» категориясы да айырықша болып табылмайды.

Бұл жағдайда функция ұғымын құрылым санатынан бөлек қарастыруға болмайды деген пікірмен келісу керек. Мемлекеттің қызметі – бұл мемлекеттік қызметтің мазмұнын, формаларын, әдістері мен құралдарын бірлікте көрсету арқылы ашылатын динамикалық, кең және сыйымды ұғым.

Әрбір басқару функциясы өзіне тән жұмыс көлемі мен мазмұнымен толтырылған және ол жүзеге асырылатын нақты құрылымға ие [12, 45 б].

Заң әдебиеттерінде мемлекет функцияларының құрылымы туралы мәселе ең аз зерттелгені. Мемлекеттің функциясы мынадай бес элементтің бірлігі болып табылады: 1) мемлекеттің әлеуметтік – таптық мақсаты объект (қоғамдық қатынастардың белгілі бір түрі немесе саласы – экономикалық, саяси, мәдени, экологиялық және т. б.); 2) мемлекеттің әлеуметтік – таптық мақсатын іске асыру жөніндегі нақты қызметі; 3) функция объектісі-мемлекеттің ықпалы бағытталған нәрсе; 4) осындай қызметтің негізгі мақсаты; 5) функцияларды іске асырудың әдістері, тәсілдері, қағидаттары мен құралдары.

Біздің ойымызша, әсер ету объектісін мемлекет функцияларының құрылымына қосу да пікірталас тудырады. Функция шеңберінде мемлекеттік аппарат қызметінің процесі мен оның әсер ету объектісін біріктіруге болмайды. Функциялар мазмұнының мұндай шамадан тыс кеңеюі субъект пен басқару объектісін ажырата алмайды. "Функция" ұғымы нәтижесінде мемлекеттік реттеу мен реттеуге ұшырайтын қоғамдық қатынастардың бүкіл жүйесін сіңірмеуі керек.

Мемлекет функциясының объектісі деп мемлекет қызметінің белгілі бір бағытымен қамтылған қоғамдық қатынастарды түсіну керек (мысалы, экономикалық, саяси, әлеуметтік-мәдени, тәртіпті сақтау, қорғаныс және т.б. қатынастар).

Мемлекет функцияларының мақсаттары оларды іске асыру барысында алынуы тиіс нәтижелер болып табылады.

Мемлекет функцияларын жүзеге асыру әдістері мәжбүрлеу мен сендіру, ынталандыру және шектеу болып табылады, олар өз кезегінде әсер етудің тиісті әдістерінің жиынтығында көрінеді – жазалар, көтермелеу, тыйым салу, міндеттемелер, Рұқсаттар және т.б. бұл әдістердің жиынтығы өте алуан түрлі және олардың үйлесімі жүзеге асырылатын функцияның сипатына байланысты.

Осылайша мемлекет функцияларын жүзеге асырудың келесі негізгі ұйымдастырушылық нысандарын ажыратуға болады:

1) ұйымдастырушылық-регламенттеу қызметі мемлекеттік органдардың функционалдық қызметі үшін жағдай жасау бойынша жекелеген құрылымдардың ағымдағы жедел жұмысын қамтиды;

2) ұйымдастырушылық-идеологиялық қызмет – мемлекеттің түрлі функцияларын орындауды қамтамасыз ету бойынша жедел-түсіндіру, тәрбие жұмысын білдіреді ;

3) әртүрлі мемлекеттік функцияларды орындауға арналған материалдық қамтамасыз ету жағдайларын жасауға бағытталған ұйымдастырушылық-экономикалық (шаруашылық) қызмет.

Қорытынды. Мемлекет пен мемлекеттік органдардың функцияларын жүзеге асыру мәселелерінің маңыздылығы, бір жағынан, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастырудың, заң үстемдігі мен заңдылықты нығайтудың практикалық қажеттілік-

терімен, екінші жағынан, құқықтық тәртіптің өзгеруімен байланысты. қоғамдық қатынастар жүйесі адамдардың әлеуметтік жағдайында мемлекет функцияларын жүзеге асыру нысандарын жетілдірудің жаңа мәселелерін үнемі көтеріп отырады.

Мемлекеттің функциялары мемлекеттің мәнін, оның әлеуметтік мақсатын ашады. Мемлекет қоғамдық өмірдің құбылысы ретінде тікелей байқалатын және қабылданатын көріністердің ерекше әртүрлілігімен сипатталады. Бұл қоғам өмірінің әртүрлі салаларында мемлекет шешетін міндеттердің әртүрлілігімен де, мемлекеттік қызметті жүзеге асырудың әртүрлі органдарымен, нысандарымен, әдістері мен құралдарымен де анықталады. Демек, функцияларды зерттеу күйдегі негізгі және анықтаушы туралы білімнің алғышарты болып табылады. Мемлекеттің функциялары оның құрылымын, яғни күрделі жүйе ретінде мемлекет элементтерін ұйымдастырудың әдістері мен заңдылықтарын анықтайды

Мемлекеттің функцияларын зерттеу оның мүмкіндіктерін нақты бағалауға көмектеседі, маңызды саяси, экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, мәдени және басқа міндеттерді шешуде оның қоғамның басқа құрылымдарымен өзара әрекеттесу механизмін тереңірек түсінуге ықпал етеді. Оны ұйымдастырудың оңтайлылығы мемлекеттің функциялары қаншалықты толық және нақты анықталғанына және осы функцияларды жүзеге асыру нысандарының анықталғанына тікелей байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>*
2. Тихомиров Ю. А. *О модернизации государства // Журнал российского права. 2004. № 4. апрель. 2004. http://lawcanal.ru/downloads/dopolnenie/downloads/magazine/magazine_russian_pravo/2004/4/6.rar*
3. Баймаханов М. Т., Баймаханова Д. М., Джусупова Г. С., др. *Функции государства в условиях современного мира (на материалах независимого Казахстана) / Ответ. ред. Баймаханов М. Т. Алматы: Издательский дом КазГЮУ. 2005. – 336 с.*
4. Баймаханов М. Т. *К разработке современной концепции функций государства // В кн.: Баймаханов М. Т. Избранные труды по теории государства и права. Избранные труды по теории государства и права. Алматы: АЮ–ВШП «Әділет». 2003. – 758 с.*
5. Баймаханов М. Т. *Функции государства в современный период: понятие, содержание, классификация. // В кн.: Баймаханов М. Т. Избранные труды по теории государства и права. Избранные труды по теории государства и права. Алматы: АЮ–ВШП «Әділет». 2003. – 758 с.*
6. Баймаханов М.Т. *Нормативно-правовой механизм осуществления функций государства. // В кн.: Баймаханов М. Т. Избранные труды по теории государства и права. Избранные труды по теории государства и права. Алматы: АЮ–ВШП «Әділет». 2003. – С. 171 -272.*
7. Ардашкин В.Д. *К современной концепции государства. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lawcanal.ru/downloads/dopolnenie/downloads/magazine/pravoved/1992/2/5.rar>*
8. Котляревский С. А. *Правовое государство и внешняя политика. - М., 1909.– 428с.*
9. Хропанюк В.Н. *Теория государства и права. – М., 2008.– 381 с.*
10. Морозова Л. А. *Функции Российского государства на современном этапе // Государство и право. - М.: Наука, 1993, № 6. - С. 98 -108.*
11. Комаров С. А. *Общая теория государства и права: учебник для вузов. - 9-е изд., испр. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2019. — 506 с.*
12. Кнорринг В. И. *Теория, практика и искусство управления. Учебник для вузов по специальности "Менеджмент". — 2-е изд., изм. и доп. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА— ИНФРА • М), 2001. — 528 с.*

Ж.Н. Исабаева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖАСТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі қоғамның дамуы кезінде құқықтық сана мен құқықтық білімнің жастардың құқықтық білімі мен тәрбиесін қалыптастыруда қабылданатын нормативтік құқықтық актілердің маңызы мен ролі қарастырылған. Мақалада 2030 жылға дейін Құқықтық саясат туралы Тұжырымдама негізінде азаматтық қоғамда жастардың заңға деген дұрыс көзқарастарын, ойларын қалыптастыру болып табылады. Құқықтық сананы жетілдірудің негізгі жолдарының бірі құқықтық сауаттылықты арттыру болып табылады.

Түйін сөздер: жастар, заңдар, сана, білім, тәрбие, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, құқықтық мемлекет

Zh. Issabayeva¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

FORMATION OF LEGAL AWARENESS OF YOUTH AND INFLUENCING FACTORS

Abstract

This article examines the importance and role of normative legal acts adopted in the formation of legal consciousness and legal education of young people at this stage of the development of modern society. The article says that on the basis of the Concept of Legal Policy until 2030, the correct attitude and opinion of young people to the law is being formed in civil society. One of the main ways to improve legal awareness among young people is to increase legal literacy.

Keywords: youth, laws, consciousness, education, upbringing, legal awareness, legal culture, legal state

Исабаева Ж.Н. ¹

¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОСОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ И ВЛИЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ

Аннотация

В данной статье рассматривается значение и роль нормативно-правовых актов, принимаемых в формировании правового сознания и правового воспитания молодежи на данном этапе развития современного общества. В статье говорится, что на основе Концепции правовой политики до 2030 года в гражданском обществе формируется правильное отношение, мнение молодежи о законе. Одним из основных путей совершенствования правосознания среди молодежи является повышение правовой грамотности.

Ключевые слова: молодежь, законы, сознание, образование, воспитание, правосознание, правовая культура, правовое государство

Қазіргі уақытта халықтың құқықтық мәдениеті мен санасының жай-күйіне әлеуметтік-құқықтық зерттеулер жүргізу қажеттілігі бар: заң мен құқықтың, халықтың құқықтық білімінің деңгейін зерттеу әлеуметтік топтарды, жекелеген азаматтардың құқықтық білімінің деңгейін, қолданыстағы заңдар мен құқықтық құбылыстарды сипаттайтын құқықтық көзқарастар, сенімдер мен сезімдер кешенінің басқа да құрамдас бөліктеріне де ғылыми талдау жасауға мүмкіндік береді.

Жастардың құқықтық мәдениетінің негізгі компоненттерінің бірі – олардың құқықтық санасы болып табылады. Құқықтық сана жалпы құқықтық мәдениеттің қалыптасуына үлкен ықпал етеді. Құқықтық сана дегеніміз – қоғамда кең етек жайған адамдардың құқықтық құбылыстарға қатысты сезімдерін, көзқарастарын, ой-пікірлерін білдіретін қоғамдық сананың бір түрі болып саналады. Құқықтық сананы белгілі заңгер-ғалымдар Ғ.С. Сапарғалиев пен А.С. Ибраева былай тұжырымдайды: «Құқықтық сана – Қазақстан Республикасы азаматтарының жүзеге асырылып жүрген заңдарға, оларды қолдануға азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына және қалаулы құқыққа, басқа да құқықтық құбылыстарға құқықтық сезімдердің, әсерлерінің, көзқарастарының, пікірлерінің, бағаларының жүйесі» [1]. Біз бұл жерде жалпы құқықтық сананы қарамайтын болғандықтан, құқықтық сананың теориялық қырларына тереңдемейміз. Жастардың құқықтық санасының қалыптасу ерекшеліктері қоғамның дамуына тигізетін әсері маңызды болып табылады.

Азаматтық белсенділік құқықтық мемлекет болуының қажетті шарты болып табылады, бұл өз кезегінде жеке тұлға мен қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейіне тығыз байланысты.

Қазіргі кезде құқықтық сананы арттыру 2030 жылға дейін Құқықтық саясат туралы Тұжырымдамада айқын көрініс тапқан. «Құқықтық сауаттылықты арттыру, Конституцияда белгіленген негіз қалаушы құндылықтарға сәйкес азаматтардың заңды әлеуметтік-белсенді мінез-құлқын қалыптастыру мақсатында құқықтық насихат пен құқықтық білім беруге байланысты жоспарлы жұмысты жалғастыру қажет.

Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына өз құзыреті шегінде жүргізілетін құқықтық саясатты құқықтық жария етумен жүйелі негізде айналысу, сондай-ақ құқықтық насихаттың әртүрлі нысандарын: тиісті ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарында тарату, құқықтық тәрбие мен құқықтық проблематика бойынша тегін әдебиет шығару, жария іс-шаралар өткізу арқылы қабылданатын нормативтік құқықтық актілердің негізгі ережелері туралы хабардар ету қажет» [2].

Жастардың құқықтық санасы заң шығару үрдісіне, құқық қорғау органдарының қызметіне, жалпы қоғамдық ортаның қалыптасу жағдайларына әсер етпей қоймайды.

Жастардың құқықтық санасының көрсетілген элементтері бірімен-бірі өте тығыз байланысты және біріне-бірі тәуелді болып келеді. Әйтсе де, бұлар жастардың құқықтық санасында өзіндік қызметтері бар түрлі элементтер болып табылады. Бұл жағдайды жастарға құқықтық тәрбие беру барысында ескеру керек.

Құқықтық білім немесе құқық туралы білім адамның тікелей құқықтық нормаларда көрсетілген актілерді оқып танысуы, нормативтік құқықтық актінің мәтінін оқу, ақпараттық құралдар, әлеуметтік желілер арқылы тарату барысында немесе онымен жаналамай басқа жақтардың қатысуы арқылы (мысалы: біреулердің айтуы арқылы, өмірлік жағдайларда нақты кездесетін құқықтық актімен танысу) жүзеге асады.

Жеке тұлғаның "құқықтық санасы" ұғымы жан-жақты және заңға деген көзқарастардың көптігіне байланысты оның қоғамның прогрессивті даму процесінде үнемі өзгеруі құқықтық сана ұғымы үнемі қайта қарастыруды қажет етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ғылыми әдебиеттерде әлеуметтік-экономикалық, саяси, этнопсихологиялық, мәдени, құқықтық сананың қалыптасу көздері кеңінен ұсынылған, бірақ құқықтық тәрбие ерекше орын алады, мазмұны азаматтардың заң үстемдігіне деген сенімін дамытуға мүмкіндік береді.

Құқық жеке тұлғаның шығармашылық бастама, әлеуметтік белсенділік және жауапкершілік сияқты қажетті өзара байланыстарына қол жеткізуде дербестіктің дамуына ықпал етуі тиіс.

Жастардың құқықтық санасының қалыптасуына және дамуына өте күрделі факторлар жүйесі әсер етеді.

Жалпы құқықтық сананың құрылымында құқықтық білімнің маңызды орны бар. Жастардың құқықтық санасын қалыптастыруда құқықтық білімнің орны ерекше екендігіне біздің көзіміз жетуде. Сондықтан да жастардың құқықтық білімін көтеру үшін оларды әртүрлі көздер арқылы құқықтық ақпараттармен қамтамасыз етіп отыру қажет.

Қоғамның құқықтық жүйесі – дамыған тұжырымдамалық бағыттары қадам ретінде қарастырылады және мұнда құқықтық шындық пен құқықтық сана ұғымдарын синтездейтін категория ретінде сүйенеді.

Құқықтық сананың екі элементіне қолданыстағы құқыққа қатысты көзқарасты және құқыққа қойылатын шарт немесе талапты жатқызуға болады. Құқықтық сананың аталған элементтерінің қалыптасуына құқықтық, моральдық, саяси т.б нормаларлармен әлеуметтік тәжірибе негіз болады. Құқықтық сананың бұл элементтері жеке дара элементтерге жатады. Қолданыстағы құқыққа қатысты көзқарастар негізінен дұрыс немесе бұрыс көзқарас ретінде көрінеді. Қолданыстағы құқықты жастардың бағалауына құқық нормаларының қоғам өмірінде тиімді қызмет атқаруы, оны мемлекеттік немесе басқа да құрылымдардың сақтауы, орындау деңгейі өз ықпалын тигізеді. Осыған қарап жастар қолданыстағы құқық туралы өздерінің көзқарастарын тұжырымдайды. Жастар өздерінің құқықтық білімі деңгейлеріне қарай құқыққа әр түрлі талаптар қоюлары мүмкін.

Жастардың ішінде кәмілетке толмағандардың құқықтық санасы өзіндік көңіл бөлуді қажет етеді. Жастардың құқықтық санасының қалыптасуына ата-анасының, туған туыстары мен қоғамдық орта үлкен ықпал етеді. Кәмілетке толмаған жастардың арасында ата-аналары мен жақындарының істеген әрекеттері, көрсеткен қылықтары өзінің көрінісін қалайда болмасын табады.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы демократиялық рәсімдер және т.б. сияқты әлеуметтік формулалардың ішінде азаматтық қоғам қатынастарының ажырамас субъектісі оның негізі нақты әлеуметтік-құқықтық бастаманың тасымалдаушысы ретінде өз құқықтарының толық дәрежесінде жеке тұлға екендігіне сенімді бола аламыз.

Жалпы тәрбие – қоғамды сауықтыру мен жүйелі бағытта жылжуында негізгі орынға ие болып табылатын қоғамдық факторлардың бірі. Тәрбиенің оның ішінде құқықтық тәрбиенің маңыздылығына адамдар ерте бастан-ақ ерекше көңіл бөлгенін көруге болады. Құқықтық тәрбие қандай да болмасын мемлекеттік-құқықтық дамуында соңғы орындарға ысырылып тасталмағанын сеніммен айтуға болады. Күнделікті өмірде құқықтық тәрбиенің кең етек жаюына қатысты қыруар жұмыстар жүргізілді, көптеген шаралар ұйымдастырылды.

Әлеуметтік және құқықтық белсенділік, қоғам мен заңға қатысты саналы ұстанымның болуы, дамыған құқықтық сана және оған сәйкес келетін әрбір азаматтың жеке құқықтық мәдениеті болуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сапарғалиев Ф.С., Ибраева А. Мемлекет және құқық теориясы. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – 45 б.

2. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы – № 674 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (өтініш берген күн 20.11.2021)

Каримов К.С.¹, Камбарова Ш.А.¹, Бахриддинов К.Н.¹

¹ Кокандский государственный педагогический институт

ИСТОРИКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДОКУМЕНТОВ О СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЯХ КОЛОНИАЛЬНОГО ПЕРИОДА В ТУРКЕСТАНЕ

Аннотация

В настоящее время в ряде ведущих высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов мира проводятся многочисленные исследования по сравнительному анализу исторических процессов, связанных с деятельностью народных судов, юридически обоснованных общественных отношений в рамках таких вопросов, как традиции религиозного культа, система собственности национальных и религиозных ценностей, выработка предложений и рекомендаций на основе полученных научных результатов. Признание формирования высокой правовой культуры в качестве одного из приоритетных направлений в политике современных государств порождает необходимость исследований в данной области. Поэтому важное значение приобретает дальнейшее углубление научно-теоретических знаний о судебной-правовой деятельности, изучение ее истории.

Ключевые слова: наследование, право наследования, выборы народных судей(казиев), обязательная доля в наследстве.

К.С. Каримов¹, Ш.А. Камбарова¹, К.Н. Бахриддинов¹
¹ Қоқан мемлекеттік педагогикалық институты

ТҮРКІСТАНДАҒЫ ОТАРЛЫҚ ДӘУІРДІ ҚОҒАМДЫҚ ҚАТЫНАСТАР ТУРАЛЫ ҚҰЖАТТАРДЫ ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Қазіргі уақытта әлемнің бірқатар жетекші жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарында діни Культ дәстүрлері, ұлттық және діни құндылықтардың меншік жүйесі, алынған ғылыми нәтижелер негізінде ұсыныстар мен ұсыныстар әзірлеу сияқты мәселелер шеңберінде халықтық соттардың қызметіне байланысты тарихи процестерді, заңды негізделген қоғамдық қатынастарды салыстырмалы талдау бойынша көптеген зерттеулер жүргізілуде. Жоғары құқықтық мәдениеттің қалыптасуын қазіргі мемлекеттердің саясатындағы басым бағыттардың бірі ретінде тану осы салада зерттеу қажеттілігін тудырады. Сондықтан сот-құқықтық қызмет туралы ғылыми-теориялық білімді одан әрі тереңдету, оның тарихын зерттеу маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: мұрагерлік, мұрагерлік құқығы, халық судьяларын сайлау (Қазиев), мұрадағы міндетті үлес.

K.S. Karimov¹, Sh.A. Kambarova¹, K.N. Bakhridinov¹
¹ Kokand State Pedagogical Institute

HISTORICAL AND LEGAL STUDY OF DOCUMENTS ON SOCIAL RELATIONS OF THE COLONIAL PERIOD IN TURKESTAN

Abstract

Currently, a number of leading higher educational institutions and research institutes of the world are conducting numerous studies on the comparative analysis of historical processes related to the activities of people's courts, legally justified public relations in the framework of such issues

as the traditions of religious worship, the system of ownership of national and religious values, the development of proposals and recommendations based on the scientific results. The recognition of the formation of a high legal culture as one of the priorities in the policy of modern states generates the need for research in this area. Therefore, it is important to further deepen scientific and theoretical knowledge about judicial and legal activity, study its history.

Keywords: inheritance, right of inheritance, election of people's judges(kaziyev), mandatory share in inheritance.

Введение. В мировом масштабе особое внимание уделяется изучению истории права, динамики и этапов формирования правосудия, судопроизводства в доктринах, изучению рукописных источников и архивных документов по легализации [1, с.133] правовых норм. В частности, в соответствии с рекомендациями «Киевской конференции по вопросам независимости судебной власти в странах Восточной Европы, Южного Кавказа и Центральной Азии» в качестве одной из актуальных задач определено освещение практической значимости истории судов, в том числе истории деятельности народных судов в Туркестане в конце XIX – начале XX вв.

Материалы и методы. В процессе исследования были использованы такие методы, как принцип историчности, сравнительный анализ, систематизация, классификация, проблемно-хронологический и междисциплинарный подход

Результаты и обсуждение. В статье раскрывается процесс диверсификации вакуфной собственности в Туркестане, дескриптивные и прескриптивные интерпретации документов в деятельности казийских учреждений Туркестана (на примере вакуфного имущества), процедуры предоставления права постоянного или временного владения имуществом (на примере байъи-бот, признательных писем, соглашений, материалов вакуфов), выборный процесс и деятельность медресе.

В начале XIX века в Кокандском ханстве действовало 37 медресе [2, с.181]. По некоторым данным, их было 40, но документы, относящиеся к ним, до сих пор не найдены полностью [3, с.218]. По данным В.Пшениникова [4, с.96], в 1842 году в Кокандском ханстве было 15 медресе, из которых самыми известными были медресе Мадалихана, Нарбутабека, Джамии, Олий, Хакимойим, Султан Мурадбека, Ходжа додхох, Мингойим. В этих медресе имелось от 38 до 108 комнат [5, с.124].

В.В.Бартольд считал, что хотя в XIX веке Туркестан, в отличие от средневековья, не занимал высокого положения в мусульманском мире, но Бухарское ханство сохранило свой прежний статус центра религиозного образования и привлекало учеников не только из туркестанских губерний, но и из Поволжья [6, с.60]. Медресе были одним из главных учебных заведений для жителей, где также преподавали известные судьи [7, с.121]. Одним из таких людей являлся Кази Мирза Хикматуллах, который жил и работал в Бухаре и написал около 300 трудов помимо своей работы в качестве судьи [8].

В медресе строго соблюдались религиозные догматические [9] принципы, основанные на диалектике [10] и дедукции [11]. А в преподавании фикха (права) оно основывалось на религиозных и правовых традициях и схоластическом подходе [12, с.19].

В процессе обучения, помимо постоянных мударрисов, действовали также судьи и мутавалли. в соответствии с законодательством Российской империи должности мударрисов, казиев и мутавалли были выборными. В письме № 2330 от 25 июня 1911 г. из Кокандского уезда на имя Главного инспектора учебных заведений Туркестанской области извещалось о том, что выборы учителей в медресе Мингойим [13] были проведены неправильно. Это отправленное письмо, как и письма из других уездов, было написано на белой бумаге объемом 23x23 сантиметра и без печати, без штампа, был только пятизначный номер (например, 25211 в том же письме), а также подпись [14, л.17].

В некоторых случаях поверх пятизначных чисел записывались слова. В ответ на это письмо Главный инспектор края направил в Ферганский областной Совет письмо от 8 августа 1911 г. № 7140 с просьбой уточнить достоверность данного обстоятельства [15, л.6].

В деле, составленном 6 июля 1913 г. [16, л.1-5], содержится информация о выборах мударрисов, проведенных в медресе «Мир» [17] в Коканде. Кроме этого в письме № 17385 главы Кокандского района сообщается об избрании старших преподавателей (2 кандидата) медресе «Мир». Это письмо было зарегистрировано 11 июля 1913 года и подтверждено подписью начальника уезда. Но на нём не проставлено ни местных, ни российских государственных печатей [18, л.1-5].

Вышеуказанные письма были отправлены на имя главного инспектора учебных заведений Туркестанского края* и на них было получено ответное письмо 10 ноября 1915 года под номером 15124. В ответном письме указано, что он просил разрешения передать известие об избрании начальника медресе в кокандское медресе «Мир» и что он им доволен. В ответ на письмо генеральный инспектор области направил военному губернатору Ферганской области для отправки в медресе «Мир» акта выборах мударрисов, проведенных в течение 7 дней [19, л.1-5].

По традиции регистрации мусульманских документов, письменное решение и вердикт судьи должны были быть запечатаны, а доказательство или фетва, основанные на письменном решении, должны были написаны на полях [20, с.20]. Фетвы могли быть разными. Например, о молитвах “нафл” [21, с.26], временных браках, искуплении [22, с.379], представительстве, свидетельствовании, тяжбах [23, с.232] и прочем. В начале документа проставлялась дата его составления [24, с.8].

В судах общей юрисдикции подлинность документов заверялась «штампом», «печатью», «значками» [19, с.35].

В учреждениях колониальной администрации документы пишутся специальными секретарями в рукописном виде, такие документы, как акт, приказ, объявление, в большинстве случаев пишутся на машинке. Приказы подписывал лично генерал-губернатор [25, с.574]. Обычно сведения, присылаемые уездными начальниками, посылались секретарем в рукописной форме. Отправляемые письма оформлялись почтовой службой специальными штемпелями [26, с.189]. Письма по серьезным вопросам закреплялись сургучем [27, с.371]. В документах администрации Российской империи часто встречаются гербы, узоры, названия областей и организаций, типографские элементы [28, с.4].

Дела, связанные с продажей имущества, требовали предъявления соответствующего документа, дающего право собственности, чтобы уточнить, продана ли земля или имущество полностью или частично, после чего подъявждалась их законность [29].

Нотариальные действия, совершаемые судьями, регистрировались через реестры (летописи) [30]. Каждое нотариальное действие регистрировалось отдельным порядковым номером.

В судебной книге, именуемой «дафтар», фиксировались количество мытарей, списки потребленных продуктов (преимущественно, мяса), подарков, преподнесенных военным и придворным чиновникам. Кроме них, включаются размеры земельных участков, подлежащих обложению налогом, а также фамилии военнослужащих [31, с.9].

В документах судебных учреждений встречаются не только имена судей, ученых, свидетелей, но и названия географических, топографических, этнографических мест.

17 мая 1875 года в Туркестанском крае открылась канцелярия учебных заведений. Это учреждение начало свою деятельность 1 января 1876 года. Соответствующий документ хранится в фонде I-47 Центрального государственного архива Республики Узбекистан документов управления образовательных учреждений Туркестанского края.

Заключение

На основании результатов исследования были сделаны следующие **выводы**:

Изучение деятельности народных судей (казиев) и процессов легализации правовых норм в Туркестане, занимающих важное место в истории узбекской государственности, еще больше расширяет знания о социальной, политической, экономической и культурной жизни конца XIX начала XX веков. Историю Узбекистана нельзя изучать отдельно от истории народных судей (казиев). На основе проведенных исследований по вопросам деятельности народных судей (казиев) и легализации правовых норм в Туркестане были разработаны следующие научные выводы:

Судейские учреждения формировались в Центральной Азии до XIII века в три этапа в виде районных, областных и высших судейских учреждений, в которых действовали судьи, муфтии, секретари, ясаулы. В этих судах оформлялись документы по таким вопросам, как вакуф, наследство, купля-продажа движимого и недвижимого имущества, брак. На должность судьи мог быть назначен каждый здравомыслящий мусульманин, не испачкавший своей репутации, проницательный, хорошо разбирающийся в законах шариата и местных обычаях, обладающий достаточными знаниями в области юриспруденции, не имеющий явных физических недостатков, и им выплачивалось жалованье из государственной казны.

Исторические события конца XIX – начала XX веков в Туркестане привели, в частности, к тому, что установление Российской империей колониальной политики в стране повлекло за собой значительные изменения в государственном управлении, а завоеванные ими территории управлялись по уставу. В частности, реформирована сложившаяся на протяжении тысячелетий судебно-правовая система, введены новые порядки. С 1886 года «бийские» суды, основанные на шариате и обычаях, применимых к оседлому и кочевому населению, назывались «народными судьями». Сначала были учреждены уездные суды, а затем вместо них участковые мировые (примирительные) суды.

Для занятия таких должностей, как народные судьи, судьи, мударрисы, мутавалли была введена трехгодичная избирательная система. Местные должностные лица несли ответственность за избирательный процесс и имели право участвовать во всех мероприятиях, связанных с проведением выборов, а также в процессе голосования в день выборов.

Список использованной литературы:

- 1 Б.Х. Қодиров, Х.Х. Матяқубов, Б.Б. Қодиров. *Ўзбекистон тарихидан мавзулар бўйича изоҳли лугат*. Тошкент: 2014. – Б. 133.
- 2 Остроумов Н. П. *Исламоведение. Введение в Курс Исламоведения*. Тип. Турк. Ген-Губернатора. – Ташкент: 1914. – С. 181.
- 3 Бобобеков Х.Н. *Қўқон тарихи*. – Тошкент: Фан, 1996. – Б. 218.
- 4 Топилдиев Н. *Қўқон хонлиги ва Россия империяси тарих чорраҳасида*. Т.: Академнашр. 2012. – Б. 96.
- 5 Бартольд В.В. *История культурной жизни Туркестана*. Ленинград. Издательство академии наук СССР, 1927. – С. 124.
- 6 Отчет... К.К.Палена. *Краевой управление. С.Петербург. Омская топография*. 1910. – С. 60.
- 7 Шарифжон Маҳдум садр Зиё. *Таржима. «Аҳволе қози Абдушукур ва бошқалар»*. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлғезма № 1304. – Б. 121^о.
- 8 <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>
- 9 <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>
- 10 <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/>
- 11 Ismatov A. *Legal Education in Uzbekistan: Historical Overview and Challenges of Transition*. Nagoya University Co-operative Association. 2019. – P. 12.
- 12 <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/mudarris-uz/>
- 13 НАУ, ф-И-19, *Опись-1, Дело-18011, Лист-17*.

- 14 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5.
- 15 <https://musofir.ru/2019/03/08/>
- 16 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5.
- 17 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-19062, Листы-1-5.
- 18 Бекмирзаев И.И. Қозилик маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2019. – Б. 20.
- 19 Мир Ҳабибуллоҳ Мирзалол ал-Ҳисайний. «Фатвойи Мир Ҳабибуллоҳ». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлғезма № 9019. 26-варақ.
- 20 Бурхониiddин Маргиноний. «Ҳидоя». – Тошкент: ФАШИ. – Қўлғезма № 1707. 379 варақ.
- 21 Жомеъ ал-фатво. – Тошкент: ФАШИ. – Қўлғезма № 1388. 232-варақ.
- 22 Урунбаев А. Хорикаева Т. Файзиев Т. Джураева Г. Исогай К. Каталог Хивинских казийских документов XIX-начало XX вв. Киот: «Дайшин-инсатцу» 2001.-VIII-стр.
- 23 Бекмирзаев И.И. Қозилик маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 2019. – Б. 35.
- 24 НАУ, ф-И-19, Опись-35, Дело-42, Лист-574.
- 25 НАУ, ф-И-18, Опись-1, Дело-1800, Лист-4
- 26 НАУ, ф-И-19, Опись-1, Дело-10014, Лист-189
- 27 НАУ, ф-И-17, Опись-1, Дело-7041, Лист-4
- 28 Қўқон давлат музей қўриқхонаси. КП(кирим китоби)-3568, ДП(хужжатли ёдгорлик)-2331, 52/8-коллекция.
- 29 Қўқон давлат музей қўриқхонаси. КП(кирим китоби)-3568, ДП(хужжатли ёдгорлик)-2331, 52/10-коллекция.
- 30 Троицкая А.Л. Каталог архива Кокандских ханов XIX века. – Москва: «НАУКА», 1968. – С. 9.

МРНТИ: 10.09.01
УДК: 340.1

DOI 10.51889/4804.2022.87.85.004

А.Т. Камза¹

¹Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

КЕЙІНГІ СТАЛИНИЗМ ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЛІК ӨКІЛДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстандағы «кейінгі сталинизм» кезеңіндегі билік өкілдерінің қызметі қарастырылады, өйткені, зерттеліп отырған кезеңде қазақ билік өкілдерінің республиканың әлеуметтік-мәдени өміріне елеулі ықпал етті деген ұстанымнан шықты. Зерттеу 1944-1953 жылдар аралығын қамтиды, ол қазақ билік органдарының қарым-қатынасындағы нормалардың, тәртіптердің, ережелердің қалыптасу және даму процесін нақтылау, бақылау жүйесінің қалыптасуы мен дамуы үшін ең маңызды кезең болып табылады.

Сонымен бірге, автор XX ғасырдың ортасындағы республиканың әлеуметтік-мәдени жағдайының ерекшелігін анықтай отырып, соғыстан кейінгі бірінші он жылдықта қазақ шығармашылық зиялылары мен Қазақстан билік мемлекеттік-партиялық құрылымдарының өзара қарым-қатынастарының динамикасына жан-жақты зерттеу жүргізеді.

Түйін сөздер: «кейінгі сталинизм», билік, интеллигенция, құқық, құқықтық мәртебе, билік өкілдері, әлеуметтік-мәдени жағдай, мұрағат қорлары.

Камза А.Т. ¹

¹КазНУ имени Аль-Фараби

ПРАВОВОЙ СТАТУС ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ВЛАСТИ В КАЗАХСТАНЕ ПРИ ПОЗДНЕМ СТАЛИНИЗМЕ

Аннотация

В статье рассматривается деятельность представителей власти в период «позднего сталинизма» в Казахстане, так как в исследуемый период казахи исходили из позиции, что представители власти оказали существенное влияние на социокультурную жизнь республики. Исследование охватывает период 1944-1953 гг., что является важнейшим этапом для уточнения процесса формирования и развития норм, порядков, правил в отношениях органов казахской власти, формирования и развития системы контроля.

Вместе с тем, автор проводит всестороннее исследование динамики взаимоотношений казахской творческой интеллигенции и государственно-партийных структур власти Казахстана в первое десятилетие послевоенного периода, определяя специфику социокультурного состояния республики в середине XX века.

Ключевые слова: «поздний сталинизм», власть, интеллигенция, право, правовой статус, представители власти, социокультурная обстановка, архивные фонды.

A.T. Kamza¹

¹ *Al-Farabi Kazakh National University*

LEGAL STATUS OF GOVERNMENT REPRESENTATIVES IN KAZAKHSTAN UNDER LATE STALINISM

Abstract

The great changes that have taken place in all spheres of public life of our country over the years of sovereignty force us to return to the study of the history of the past of the Soviet era, the achievements and shortcomings of the past. It is obvious that without studying the phenomena and processes of previous historical periods, it is impossible to correctly assess the causes of many events taking place at the present time. Open archival funds have allowed historians to consider many historical issues more closely. Researchers are interested in the issues of history, culture, education, relations with the authorities and the intelligentsia.

In this regard, the article analyzes the policy of the regional bodies of the CPSU (b) – CPSU in relation to the authorities and intellectuals of Kazakhstan in 1946-1953, the legal status, the status of government representatives.

Keywords: "late Stalinism", government, intelligentsia, law, legal status, government representatives, socio-cultural environment, archival funds.

Кіріспе. Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалардың ұзаққа созылған процесі еліміздің зерттеуші ғалымдарын ғана емес, барша азаматтарының кеңестік тарих кезеңіне деген қызығушылығын ояты. Егер бұрын кеңестік өткенге деген ностальгиялық көңіл-күй аға буынға тән болса, қазіргі уақытта олар қоғамның барлық салаларында, соның ішінде жастарда да көрінеді. Әр түрлі деңгейдегі билік құрылымдарында белгілі бір мәселелерді шешудің кеңестік тәжірибесіне жүгіну байқалады. Елде кеңестік тарих кезеңінің рухани мұрасына негізделген саяси ағымдар бар. Алайда, көбінесе қоғамдық сана кеңестік кезең туралы үстірт идеяларға, оның жеңілдетілген түсіндірмелеріне негізделген. Осыған байланысты кеңес кезеңінің тарихы мен мәдениетін ғылыми жариялау қажеттілігі өте өзекті болып табылады. Бірінші орындардың біріндегі өзекті мәселелердің бірі – зиялы қауым мен билік арасындағы қарым-қатынас мәселесі. Саяси және интеллигенциялық элита

қатынастарының кеңестік тәжірибесін ашу елдегі әлеуметтік-мәдени жағдайды дәл түсінуге, саясаттағы өзгерістер динамикасының нюанстарын анықтауға және сол арқылы кеңестік жүйенің табиғаты мен эволюциясын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Біріншіден, бұл мәселе осы уақытқа дейін жүйелі ғылыми талдаудың тақырыбы болған жоқ. Сонымен бірге, оны зерттеу Қазақстанның осы кезеңдегі тарихын, қоғамдық-саяси процестерді, партиялық-мемлекеттік органдардың зиялы қауымға қатысты саясатын түсіну үшін өте маңызды. Мұның бәрі терең және жан-жақты талдау жүргізудің шұғыл қажеттілігін тудырады.

Екіншіден, ұсынылған зерттеу алғаш рет 1946-1953 жылдары идеологиялық іс-шаралар Орталық партия-мемлекеттік органдардың зиялы қауымға, мәдениет мекемелеріне, жоғары білімге қатысты шешімдерін жергілікті жерлерде іске асырудың ерекшеліктері мен тетіктерін қадағалауға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, «кейінгі Сталинизм» және соғыстан кейінгі жылдардағы БКП(б) – КОКП және билік өкілдерінің өзара қарым-қатынастарының динамикасы туралы мәселе өте өзекті болып қала береді. Партия органдарының зиялыларына әсер ету механизмдері қандай болды? Қазақстан зиялылары осы тарихи кезеңдерде биліктің идеологиялық іс-шараларын қаншалықты белсенді қолдады? Келіспеушіліктің ашық көрінісі болды ма? Бұл сұрақтар ғалымдарды ғана емес, жұртшылықты да көптен бері толғандырып келеді.

Негізгі бөлім. КСРО көпұлтты және бір текті мемлекет болды, оның ерекшеліктерін түсіну үшін ұлттық аймақтар мысалында ұлттық мәселелерді шешу тәжірибесіне жүгіну маңызды.

Қазақстан халқы бұрын өз мемлекеттілігіне ие болған және оны әлеуметтік жадында сақтап қалған санаулы халықтардың бірі болды. Сондықтан Қазақстан орталық үкіметтің ұлттық-саяси шешімдерін сынау үшін өзіндік полигон болды: республика алғашқылардың бірі болып «саясат пен мәдениет саласында демонстрациялық тазартулар» жүргізді [1].

Бұл кезеңді біз төрт кезеңге бөлеміз: 1944-1953, 1953-1956, 1956-1960, 1960-1965 жж. бірінші кезең қазақ шығармашылық зиялыларының күшті идеологиялық қысымымен сипатталады; орталық органдардың бастамасымен Ш.Жұмабаевты 1946 жылы республика партия ұйымының басшысы етіп тағайындау елдегі басқару бағытының өзгеруін білдірді. Екінші дүниежүзілік соғысы жылдарында жіберілген идеологиялық жеңілдіктердің салдары БКП(б) ОК-нің идеологиялық мәселелер жөніндегі қаулыларын іске асыру зиялы қауымды билікке қатаң тәуелді етті. Осы кезеңнің аяқталуын біз зиялы қауыммен және «кейінгі Сталинизм»кезеңінің соңғы дамуымен байланыстырамыз.

1953-1956 жылдар аралығы және 1944-1965 жылдар аралығы тамыздағы «ҚазССР партия ұйымындағы бұқаралық-саяси және идеологиялық жұмыстың жай-күйі және жақсарту шаралары туралы» БК(б)П Орталық Комитетінің қаулысының қабылдануының Қазақстан тарихында маңызы зор. Республикадағы қоғамдық-саяси жағдайға түбегейлі әсер етіп, ұлттық интеллигенцияның өмір сүру жағдайын айтарлықтай өзгерткен 1944 жылғы Жарлықтың жүзеге асуы бірқатар әдебиет пен өнер туындыларына тыйым салуға және ұлттық интеллигенцияның жекелеген өкілдерін қудалауға әкелді. Қазақстанда бұл жалпы КСРО-ға қарағанда әлдеқайда ерте болды [2].

Қазақ зиялылары негізінен шығармашылық одақтарға біріккен. Шығармашылық одаққа кіру ұлттық элитаға жататынын айғақтады. ҚазССР Жазушылар одағы; 1944 жылы Сәбит Мұқанов төраға болып сайланған Құрылтай съезінде құрылып, қиын да қайшылықты жолдан өтіп, шешім қабылдаушы органдарды біршама алаңдатты. Сондықтан ұлттық өзін-өзі көрсетуді жоюға бағытталған ең үлкен идеологиялық соққы жазушыларға, әдебиеттанушыларға, тарихшыларға тиді [3].

Жоғарыда аталған қаулының қабылдануы Екінші Дүниежүзілік соғысы жылдарында әлсіреген идеологиялық бақылауды күшейтуді білдірді және республикада бұл процесс бүкіл елге қарағанда ертерек басталды. Халықтарды депортациялау және ұлттық-мемлекеттік құрылымдарды жою фондында идеологиялық диктат күшейгенін айту керек. Тек 1944 жылы қалмақтар, шешендер, ингуштар, балқарлар, қырым татарлары, түріктер, күрдтер Қазақстанға жер аударылды. Бұл оқиғалар сөзсіз елге кері әсерін тигізді, ұлттық республикалардың партиялық-мемлекеттік басшылығы арасында да, зиялы қауым арасында да үрей тудырды.

Тамыз жарлығы «ұлттық республикалардағы, Мәскеудегі және Ленинградтағы ғалымдар мен жазушыларды үрейлендірді» [4, 145 б.].

Ұлттық-мәдени саясатты жүзеге асыру республиканың партия басшыларына тікелей байланысты болды. 1946 жылы республика құрылғаннан бері алғаш рет қазақ ұлтының өкілі Ж.Шаяхметов Бүкілодақтық большевиктер коммунистік партиясы облыстық комитетінің бірінші хатшысы болды. Оның көзқарасы мен жұмыс барысы қорқыныш пен репрессия жағдайында қалыптасты. Ж.Шаяхметов өз қызметінің басынан-ақ большевиктер коммунистік партиясы Орталық Комитетінің 1944 жылғы 9 тамыздағы шешімін орындауға мәжбүр болды. Осы факторлардың жиынтығы оның ұлттық мәселелерге деген көзқарасына әсер етпей қоймады. Ол қазақ тілінің жай-күйіне, ұлттық мектеп пен кітап шығарудың жағдайына, шығармашылық зиялы қауымның талабына аса сақтықпен қарады. Бірінші хатшының мұндай көзқарастары мен соған сай іс-әрекеттері қарамағындағылардың осы мәселелерге деген көзқарасынанда көрінді [5].

Бірақ сталиндік басқару стилі айқайлау, директивалық реңкті де қабылдады, бұл әскери жағдайлармен және барлығын тәртіп пен қатаң тәртіпке бағыну қажеттілігімен ішінара ақталды. Қазақстан КП(б) Орталық Комитеті құжаттарының бірінде Ж.Шаяхметовтің «жалаң басқару» стилі жеке қарастырылды. Сонымен, 1942 жылы 3 қарашада ВКП(б) Орталық Комитеті жанындағы уәкілетті ҚКП Қазақстан бойынша Кузнецовтың Қазақстан Компартиясы (б) Орталық Комитетінің меморандумына жауап ретінде ол мынаны атап өтті:

«Қазақстанның жетекші партия қызметкерлерінің бір бөлігі адамдарға олардың жұмысына елеулі көмек көрсетудің және оларды тәрбиелеудегі қажырлы еңбек етудің орнына жалаң басқару жолына, қорқыту жолына түсті.

Кеңестік және посткеңестік кезеңдегі сын тұрғысынан тарихты қайта қарау демократиялық үдерістің дамуындағы маңызды кезең болды. «Басқаша болу мүмкін емес», «Тарихшылар дауласады», «Бұл жайында айтылады», «Қазақстан тарихы: ақтандақтар» басылымдары мен мақалалар жинақтарында Қазан төңкерісіне, Азаматтық және Ұлы Отан соғысына, большевиктердің көсемдері туралы тың бағалар – В.Ленин, И.Сталин, Ф.И. Голощекин және басқа қайраткерлер.

Қуғын-сүргіннің қуғын-сүргін жүйесі, мыңдаған жазықсыз жандардың көзін жоюдың айналы әдістері Қазақ қоғамы басқаша ойлайтын адамдарды тани бастады. Сталиннің арамзалығы туралы жақсы оқыған адамдар қатыгездіктің пайда болуы туралы білетін. Ресей тарихының осы кезеңіндегі кеңестік қоғам дамуының күрделі процесі ғылыми еңбектерде, публицистикалық әдебиеттерде екіұшты бағаға ие болды, сондықтан кең дереккөздік базаға негізделген осы кезеңді зерттеу қажет, ол объективті, саясаттанбаған қорытындылар жасауға мүмкіндік берер еді [6].

Қазақ творчестволық зиялылары мен үкімет арасындағы қарым-қатынас мәселесін жан-жақты және объективті түрде зерттеу республикада болып жатқан саяси, әлеуметтік және мәдени процестердің табиғатын тереңірек түсінуге, ұлттардың этносаяси ұмтылыстарын түсінуге мүмкіндік береді. Ол кезеңді берілген кезеңдер төрт кезеңге бөлеміз: 1944-1953, 1953-1956, 1956-1960, 1960-1965 жж. Бірінші кезең қазақ шығармашылық интеллигенциясына күшті идеологиялық қысыммен сипатталады; орталық органдардың бастамасымен жүзеге асырылады. 1946 жылы Ж. Шаяхметовтың республика партия ұйымының меңгерушісі болып тағайындалуы бағытты өзгертуді білдіреді: Ұлы Отан соғысы жылдарында жасалған идеологиялық индульгенциялардың зардаптарын жою. Бүкілодақтық коммунистік партия большевиктер партиясы Орталық Комитетінің идеологиялық мәселелер жөніндегі қаулыларының орындалуы зиялы қауымды билікке қатаң тәуелділікте қалдырды. Бұл кезеңнің аяқталуын біз 1953-1956 жылдар Сталиннің өлімімен байланыстырамыз [7].

Қоғамды ырықтандыру және 1950 жылдың екінші жартысында Сталиндік режимнің саясаты мен практикасын айыптау кезеңінде қазақ шығармашылық зиялыларының арасында делимитация болды, бұл екі тенденцияның күресіне әкелді: зиялы қауымның бір бөлігі Сталиндік мәдени саясатты сақтауды жақтады; екіншісі мәдениет саласындағы саясатты ырықтандыруды жақтады. Ел басшылығының бастамасымен қоғамды ырықтандыру әрекеттері Қазақстанда тиісті дамымады, бірақ шығармашылық зиялы қауымды белсенді қоғамдық-саяси өмірге оятты, зиялы қауым мен биліктің өзара іс-қимылының жаңа

нысандары мен тетіктерін қалыптастыруға ықпал етті. Алайда, 1962-1963 жылдардың басында ел басшылығында, сондай-ақ республика басшылығында рұқсат етілген идеологиялық жеңілдіктерді қысқарту бағыты басым болды.

Шығармашылық интеллигенция деп біз мәдениет, өнер, әдебиеттану, гуманитарлық ғылымдар саласындағы қызметпен айналысқан, жұмыс саласы мәдени шығармашылықпен қиылысқан интеллигенцияны түсінеміз. Көркем интеллигенция ұғымы шығармашылық интеллигенцияға қарағанда тар. Көркем зиялы қауымның қызығушылық саласына өнер, музыка, әдебиет саласындағы суретшілер, жазушылар, композиторлар кірді.

Либералды интеллигенция деп біз елдегі қоғамдық-саяси жағдайдың құбылыстарын әлеуметтік талдаудың тереңдігімен, әлеуметтік модернизацияға дайындығымен, қоғам өмірінің кейбір аспектілерін бағалаудың сыншылдығымен, шығармашылық шеңберін кеңейтуге және идеологиялық тыйымдарды жоюға ұмтылуымен сипатталған интеллигенцияны түсінеміз. Сонымен бірге, қазақ либералды зиялыларының көпшілігі Социалистік құндылықтарға күмән келтірмеді, елдегі билік пен қоғамдық қатынастарды жүзеге асыру механизмінің негіздерін өзгертуді жақтамады. Либералды көзқарастардың негізінде социалистік өмір салты жағдайында жеке тұлғаның шығармашылық мүмкіндіктеріне деген сенім, кеңестік қоғамды жетілдіру мүмкіндігіне деген сенім болды.

Айта кету керек, Отан тарихының осы кезеңінде кеңестік қоғамның дамуының көп буынды процесі ғылыми еңбектерде, публицистикалық әдебиеттерде екіұшты бағалар алды, сондықтан кең дереккөз базасына сүйенетін және объективті саясаттандырылмаған қорытындылар жасауға мүмкіндік беретін осы кезеңдегі зерттеулер қажет.

Қазақ шығармашылық зиялылары мен билігі арасындағы қарым-қатынас мәселесін жан-жақты және объективті зерттеу республикада болып жатқан саяси, әлеуметтік және мәдени процестердің сипатын тереңірек түсінуге, татар зиялыларының жетекші өкілдерінің этносаяси ұмтылыстарын түсінуге мүмкіндік береді.

Адамзат тек ұлтшылдардан ғана емес, Сталиндік режимнен де зардап шеккен бұл билік өкілдері мен қазақ интеллигенциясының қайғылы тағдыры туралы әлі күнге дейін жақсы білмейді. Олардың қиын тағдырлары іс жүзінде ғалымдар мен жазушылардың назарын аудармады, олардың еңбектерінде бұл туралы тек кездейсоқ айтылады. Сонымен қатар, кеңестік үгіт-насихаттың жаңғырығы әлі күнге дейін сақталған, бір кездері бұл бақытсыз адамдарды жек көретін «Отан сатқындар» ретінде жалған ақпаратты қолдану арқылы ұсынған. Мүмкін, дәл осы себепті осы аймақта олардың тағдыры әлі де назардан тыс қалмайды.

XX ғасырдың 40-50-ші жылдарындағы Қазақстандағы қуғын-сүргін идеологиялық майдандағы дүрбелеңмен байланысты болды. Олар ғылым, әдебиет және өнер салаларын қамтыды. Ұлттық зиялы қауым арасында «буржуазиялық ұлтшылдық» туралы тезис пайда болды. Осы уақыттағы саяси қуғын-сүргін «Бекмаханов ісі» арасында өрбіді [8]. Сондай-ақ, республиканың көрнекті қоғам қайраткерлері әділетсіз айыпталды, олардың арасында Т.Рысқұлов, Н.Нұрмақов, С.Ходжанов, Ө.Құлымбетов, О.Исаев, О.Жандосов, А.Асылбеков, Ж. Сәдуақасов, Т.Жүргенов ұлттық фашизмге айыпталды. Мәдениет ғылымының қуғын-сүргінге ұшыраған қайраткерлерінің қатарында ҚазМУ-дың осындай ғалымдары болды. М.Киров (қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті), И.Ақбергенов, П.Мищенко, Т.Шонанұлы және тағы басқалар. Қазақстанның белгілі қайраткерлерінің қатарында Алаш қозғалысының көрнекті ғалымдары мен жазушылары – А.Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М.Дулатов, Е.Омаров, М.Тынышпаев, сондай-ақ ҚазКСР ҒА президенті Қ.Сәтбаев, жазушы М.Әуезов, ғалым, дипломат Т.Тәжібаев болды.

Айыптаулар ақылға қонымсыз болды (Жапондық барлаумен байланыс, ауыл шаруашылығы дағдарысы, 20-30 жылдардағы көтерілістер). Жаулардың үстінен ашық процестер өтті. Алайда, оның көп бөлігін "үштік" – НКВД жазалау машинасының соттан тыс ұйымдары айыптады. Қуғын-сүргін өнеркәсіптің, армияның, білім, ғылым, мәдениет салаларының басшыларынан айырып тастады.

Бұл ғалымдардың зерттеулері кейіннен ғылымның дамуына және университетте жаңалықтардың ашылуына ықпал етті. Бірақ, өкінішке орай, Кеңес мемлекетінің қуғын-сүргін саясаты барысында көптеген еңбектер жойылып, бүгінгі күнге жеткен жоқ [9, 24 б.].

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Сталиннің тұсында ең алдымен ешқандай жағдайда партиялық жиналыстарда немесе көше демонстрацияларында, дәрістерде немесе бес адамнан көп жиналатын мерекелік үстелдерде ғана емес, барлық жерлердетемекі шегушілер мен асүйлерде, сондай-ақ, ванналарда және от жағатын орындарда да артық сөйлеуге тыйым салды. Бұл еркін емес елдегі «еркін ой аймақтары» болды. Бірақ олар қуатты, ерекше, шығармашылық зиялы қауымды дүниеге әкелу үшін жеткілікті болды, ол қолайлы жағдайда елді өзгерте алды, таралуы еркін сөзге ұмтылумен біртүрлі түрде біріктірілді. Бір «сұмдық» сөз үшін адам дереу тұтқындалып, Гулагта азапқа ұшыраған немесе атылған жағдайда, қоғамның моральдық және жасампаз климатын анықтайтын тап ретінде зиялы қауым туралы сөз болуы мүмкін емес екені айтпаса да түсінікті.

Кеңес заманында ғалымдар «ғылым саясаттан бос болуы керек» ұранын алға тарта отырып, саяси шайқастарға өздерінің немқұрайлылығын атап өтті. Бұл ғылымды «пролетарлық» және «буржуазиялық» деп бөлген. Шығармашылық интеллигенция мен оған қарсы репрессиялық әрекеттер арасындағы келіспеушілікті басу саясаты соғыстан кейін де жалғасын тапты. Соғыс аяқталғаннан кейін дерлік билік қоғамның зияткерлік бөлігіне тәртіптік әсер ету үшін бірқатар шаралар қабылдады. Бастапқыда басты орын «Ар-намыс соттарында», шығармашылық пікірталастарда көрсетілген профилактикалық науқандарға берілді [10, 4 б.]. Тек 1948 жылы қоғамдық келіспеушілік тасымалдаушыларына қатысты ашық репрессиялық саясатқа көшу басталды. Қуғын-сүргін авторлардың ұлтшылдыққа, Қазақстанның революцияға дейінгі тарихын зерттеудегі феодалдық-бай өткенінің идеализациясына тағылған айыптар түрінде өтті. Бірқатар ғылыми зерттеулердің «халыққа қарсы» мәні туралы ҚКП ОК қаулылары қабылданды. Тарихшылар Е.Бекмаханов, Б.Сүлейменов қамауға алынып, сотталды.

«Халықтар көсемі» қайтыс болғаннан кейін большевизм тұжырымдамасы түзетілді: КСРО-да «белгілі бір жерлерде» сөз бостандығына жол берілді.

Халық пен билік арасындағы мысық-тышқан ойнау ережелерімен, бір сөзбен айтқанда, адам айтылмаған, келісілмеген нәрселердің көпшілігін түсінген кезде билік өкілдері халықтың білімді топтарының ажырамас атрибутына айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қуғын-сүргін құрбандарын ақтайтын мемлекеттік комиссия құрылады// <https://www.abai.kz/post/120850> (жүзінген күні28.09.2022).
2. Сизов, С.Г. Интеллигенция и власть в советском обществе в 1946–1964 гг. : в 2 ч. / С.Г. Сизов. – Омск, 2001. – Ч. 1. С.138-143.
3. Сүлейменов Нариман Есжанұлы Упрощённое (писменное)производство в Казахстане //suleimenovlawyer.kz/stati/article...proizvodstvo-v... (жүзінген күні28.09.2022).
4. Конквест Р. Большой террор: в 2 т. Рига: Ракстниекс, 1991. С. 92 -95.
5. Медушевский А. Н. Сталинизм как модель // Вестник Европы. 2011. Т. XXX. С. 147–168; Медушевский А.Н. История сталинизма: итоги и проблемы изучения // Российская история. 2009. № 5. С.86-93.
6. Кутузов В. А. А. А. Жданов и постановление ЦК ВКП(б) о журналах «Звезда» и «Ленинград»// Новейшая история России (Modern history of Russia). 2011. № 1. С. 146–152.
7. Проектное мышление сталинской эпохи / сост. М. П. Одесский. М.: Российский гос. гуманитар. ун-т, 2004.–147 с.
8. Friedrich K., Brzezinski Z.B. "Totalitarian Dictatorship and Autocracy" FRIEDRICH CARL J., BRZEZINSKI ZB. Totalitarian dictatorship and autocracy. – Cambridge (Mass.): Harvard university press, 1965. – xiii, 438 p.
9. Avtorkhanov A.G., Nekrich A.M. Population in the USSR. Murders of the Chechen people. Munich, 1952.-72 p.
10. Nikolaevsky B.I. The new Soviet campaign against the peasants. The Russian Review. 1951. No. 2. P. 81-98

**ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ
ТРУДОВОЕ ПРАВО
LABOUR LAW**

МРНТИ:10.63.59
УДК:331.109

DOI 10.51889/2888.2022.81.63.005

Д.С. Байсымакова¹, Д.Ж. Белхожаева¹, Ж.Е. Молдахметова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**СОТТЫҚ ҚОРҒАУ – ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН
МҮДДЕЛЕРДІ ҚОРҒАУДЫҢ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ**

Аңдатпа

Бұл мақалада еңбек қатынастары субъектілерінің еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерін және оның элементтерін қорғау туралы ілімді дамыту, сондай-ақ соттық қорғау нысаны шеңберінде еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғау әдістерінің теориялық негізделген жүйесін әзірлеу және еңбек қатынастары субъектілерінің еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерін қорғау – бұл соттардың, өзге де уәкілетті мемлекеттік органдардың, кәсіподақтардың және жұмыскерлердің өздері еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерін қорғау нысандары мен тәсілдері шегінде, сондай-ақ ұлттық және халықаралық еңбек нысандарының бірыңғай, дамушы және көп деңгейлі жүйесінде қамтылған құқық қағидаттары мен нормаларына сәйкес іс-қимылдары елімізде жүзеге асырылатын құқықтар болып табылады.

Түйін сөздер: сот, еңбек даулары, қорғау институты, еңбек қатынастары, еңбек қауіпсіздігі, ұжымдық шарт, материалдық залал.

*Байсымакова Д.С. ¹, Белхожаева Д.Ж. ¹, Молдахметова Ж.Е. ¹
¹ Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

**СУДЕБНАЯ ЗАЩИТА КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ЗАЩИТЫ
ТРУДОВЫХ ПРАВ И ИНТЕРЕСОВ**

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы о защите трудовых прав и правовых интересов субъектов трудовых отношений и их элементов, а также разработка теоретически обоснованной системы способов защиты трудовых прав и правовых интересов в рамках формы судебной защиты. Защита трудовых прав и правовых интересов субъектов трудовых отношений осуществляется судом. Решения судов, иных уполномоченных государственных органов, профессиональных союзов и самих работников в пределах форм и способов защиты, трудовых прав и правовых интересов, а также единых национальных и международных форм труда, права, действия которых осуществляются в соответствии с принципами и нормами права.

Ключевые слова: суд, трудовые споры, институт защиты, трудовые отношения, безопасность труда, коллективный договор, материальный ущерб.

D.S. Baisymakova¹, D.Zh. Belkhozhayeva¹, Zh.E. Moldakhmetova¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University

JUDICIAL PROTECTION AS A FORM OF PROTECTION OF LABOR RIGHTS AND INTERESTS

Abstract

The article deals with the development of the doctrine of protection of labor rights and legal interests of subjects of labor relations and their elements, as well as the development of a theoretically justified system of methods of protection of labor rights and legal interests within the form of judicial protection and protection of labor rights and legal interests of subjects of labor relations - the decision of courts, other authorized state bodies, trade unions and employees themselves within the forms and methods of protection of labor rights and legal interests, as well as unified national and international forms of labor, rights whose actions are carried out in the country in accordance with the principles and norms of law contained in the developing and multilevel system.

Keywords: court, labor disputes, institution of protection, labor relations, labor safety, collective bargaining agreement, material damages.

Қоғамның әрбір мүшесінің еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерін қорғаудың ең тиімді нысаны сот арқылы қорғау болып табылады. Сот арқылы қорғауды, қорғаудың басқа түрлерімен қатар қолдануға болады, ал кейбір жағдайларда құқықтық қорғауды жүзеге асырудың жалғыз құралы болып табылады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, сот арқылы қорғау деңгейі мемлекеттің құқықтық сипаты мен қоғамның демократиялығының негізгі көрсеткіші болып табылады. Тіпті ежелгі римдіктер мемлекеттегі сот қорғауының маңызды рөлін мойындады – «*justicia regnorum fundamentum*», ол латын тілінен аударғанда «әділет – мемлекеттің негізі» дегенді білдіреді.

Сот арқылы қорғау құқығы және оны жүзеге асыру кепілдіктері (оның ішінде қамтамасыз етудің құқықтық тетіктері) Қазақстан Республикасының Конституциясында да, көптеген халықаралық құқықтық актілерде де бекітілген. Мұндай халықаралық құқықтық актілерге, мысалы, адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (8,10-баптар) [1], Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Еуропалық конвенция (6-бап) [1] және т.б. жатады. Сот арқылы қорғау құқығы адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің маңызды элементтерінің бірі болып табылады және адамның негізгі бөлінбейтін құқықтарына жатады.

Сот арқылы қорғау күрделі, көп вариантты және көпфункционалды құбылыс. Ғылыми әдебиеттерде сот қорғауы конституциялық құқық институты, қоғамдық қатынас және мемлекеттік биліктің қызметі, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғау түрі ретінде қарастырылады. «Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сот арқылы қорғау тұжырымдамасының» авторлары атап өткендей, мемлекеттің дербес функциясына сот арқылы қорғауды бөлу адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын нақты және тиімді қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты, ал сот тәртібі жеке тұлғаның құқықтарын қамтамасыз ету құралдары ретінде әлемдегі барлық белгілі адамзат өркениетінің ең жетілдірілген әдістері болып табылады.

Ұзақ уақыт бойы сот қорғауы оның салааралық сипаты туралы болжамдар жасалғанға дейін азаматтық құқық және сот ісін жүргізу институты болып саналды. П.М. Филиппов сот ісін жүргізудің екі түрінде сот қорғауын зерттеуді жүргізе отырып, сот қорғауы соттың құқықты қалпына келтіру жөніндегі қызметін, ал сот қорғауының конституциялық құқығы жеке тұлғаның және азаматтар бірлестіктерінің сот қызметіне құқығын білдіреді деген қорытындыға келді [2, 16 б.].

Көптеген ғалымдардың сот қорғауы негізінен сот ісін жүргізу және іс жүргізу құқығы тұрғысынан қарастырылады. Мысалы, қылмыстық іс жүргізу құқығы ғылымында сот

қорғауы «күдіктіге, айыпталушыға және жәбірленушіге өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін берілген ұйымдастырушылық және іс жүргізу ережелерінің жиынтығы» деген ұстаным басым. Ал азаматтық процесте, Т.В. Сахнованың пікірінше, сот қорғауының мәнін сот та, соттағы мүдделі тұлғалар да жүзеге асыратын қорғау жөніндегі «қызмет» санаты арқылы ашуға болады [3, 22 б.].

Басқа зерттеушілер сот арқылы қорғауды сот билігін жүзеге асыру тәсілі деп түсінеді және оны осы тұрғыда сот төрелігімен байланыстырады. Сот төрелігі сот билігін жүзеге асырудың негізгі (бірақ жалғыз емес) тәсілі, сот қорғауының өмір сүру формасы және оның маңызды сипаттамасы болғанына қарамастан, сот қорғау институтын онымен сәйкестендіруге болмайды.

Сондай-ақ, сот қорғау институты соттың іс жүргізу қызметімен бірдей емес. В.Б. Вершинин атап өткендей, іс жүргізу қызметі – бұл жалпы ұғымдардың бір түрі – құқықтық және сот қызметі, ал тек процессуалдық түрде соңғысы жүзеге асырылмайды [4, 37 б.]. Шыныда да, соттың көптеген ұйымдастырушылық функциялары, мысалы, сот практикасын жалпылау және түсіндіру, заң шығару бастамасы құқығы, сот әкімшілігі, сот қызметін ұйымдастырушылық және материалдық-техникалық қамтамасыз ету және басқалары сот төрелігінен тыс жүзеге асырылады. Сонымен қатар, бұзылған құқықты сот арқылы қорғау істі мәні бойынша қараумен және шешумен аяқталмайды (яғни сот төрелігі), сонымен қатар сот шешімін орындаудың барлық тетіктері мен рәсімдерін қамтиды.

Қазақстандық судьялардың мамандануы сот төрелігін жүзеге асыру сапасына әсер ететін сот практикасының маңызды ерекшелігі болып табылады және мемлекетке, әдетте, мамандандырылған соттарды құрумен байланысты шығыстарды көтерместен, ағымдағы жағдайларда құқықтар мен бостандықтарды сот арқылы қорғау кепілдіктерінің деңгейін ұстап тұруға мүмкіндік береді [5, 40 б.].

Сот қорғауын неғұрлым көлемді түсінуді көздейтін басқа да көзқарастар бар. Мысалы, О.А. Снежконның пікірінше, «сот арқылы қорғау» санатының мазмұны мен көп қырлылығы кең көзқарасты толық ашады, оған сәйкес сот арқылы қорғау рәсімін, іске қатысатын адамдардың құқықтық жағдайын және олардың кепілдіктерін, сот төрелігі органдарының мәртебесін реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығын қамтиды және оған қол жеткізу кепілдіктерін береді [6, 52 б.]. Д.В. Белоусов пен Н.М. Черпунова сот қорғауын кеңірек түсіндіреді. Олардың пікірінше, «сот қорғауы оның арнайы мағынасында азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзуға немесе іске асыруда кедергілер жасауға не оларға заңда көзделмеген жүктеуге өтініштері бойынша істерді конституциялық, азаматтық, қылмыстық және әкімшілік сот ісін жүргізу рәсімдерінде қарау арқылы адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сотта қамтамасыз етудің кешенді конституциялық-құқықтық институты болып табылады және бұзылған құқықты қалпына келтіруге, бостандықты қамтамасыз етуге және келтірілген зиянды өтеуге бағытталған міндеттер» [7, 85 б.].

Сот қорғауының көзқарастары мен интерпретацияларының бұл әртүрлілігі осы құқықтық институттың күрделі сипатын жеткілікті түрде көрсетеді. Сондай-ақ, мұндай құбылысты сот арқылы қорғаудың субъективті құқығы және оның сот арқылы қорғау институтымен байланысы туралы түсіну керек. Бұл жерде В.Б. Вершининнің сот қорғау институтының екіұшты құрылымы бар деген пікірін қолдау қажет. Бір жағынан, бұл мемлекеттің, оның ішінде сот органдарының құқықтық қатынастарға қатысушыларды қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі қызметін, екінші жағынан жеке және заңды тұлғалардың соттың және басқа да мемлекеттік органдардың тиімді қызметіне субъективті құқығын білдіреді [4, 98 б.]. Осылайша сот арқылы қорғаудың субъективті құқығы сот арқылы қорғаудың кешенді институтының құрылымдық элементі болып табылады.

Сондай-ақ, Е.И. Лыскованың да пікірін қолдау қажет, «ол сот арқылы қорғау құқықтың белгілі бір саласына жатпайтын күрделі құбылыс деп санайды» [8, 110 б.]. Шыныда да, сот қорғауды ұйымдастыруды және жүзеге асыруды бекітетін құқықтық нормалар құқық жүйесінің көптеген салаларында, соның ішінде еңбек құқығында да орналастырылған.

Еңбек құқықтары мен жұмыскерлердің құқықтық мүдделерін сот арқылы қорғау институтының дамуы әлемдік стандарттары бойынша өте кеш басталды – 1861 жылы крепостнойлық құқық жойылғаннан кейін ғана қорғауға жататын ең төменгі еңбек құқықтарын, соның ішінде сот құқығын заңнамалық тұрғыдан бекіту туралы айтуға болады. Еңбек заңнамасының өзі, И.Я. Киселев атап өткендей, өте қысқа мерзімде қалыптасты (крепостнойлық құқық жойылғаннан кейін 20 жыл өткен соң) – 21 жыл ішінде (1882-1903 жж.) өнеркәсіптік (жұмысшы) құқықтың негізін құрайтын тоғыз негізгі заң қабылданды [9, 156 б.]. Сол кездегі еңбек құқықтарын қорғаудың ең кең тараған түрі әкімшілік болды. 1882 жылғы 1 маусымдағы «Зауыттарда, фабрикаларда және өндірістерде жұмыс істейтін кәмелетке толмағандар туралы» заң арнайы зауыт инспекциясын құруды көздеді, оның өкілеттіктері өндірістерде көрсетілген заңның орындалуын бақылау, полицияның қатысуымен бұзушылықтарды тіркеу, сондай-ақ заңнаманы бұзу бойынша материалдарды сотқа беру және айыптауды қолдау болды.

С.Ю. Головина атап өткендей, бұл жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы жанжалдарды шешу қажеттілігі еңбек дауларын қарау тәртібін әзірлеудің басталуына түрткі болды. 1865 жылы ішкі істер министрлігінде еңбек дауларын қарау үшін өнеркәсіптік соттар құру туралы жоба жіберілді, бірақ ол ешқашан қабылданды. XIX ғасырдың екінші жартысында төзімсіз еңбек жағдайларына қарсы әлеуметтік наразылықтар еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің басталуына әкелді. Екі онжылдықта бірнеше іргелі заңдар қабылданды, ал біраз уақыттан кейін олардың негізінде еңбек саласындағы алғашқы кодификацияланған акт-өнеркәсіптік Еңбек туралы жарғы қабылданды [10, 234 б.].

Осы кезеңдегі еңбек даулары азаматтық сот ісін жүргізу ережелері бойынша жалпы юрисдикцияның әлемдік және аудандық соттарында қаралды, бірақ сот практикасы еңбекті құқықтық реттеу саласында аз рөл атқарды. Сот ісін жүргізудің күрделілігіне, оның салыстырмалы түрде жоғары құнына, судьялардың еңбек қатынастары мен өндірістің ерекшелігі туралы нашар хабардар болуына байланысты көптеген факторлар бойынша сотқа жүгіну өте аз болды.

Ал, қазіргі уақытта еңбек қатынастары саласында екі жағымсыз тенденция пайда болды, атап айтқанда жұмысшылардың еңбек құқықтарын бұзудың өсуі және оларды сот арқылы қорғаудың әлсіреуі. Егер екінші тармақпен бәрі түсінікті болса, онда біріншісінде заңсыз жұмыстан шығаруға байланысты бұзушылықтар, жалақыны кеш төлеу немесе мүлдем төлемеу, зейнетақының болмауы жатады. Жалпы, жұмысшылардың еңбек құқықтарын қорғау ұғымын кең және тар мағынада ажырату керек. Тар мағынада – бұл еңбек құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету, оларды бұзушылықтардан қорғау, оның ішінде бұзылған құқықтардың алдын алу, қалпына келтіру. Кең мағынада, еңбек құқықтарын қорғау деп еңбек құқығын қорғау функциясының өзін іске асыруды түсіну керек, бұл өз кезегінде бүкіл елдің қорғаныс функциясын көрсетеді [11].

Құқықтың әртүрлі салаларының тұжырымдамалық аппаратының жеке элементтері бірдей. Біздің ойымызша, азаматтық, тұрғын үй, жер және т.б. салалардағы сот қорғау институтын және құқықты қорғау тәсілдерін бірыңғай құқықтық реттеу құқықтағы ұқсас элементтердің сабақтастығын көрсетеді.

Соттық қорғау – бұл халықаралық және еліміздегі құқықтың негізгі жалпы принциптері болып табылатын кешенді, салааралық құқық институты. Сот қорғауы бірыңғай сот билігі шеңберінде конституциялық, азаматтық, төрелік, әкімшілік және қылмыстық сот ісін жүргізу арқылы жүзеге асырылады. В.Б. Вершинин атап өткендей, құқықтың әртүрлі салаларында сот қорғауына құқықты да, оны қамтамасыз ету бойынша сот төрелігі органдарының қызметінде бекітетін ұқсас және өзара байланысты нормалар бар [4, 87 б.]. «Құқықтың әрбір саласының пәні мен әдісінің өзіндік ерекшелігі болғанына қарамастан, сот арқылы қорғауды жүзеге асыру әлеуметтік байланыстар субъектілерінің бұзылған немесе даулы құқықтарын қалпына келтірудің ұқсас кезеңдері, ұқсас тетіктері мен рәсімдері бар бірыңғай заңдық (құқық қолдану) процесінің шеңберінде жүреді», – деп атап өтті ол.

Осылайша, сот қорғауы құқықтың әртүрлі салаларының заңнамасында ұқсас бекітілуге ие болуы керек деп болжау қисында болар еді.

Сот арқылы қорғауды еңбек құқықтарын қорғаудың бір түрі ретінде қарастыра отырып, осы құбылыстың іс жүргізу аспектісін ескеру қажет. Еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау азаматтық процесс шеңберінде жүзеге асырылады. Жалпы юрисдикция соты азаматтық сот ісін жүргізу арқылы еңбек құқықтарын қорғауды жүзеге асырады. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 1-бабына сәйкес, жалпы юрисдикция соттары азаматтардың, ұйымдардың, мемлекеттік органдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қатысуымен бұзылған немесе даулы құқықтарды, бостандықтар мен құқықтық мүдделерді қорғау туралы, соның ішінде еңбек қатынастарынан туындайтын даулар бойынша сот істерін қарау тәртібін белгілейді [12].

Бұл соттық қорғау еңбек құқықтарын қорғауды жүзеге асыратын басқа юрисдикциялық органдардан ерекшелендіретін арнайы іс жүргізу нысаны. Ерекше рәсім – юрисдикциялық процесс – кез-келген мемлекеттік органға тән және юрисдикциялық емес қорғау нысандарын ажыратады. Юрисдикциялық процесс – «бұл заңды істі мәні бойынша қарауға және құқық қорғау нәтижесіне қол жеткізуге бағытталған мемлекет уәкілеттік берген органдар мен тұлғалардың өзара органикалық байланысты іс жүргізу әрекеттерінің жүйесі». Сот іс жүргізу формасы процеске қатысушылардың іс-әрекеттерін және істі қарау тәртібін анықтайтын арнайы кодификацияланған іс жүргізу нормаларын (еңбек даулары үшін), сондай-ақ қабылданған актілердің, атқарушылық құжаттардың нақты бекітілген түрлерін қамтиды. Еңбек құқығына қатысты бұзылған еңбек құқықтарын қорғауға тек еңбек қатынастарының субъектілері ғана емес, сонымен қатар жұмысқа қабылданбаған немесе жұмыстан шығарылған адамдар де жүгіне алатындығын атап өткен жөн.

Сот арқылы қорғау – бұл азаматтардың құқықтарын қорғаудың әмбебап, негізгі және осы функцияны жүзеге асыруға бейімделген түрі. Сот төрелігі жүзеге асырылатын процедуралық форма «барлық заңды процедуралардың ішіндегі ең күрделі, тармақталған және педантикалық» болып табылады. Өзге (соттан тыс) органдардың құқықтарды қорғау рәсімі онша егжей-тегжейлі емес. Қорғаудың сот нысаны арнайы құқықтық қорғау құралдарымен сипатталады, мысалы, шағымдар, өтініштер, сот шешімдері мен қаулыларын шығару және басқалар.

Дәстүр бойынша еңбек даулары бұрын заңдарда және өзге де нормативтік құқықтық актілерде және жеке еңбек шарттарында белгіленген еңбек жағдайларын қолдану туралы даулар (яғни, бұзылған құқыққа қатысты даулар) және еңбек жағдайларын белгілеуге немесе оларда қолданылып жүрген құқық туралы дауларды өзертуге қатысты емес даулар жататын талап арыздарға бөлінеді. Мысалы, даулар олардың сотта қаралуына кім бастамашы болғанына байланысты өзгеруі мүмкін - жұмыскер немесе жұмыс беруші. Табиғаты бойынша еңбек даулары мынандай дауларға бөлінеді:

- еңбек заңнамасының қағидаттары мен нормаларын қолдану, жұмыскердің немесе кәсіподақ органының бұзылған құқығын қорғау және қалпына келтіру туралы;
- заңнамамен реттелмеген еңбек пен тұрмыстың жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларын белгілеу немесе қолданыстағыны өзгерту туралы.

А.М. Куренной еңбек дауларын еңбек құқығы институттары мен ішкі институттары бойынша келесідей жіктеуді ұсынады [13, 114 б.]:

1. Ұжымдық шарттар мен келісімдер туралы заңнаманы қолдану және еңбек туралы шарттардың талаптары бойынша даулар.

2. Жұмыспен қамту туралы заңнаманы қолдану туралы келіспеушіліктерге негізделген даулар.

3. «Еңбек шарты» институтына кіретін нормаларды қолдануға байланысты даулар. Жеке еңбек дауларының бұл түрін нақты еңбек істері бойынша талап қою нысаны ретінде пайда болатын және оларды қарау кезінде белгілі бір айырмашылықтары бар кіші түрлерге бөлуге болады: жұмысқа қабылдау және еңбек шартын жасасу туралы даулар; еңбек кітапшасына

жазбалар енгізу туралы даулар; жұмыстан шеттету туралы даулар; басқа жұмысқа ауысу, орын ауыстыру немесе маңызды еңбек жағдайларын өзгерту туралы даулар; жұмысты қалпына келтіру туралы даулар; мәжбүрлі жағдайда жұмысқа келмеу уақытын төлеу туралы даулар; жұмыстан шығау жәрдемақысын төлеу туралы даулар; еңбек кітапшасын беру және оны кешіктіру уақытын төлеу туралы даулар; жұмысты қалпына келтіру туралы сот шешімінің орындалуын кешіктіру уақытын төлеу туралы даулар.

4. Жұмыс уақыты туралы заңнаманы қолдану туралы даулар.

5. Демалыс уақыты туралы заңнаманы қолдануға байланысты даулар.

6. Жалақы институтына кіретін нормаларды, оның ішінде еңбек нормалары мен бағаларды қолдану туралы даулар.

7. Кепілдіктер мен өтемақылар туралы заңнаманы қолдану бойынша даулар.

8. Еңбек шарты тараптарының материалдық жауапкершілігі туралы заңнаманы қолданудан туындайтын даулар.

9. Тәртіптік жауапкершілікті қолдану мәселелері бойынша даулар.

10. Еңбекті қорғау саласындағы даулар.

11. Әйелдердің еңбек заңнамасын қолдануға байланысты даулар.

12. Жұмысты оқумен ұштастыратын жұмыскерлерге жеңілдіктер беру мәселелері бойынша даулар.

13. Еңбек заңнамасының сақталуын қадағалау және бақылау жөніндегі қызметке негізделген даулар.

Заң шығарушы еңбек дауларын жеке және ұжымдық деп бөлуді ұсынады. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 15, 16-тарауы жеке еңбек дауларын және ұжымдық еңбек дауларын қарауға арналған. Ұжымдық еңбек дауы деп жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы еңбек жағдайларын, соның ішінде жалақыны, ұжымдық шарттарды, келісімдерді жасауды, өзгертуді және орындауды, сондай-ақ жұмыс берушінің жергілікті нормативтік актілерді қабылдау кезінде жұмысшылардың сайланбалы өкілді органының пікірін екеруден бас тартуына байланысты реттелмеген келіспеушіліктер түсініледі. Ұжымдық еңбек дауларын шешудің негізгі рәсімдері татуластыру комиссияларында, еңбек төрелігінде немесе делдалдың қатысуымен өтеді [11].

Сот жеке дауларын шешуде ерекше, басым рөл атқарады. Жеке еңбек дауы деп жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек құқығы нормаларын қолдану мәселелері бойынша, оның ішінде бұрын еңбек қатынастарында болған жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы реттелмеген келіспеушіліктер, сондай-ақ жұмыс беруші бұған тілек білдірген адаммен еңбек шартын жасаудан бас тартқан жағдай түсініледі. Жеке еңбек дауларын еңбек даулары жөніндегі келісу комиссиялары қарауы мүмкін. Белгіленген мерзімде келісу комиссиясының шешімі орындалмаған, мәселелер реттелмеген жағдайларда, жұмыскер немесе бұрын еңбек қатынастарында болған адам не жұмыс беруші сотқа жүгінуге құқылы.

Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 160-бабы жеке еңбек дауларының белгілі бір санаттарын анықтайды және оларды тек сот арқылы шешуге болады [11]. Мұндай дауларға жұмысты қалпына келтіру, жұмыстан босату күні мен тұжырымдамасын өзгерту, жұмыстан мәжбүрлі жағдайда қалғаны үшін ақы төлеу және жұмыскердің өтініші бойынша басқа да талаптар туралы даулар жатады. Бұдан басқа, жұмыскердің жұмыс берушіге келтірілген материалдық залалын өтеу туралы даулар тікелей соттарда қаралады. Жеке заң шығарушы жұмысқа қабылдаудан бас тарту туралы дауларды, жұмыс берушілерде жұмыс істейтін адамдардың – дара кәсіпкер болып табылмайтын жеке тұлғалардың және діни ұйымдардың қызметкерлерінің қатысуымен дауларды, сондай-ақ кемсітушілік туралы арыздар бойынша істерді, яғни, жеке еңбек дауларының осы санаттарын тек сот қарайды.

Жалпы ереже бойынша еңбек құқықтарын сот арқылы қорғау аумақтық соттылыққа сәйкес жүзеге асырылады. Жұмыскер сотқа жұмыс беруші – заңды тұлғаның (дара кәсіпкердің) орналасқан жері бойынша және дара кәсіпкер болып табылмайтын жеке тұлғаның жұмыс берушінің тұрғылықты жері бойынша жүгінеді. Ұйымға талап қою оның

филиалы немесе өкілдігі орналасқан жерде де сотқа берілуі мүмкін. Сондай-ақ, олардың орындалатын орны көрсетілген еңбек шарттарынан талап арыздар осындай шарттың орындалатын орны бойынша қойылуы мүмкін.

Жоғарыда келтірілген анықтамаларға сүйене отырып, мынандай қорытынды жасауға болады: еңбек құқықтарын соттық қорғау – материалдық және іс жүргізу сипатындағы элементтерді қамтитын кешенді құқықтық институт екеніне сүйене отырып, еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғаудың келесі топтарын ажыратуға болады:

– еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғаудың барлық түрлерінде жүзеге асырылуы мүмкін әмбебап әдістер;

– еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғаудың бірнеше нысандары шеңберінде дәйекті немесе параллельді түрде қолдануға болатын балама әдістер;

– еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерді қорғаудың бір ғана нысаны шеңберінде қолдануға жататын айырықша тәсілдер.

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, осы мақала аясында «соттық қорғау» ұғымының келесі анықтамаларын тұжырымдауға болады. Соттық қорғау – бұл еңбек қатынастары субъектілерінің еңбек құқықтары мен құқықтық мүдделерін қорғаудың бір түрі, ол елімізде жүзеге асырылатын ұлттық және халықаралық еңбек құқығы нысандарының бірыңғай, дамып келе жатқан және көп деңгейлі жүйесінде қамтылған құқық қағидалары мен нормаларына сәйкес еңбек дауларын шешу үшін соттардың іс жүргізу қызметінде көрініс табады.

Алғыс.

Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ АР09259109 грант).

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Международные акты о правах человека. Сборник документов.* – М.: Норма, 2000. – 747 с.
2. *Филиппов П. А. Проблемы теории судебной защиты: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / П.А. Филиппов.* – Л., 1988. – 26 с.
3. *Сахнова Т. В. О сущности судебной защиты в гражданском процессе / Т.В. Сахнова // Российское правосудие.* - 2006. - № 7.– С. 22 -35.
4. *Вершинин В.Б. Судебная защита как комплексный институт российского права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Б. Вершинин.* – Саратов, 2011. – 224 с.
5. *Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. К вопросу о специализации судов по социально-трудовым спорам // ВЕСТНИК КазНПУ имени Абая, серия «Юриспруденция», №3(69), 2022.– С.37-48.*
6. *Снежко О. А. Государственная защита прав граждан / О. А. Снежко.* - М., 2005. – 265 с.
7. *Чепурнова Н. М., Белоусов Д. В. Судебная защита в механизме гарантирования прав и свобод. Конституционно-правовой аспект / Н. М. Чепурнова, Д. В. Белоусов.* – М., 2010. – 168 с.
8. *Лыскова Е. И. Право граждан на обращение в суд и юридические методы его защиты / Е. И. Лыскова // Государство и право.* - 2018. - № 11. – С. 109 – 115.
9. *Киселев И. Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование: учебное пособие / И. Я. Киселев.* – М.: Норма, 2017. – С. 384
10. *Головина С. Ю. Кодификация трудового законодательства России // Кодификация российского частного права.* - М.: Статут, 2008. - С. 234 -266
11. *2015 жылғы 23 қарашадағы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (жүзіну мерзімі: 12.10.2022)*
12. *2015 жылғы 31 қазандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377>(жүзіну мерзімі: 12.10.2022)*
13. *Трудовое право России: учебник / Под ред. А.М. Куренного.* – 4-е изд, испр. и доп. – Москва: Проспект, 2022. – С. 672

МРНТИ:10.63.59
УДК:331.109

DOI 10.51889/2418.2022.97.82.006

Қ.Тұрлыханқызы¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖҰМЫСКЕРДІҢ ЕҢБЕК МІНДЕТТЕРІН БҰЗУЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЖҰМЫС БЕРУШІНІҢ БАСТАМАСЫ БОЙЫНША ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУДЫ СОТТА ҚАРАУ

Аңдатпа

Мақалада жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу туралы еңбек дауларын сотта қарау ерекшеліктерін заңнамада шешу, реттеу қарастырылған. Еңбек дауларын туғызатын жағдайлар әр түрлі. Бұл объективтік сипаттағы факторлар болуы мүмкін: нарықтық экономикаға көшуге, мемлекеттік меншікті жекешелендіруге, жекелеген кәсіпорындардағы өндірістің жағдайына және соған байланысты жұмыскерлердің жұмыстан босатылуына орай, республикада қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайлардан, жұмыс берушінің кәсіпорындарда, ұйымда ауысуы және басқа мәселелері айтылған.

Түйін сөздер: еңбек шарты, еңбек шартын бұзу, еңбек міндеттері, жұмыскер, жұмыс беруші, еңбек, еңбек дауы, сот, еңбекті қорғау, еңбек құқығы.

K.Turlykhanqyzy¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

CONSIDERATION IN THE COURT OF BREACH OF AN EMPLOYMENT CONTRACT AT THE INITIATIVE OF THE EMPLOYER IN CONNECTION WITH THE BREACH OF LABOR OBLIGATIONS BY THE EMPLOYEE

Abstract

The article deals with the issues of resolving and settling labor disputes in court at the initiative of the employer in connection with the guilty actions of the employee. There are different situations that give rise to labor disputes. These factors can be objective: in connection with the transition to a market economy, the privatization of state property, the state of production at individual enterprises and the release of workers in connection with this, the socio-economic conditions in the republic, the change mentions employers at enterprises, in organizations and other issues .

Keywords: labor contract, violation of the labor contract, labor obligations, employee, employer, labor, labor dispute, court, labor protection, labor law.

Турлыханқызы К.¹

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая

РАССМОТРЕНИЕ В СУДЕ НАРУШЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА ПО ИНИЦИАТИВЕ РАБОТОДАТЕЛЯ В СВЯЗИ С НАРУШЕНИЕМ ТРУДОВЫХ ОБЯЗАННОСТЕЙ РАБОТНИКОМ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы разрешения и урегулирования трудовых споров в судебном порядке по инициативе работодателя в связи с виновными действиями работника. Существуют разные ситуации, которые вызывают трудовые споры. Эти факторы могут носить объективный характер: в связи с переходом к рыночной экономике, приватизацией

государственного имущества, состоянием производства на отдельных предприятиях и высвобождением работников в связи с этим, социально-экономическими условиями в республике, изменением упоминаются работодатели на предприятиях, в организациях и другие вопросы.

Ключевые слова: трудовой договор, нарушение трудового договора, трудовые обязанности, работник, работодатель, труд, трудовой спор, суд, охрана труда, трудовое право.

Жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек туралы заңды қолдану, бұрын жұмыскер мен жұмыс беруші арасында реттелмеген жеке еңбек, ұжымдық шарттардың орындалуы туралы алауыздықтар – еңбек даулары деп танылады. Жұмыстан босату себебін дұрыс емес тұжырымдау жұмыскерді басқа мекемеге, ұйымға, кәсіпорынға жұмысқа орналасу мүмкіндігінен айырды деп дәлелденсе, сот оның пайдасына мәжбүрлі жұмыстан шығу кезіндегі орташа жалақыны өндіріп алады. Егер жұмыскердің жұмыстан босатылғаны немесе заңды анық бұза отырып басқа жұмысқа ауыстырылғаны анықталса, сот өз шешімімен іске үшінші тұлға ретінде қатысуға тартылған лауазымды адамға, бұған кінәлі, талапкерге мәжбүрлі түрде жұмыстан босатылған уақыты үшін жалақы төлеуіне байланысты кәсіпорынға, мекемеге, ұйымға залалды өтеу міндетін жүктейді. Бұл жағдайда сот осы лауазымды тұлғаның болашақта осындай бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған шараларды қабылдау міндетін орындайды. Лауазымды адамға залалды өтеу жөніндегі міндеттерді жүктеуге негіздер болмаған кезде шешімде тиісті себептер жазылуға тиіс.

Жұмыскерлерді жұмыстан заңсыз шығару, басқа жұмысқа ауыстыру және жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша сот шешімдерін орындауда әуресарсаңға салу жағдайларының алдын алу мақсатында сот істі қарау кезінде заңдылықты бұзғандығын анықтап, жеке ұйғарым шығаруға және оны кемшіліктерді жою шараларын қолдану үшін тиісті кәсіпорындарға, мекемелерге, ұйымдарға, лауазымды адамдарға жіберуге тиіс, бұл ретте соңғылары сотқа өздері қабылдаған шаралар туралы хабарлауға міндетті. Осылайша, сот практикасын талдай отырып, еңбек дауларының көпшілігі жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан босатылған жұмыскерді жұмысқа алу туралы даулар деп қорытынды жасауға болады. Қазақстан Республикасы Еңбек кодексіне сәйкес жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу негіздерінің тізбесін көздейді. Онда барлық жұмыскерлерге қолданылатын негіздер де, жұмысшылардың белгілі бір санатына ғана қолданылатын негіздер де бар. Бұл ретте заңнамада жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан босатуға тыйым салу жағдайлары белгіленгенін атап өту қажет, мұны соттар назарға алуға тиіс. Жұмыстан босатумен байланысты туындайтын еңбек дауларын тез және дұрыс шешудің маңыздылығына, азаматтардың еңбекке конституциялық құқығын заңсыз бұзудың көптеген жағдайларына байланысты соттар жүйесінде жұмысқа қайта алу туралы істерді және басқа да еңбек дауларын қарау бойынша сот алқасын құру қажет.

Жекелеген адамдар санаттарының еңбек қатынастары Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің нормаларымен ғана емес, арнайы заңнамалық актілермен де реттеледі. Еңбек шартында ескерілген талаптарды қоспағанда, оның тараптарының құқықтық қатынастары ұжымдық шартпен, тараптардың өзге келісімдерімен және еңбек заңнамасының нормаларына қайшы келмейтін жұмыс берушінің актілерімен реттелуі мүмкін.

Сотта арнайы нормативтік құқықтық актілерде реттелмеген құқықтық қатынастардан туындайтын еңбек дауларын қарау кезінде Еңбек кодексінің нормаларын басшылыққа алуға тиіс. Егер жұмыскерлердің жекелеген санаттарының басқа нормативтік құқықтық және өзге де актілермен реттелетін еңбек жағдайлары осы жұмыскерлердің жағдайын Еңбек кодексінде көзделген жағдайлармен салыстырғанда нашарлататын болса, онда еңбек дауын шешу кезінде Еңбек кодексінің 8-бабы 4-тармағының ережелері ескеріле отырып, қолданылуға жатады. Шағын кәсіпкерлік субъектілерін, үй жұмыскерлерін, заңды тұлғаның атқарушы органының басшыларын және заңды тұлғаның алқалы атқарушы органының, сондай-ақ заңды тұлғаның жеке-дара атқарушы органының басқа да мүшелерін қоспағанда, Еңбек

кодексіңде көзделген еңбек шарттарынан, ұжымдық шарттардан және жұмыс берушінің актілерінен туындайтын, Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасын қолдану мәселелері жөніндегі жеке еңбек дауларын – келісу комиссиялары, ал реттелмеген мәселелер бойынша не келісу комиссияларының шешімдері орындалмаған кезде соттар қарайды. Сонымен бірге, келісу комиссияларының жеке еңбек дауларын сотқа дейінгі тәртіппен қарайтыны туралы жеке еңбек дауларын келісу комиссияларының қарау мүмкіндігі көзделмеген, жұмыскерлердің жекелеген санаттарының, оның ішінде әскери қызметтегі адамдардың, арнаулы мемлекеттік, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің, мемлекеттік қызметшілердің еңбегі Қазақстан Республикасының арнайы заңдарында және өзге де нормативтік құқықтық актілерінде көзделген ерекшеліктермен бірге Еңбек кодексімен реттелетіні туралы Еңбек кодексінің 8-бабы 3-тармағының, 143, 144-баптарының ережелерін және басқа да ережелерін ескеру керек. Осыған байланысты, жұмыскерлердің көрсетілген жекелеген санаттарына Еңбек кодексінің 159-бабының ережелері қолданылмайды [1].

Келісу комиссиялары еңбек қатынастарын, еңбек қатынастарымен тікелей байланысты қатынастарды реттеу кезінде еңбек заңнамасын қолдану процесінде туындайтын мәселелер бойынша, әлеуметтік әріптестік, сондай-ақ еңбек қауіпсіздігі мен еңбекті қорғау мәселелері жөніндегі жеке еңбек дауларын қарайды. Еңбек кодексінің 159-бабына сәйкес жұмыскерлердің немесе бұрын еңбек қатынастарында тұрған адамдардың не жұмыс берушінің келісу комиссиясына жүгінуі олардың арасында туындаған жеке еңбек дауын сотқа дейін реттеу тәртібінің міндетті сатысы болып табылады. Егер жеке еңбек дауының тарабы келісу комиссиясының шешімімен толықтай немесе оның бір бөлігіне келіспейтін болса, дау реттелмеген болып есептеледі және келісу комиссиясының шешімімен келіспейтін тарап келісу комиссиясының шешімі орындалмаған жағдайдағы сияқты, еңбек дауын шешу үшін сотқа жүгінуге құқылы. Еңбек кодексінің 159-бабының 4-тармағына сәйкес келісу комиссиясына келіп түскен арызды көрсетілген комиссия берілген күні міндетті түрде тіркеуге тиіс [1].

Еңбек кодексінің нормаларында регламенттелмеген келісу комиссиясын құру және оның құрамын қалыптастыру мәселелері, жүгінетін субъектілердің келісу комиссиясына беретін өтініштерін міндетті тіркеу рәсімдері, оның жұмыс тәртібі ұжымдық шартта не жұмыс беруші мен жұмыскерлердің өкілдері арасында жасалған өзге жеке келісімде, олар бірлесіп бекіткен ережеде көзделуі мүмкін.

Еңбек кодексіңде келісу комиссиясына немесе сотқа жеке еңбек дауларын қарау бойынша жүгіну үшін мынадай мерзімдер көзделген: жұмысқа қайта алу туралы даулар бойынша – жұмыс берушінің еңбек шартын тоқтату туралы актісінің көшірмесі келісу комиссиясына тапсырылған күннен бастап бір ай, ал сотқа жүгіну үшін – реттелмеген даулар бойынша не еңбек шартының тарабы келісу комиссиясының шешімін орындамағанда жүгінген кезде келісу комиссиясы шешімінің көшірмесі тапсырылған күннен бастап екі ай; басқа еңбек даулары бойынша – жұмыскер немесе жұмыс беруші өз құқығының бұзылғаны туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап бір жыл. Жеке еңбек дауларын қарау бойынша жүгіну мерзімінің өтуі қаралып жатқан еңбек дауы бойынша медиация туралы шарттың қолданылу кезеңінде, сондай-ақ келісу комиссиясы болмаған жағдайда, ол құрылғанға дейін тоқтатыла тұрады. Жеке еңбек дауының тарабы Еңбек кодексінің 160-бабында көзделген келісу комиссиясына жүгіну мерзімін өткізіп алған жағдайда да, келісу комиссиясы Конституцияның 13-бабы 2-тармағының және Еңбек кодексінің 159-бабының ережелерін негізге ала отырып, оның арызын шешім шығара отырып қарауға тиіс, бұл осы келісімге келіспейтін тараптың одан әрі сотқа талап қойып жүгіну құқығын іске асыруына мүмкіндік береді [2].

Заңда жүгіну субъектісі өткізіп алған, дауды сотқа дейінгі тәртіппен реттеу үшін келісу комиссиясына арыз беру мерзімін келісу комиссиясының қалпына келтіру құқығы алып тасталмаған. Сонымен қатар осы мерзімді өткізіп алу келісу комиссиясының арызды даудың

мән-жайлары бойынша талқыламай қанағаттандырудан бас тарту туралы шешім шығару үшін жеке негіз бола алады.

Еңбек кодексiне сәйкес жеке еңбек дауларын қарау бойынша келiсу комиссиясына жүгiнбестен, сотқа жүгiнуге құқылы еңбек құқықтық қатынастарына қатысушылар үшiн мынадай мерзiмдер белгiленген:

– жұмысқа қайта алу туралы даулар бойынша – жұмыс берушiнiң еңбек шартын тоқтату туралы актiсiнiң көшiрмесi тапсырылған күннен бастап үш ай;

– басқа еңбек даулары бойынша – жұмыскер немесе жұмыс берушi өз құқығының бұзылғаны туралы бiлген немесе бiлуге тиiс болған күннен бастап бiр жыл.

Сот Еңбек кодексiнде көзделген мерзiмдер дәлелдi себеп бойынша өткiзiп алынғанын анықтап, шешiмнiң қарар бөлiгiнде бұл туралы көрсетуге және дауды мәнi бойынша шешуге тиiс. Сот жүгiнудiң ескiру мерзiмiн сот шешiмi шығарылғанға дейiн дау тарапының арызы бойынша ғана қолданады. Егер сот талап қоюшының еңбек құқықтары бұзылған, бiрақ ол Еңбек кодексiнде көзделген сотқа жеке еңбек дауын қарау бойынша жүгiну мерзiмiн дәлелдi себептерсiз өткiзiп алған деп анықтаса, онда сот шешiмнiң уәждеушi бөлiгiнде осы құқықтардың бұзылғанын көрсетедi және жүгiну мерзiмiнiң өткiзiп алынғанына байланысты талап қоюды қанағаттандырудан бас тартады. Сот келiсу комиссиясының тұжырымдарына байланысты емес және жеке еңбек дауы талап қоюшы мәлiмдеген талаптар шегiнде мәнi бойынша шешiледi [3].

Еңбек құқықтық қатынастарынан туындайтын даулар бойынша талаптар жауапкердiң – заңды тұлға органының орналасқан жерi бойынша немесе дауда жауапкер ретiнде болатын жұмыс берушi жеке тұлғаның тұрғылықты жерi бойынша жалпы азаматтық сот iсiн жүргiзу қағидалары бойынша сотқа қойылуға жатады. Адамды жұмысқа жiберу еңбек шартын жасасқаннан кейiн ғана жүзеге асырылады.

Қазiргi уақытта экономика мен құқықтың жаһандануы, халықаралық экономикалық және гуманитарлық байланыстардың өсуi шет елдердiң еңбек құқығын зерттеуде кез-келген мемлекет дамуының қажеттi құрамдас бөлiгiне айналды. Салыстырмалы құқықтық зерттеулердiң маңызды мiндеттерiнiң бiрi ұлттық еңбек құқығының дамуын әлемдiк тенденциялармен салыстыру және оның негiзiнде «еңбек құқығының ұлттық жүйесi осы тенденциялармен қандай дәрежеде үйлеседi, ол әлемдiк дамудан озып кеттi ме, әлде одан артта қалды ма, әлде басқа, қарама-қарсы бағытта қозғалады ма» анықтау [4].

Жұмыс берушiнiң кiнәсiнен еңбек шарты болмаған және тиiстi түрде ресiмделмеген жағдайда, ол Қазақстан Республикасының заңдарында белгiленген тәртiппен жауаптылықта болады. Бұл жағдайда еңбек қатынастары жұмыскер жұмысқа iс жүзiнде кiрiскен күннен бастап туындады деп есептеледi. Жұмыскер немесе жұмыс берушi еңбек қатынастарының болуын құжатпен растау мүмкiндiгiне ие болмаса, тараптар арасында еңбек қатынастарының бар не жоқ екенiне байланысты дау келiсу комиссиясына жүгiнусiз, сот тәртiбiмен шешiлуi мүмкiн [5].

Сотта азаматтық-құқықтық қатынастарды еңбек құқықтық қатынастарынан ажыратуға тиiс. Еңбек қатынастарының сипатын жұмыскер белгiлi бiр бiлiктiлiк, мамандық, кәсiп немесе лауазым бойынша жұмысты еңбек функциясын еңбек тәртiптемесiне бағына отырып жеке өзi орындайтын, ал жұмыс берушi оған еңбегi үшiн жалақы төлейтiн мән-жайлар куәландыра алады. Еңбек кодексiнiң 146-бабына сәйкес кәсiптiк одақтың кәсiподақ органдарының құрамына кiретiн жұмыскерлердiң еңбегi «Кәсiптiк одақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211-V Заңында көзделген ерекшелiктермен бiрге Еңбек кодексiмен реттеледi. Кәсiптiк одақтар туралы заңның 26-бабының 1, 2, 3-тармақтарына сәйкес негiзгi жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсiподақ органдарының мүшелерi өздерi мүшелерi болып табылатын кәсiподақ органының уәждi пiкiрiнсiз тәртiптiк жазаға тартылмайды. Негiзгi жұмысынан босатылмаған кәсiподақ органының басшысы жоғары тұрған кәсiподақ органының уәждi пiкiрiнсiз тәртiптiк жауаптылыққа тартылмайды. Заңды тұлға таратылған не жұмыс берушi жеке тұлғаның

қызметі тоқтатылған жағдайлардан басқа, негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелерімен еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға осы адамдар мүшелері болып табылатын кәсіподақ органының уәжді пікірі ескеріле отырып, еңбек шартын бұзудың жалпы тәртібі сақталған кезде жол беріледі. Заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші жеке тұлғаның қызметі тоқтатылған жағдайлардан басқа, негізгі жұмысынан босатылмаған кәсіподақ органының басшысымен еңбек шарты жоғары тұрған кәсіподақ органының уәжді пікірінсіз жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзылуы мүмкін емес.

Тәртіптік жаза қолдану және негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелерімен еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу туралы жұмыс берушінің актісін шығарған кезде кәсіподақ органының уәжді пікірін ескеру ұжымдық шартта көзделген тәртіппен жүргізіледі [6].

Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзудың немесе тәртіптік жауаптылыққа тартудың заңдылығы туралы дауды шешкен кезде соттар «кәсіподақ мүшесі» және «сайланбалы кәсіподақ органының мүшесі» деген ұғымдардың аражігін ажыратуы керек. Заңнама негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органдарының мүшелеріне ғана қатысты кәсіптік одақтың кәсіподақ органының уәжді пікірін алуды талап етеді. Жұмыс беруші еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу және тәртіптік жауаптылыққа тарту туралы бұйрықты шығару кезінде кәсіптік одақтың кәсіподақ органының уәжді пікірін алуға міндетті. Еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу немесе негізгі жұмысынан босатылмаған, сайланбалы кәсіподақ органының мүшесін тәртіптік жауаптылыққа тарту кезінде кәсіптік одақ органының уәжді пікірінің болмауы жұмысқа қайта алу туралы талап қоюды қанағаттандыру үшін сөзсіз негіз болып табылады, өйткені уәжді пікір бұйрық шығарылғанға дейін алынуға тиіс.

Еңбек кодекsinде көрсетілгендей жұмыскерді басқа жұмысқа ауыстыруға жұмыскердің келісімімен жол беріледі, еңбек шартына тиісті өзгерістер енгізу арқылы, кейіннен жұмыс берушінің актісі шығарылып ресімделеді. Еңбек жағдайлары өзгерген кезде, егер еңбек, ұжымдық шарттарда хабардар етудің неғұрлым ұзақ мерзімі көзделмесе, жұмыс беруші жұмыскерді күнтізбелік он бес күннен кешіктірмей жазбаша түрде хабардар етуге міндетті. Еңбек жағдайларының өзгеруі туралы хабарлама жұмыскерлерге қайта ұйымдастыруға немесе экономикалық, технологиялық жағдайлардың, еңбекті ұйымдастыру жағдайларының өзгеруіне және жұмыс берушінің жұмыс көлемінің қысқаруына байланысты өндірісті ұйымдастырудағы өзгерістерге орай ғана тапсырылады және оның еңбек жағдайларын өзгертуге жұмыскер өз мамандығына, лауазымына немесе кәсібіне, тиісті біліктілігіне сәйкес жұмысын жалғастырған кезде жол беріледі. Еңбек жағдайларының өзгеруіне байланысты жұмыскер жұмысты жалғастырудан жазбаша түрде бас тартқан жағдайда не жұмыскердің жазбаша бас тартуының жоқ екені туралы акт болған кезде, жұмыскермен еңбек шарты Еңбек кодекsinің 58-бабы 1-тармағының 2) тармақшасында көзделген негіз бойынша тоқтатылады. Жұмыс берушінің актісінде Еңбек кодекsinе сәйкес еңбек шартын тоқтату үшін негіз көрсетілуге тиіс. Осыған байланысты соттардың жұмыс берушінің еңбек шартын тоқтату немесе бұзу туралы актісін жарамсыз деп танығаны және одан кейін жұмыскерді жұмысқа қайта алу мәселесін шешкені жөн [1].

Соттар жұмыскерді жұмыстан шығарудың заңдылығы туралы дауды шешу кезінде еңбек шартын белгілі бір немесе белгіленбеген мерзімге жасау салдарының аражігін ажыратуы тиіс. Белгілі бір мерзім кемінде бір жылға жасалған еңбек шарты тоқтатылған жағдайда еңбек шарты мерзімінің аяқталуына байланысты оны тоқтату туралы жұмыс берушінің хабарламасы және актісі еңбек шарты тарапының біріне соңғы жұмыс күнінен кешіктірмей табыс етіледі. Белгілі бір жұмыстың орындалу уақытына, уақытша болмаған жұмыскерді алмастыру уақытына, маусымдық жұмысты орындау уақытына жасалған еңбек шарты тоқтатылған кезде еңбек шартын тоқтату туралы хабарлама талап етілмейді.

Еңбек кодексі жұмыс берушінің жұмыскер еңбекке уақытша қабілетсіз болған кезеңде еңбек шартын тоқтату немесе бұзу жөніндегі құқығын екі негіз бойынша ғана шектейді, атап айтқанда: жұмыскердің еңбек қатынастарын жалғастырудан бас тартуы кезінде еңбек шартын тоқтату жұмыс берушінің бастамасымен еңбек шартын бұзу. Он екі және одан көп

апта жүктілік мерзіміндегі жүкті әйелдерге, сонымен қатар үш жасқа дейінгі баласы бар, бала асырап алған және бала күтімі бойынша жалақысы сақталмайтын демалысқа өз құқығын пайдалануға ниет білдірген жұмыскерлерге қатысты жұмыс беруші еңбек шартының мерзімін ұзартуға міндетті. Аталған санатқа жататын жұмыскер еңбек шартының мерзімін ұзартуға құқық беретін растаушы құжаттарды ұсынған кезде жұмыс беруші еңбек шартының мерзімін ұзартуға жұмыскердің жазбаша арызымен анықталатын бала күтімі бойынша демалыс аяқталған күнді қоса алып ұзартуға міндетті. Еңбек шартын тоқтату күні бала күтімі бойынша демалыстың аяқталу күні болып табылады. Бұл ретте мұндай жұмыс берушінің міндеттері уақытша болмаған жұмыскерді алмастыру уақытына жасалған жұмыскерлерге қолданылмайтынын ескеру қажет.

Белгілі бір мерзімге алғашқы жасалған шартты қолдану мерзімі аяқталған соң ол тоқтатылмай, жұмыскер жұмыс берушінің хабардар болуымен бұрынғы жұмысын жалғастырған және бірде бір тарап соңғы жұмыс күні ішінде еңбек қатынастарын тоқтату туралы жазбаша хабар бермеген жағдайларда, мұндай шарт бұрын жасалған дәл сол мерзімге ұзартылған деп есептеледі. Еңбек кодексі жұмыс берушінің мерзімдік еңбек шартын екі реттен астам қайталап ұзарту құқығын шектейді. Еңбек қатынастары одан әрі жалғастырылған кезде еңбек шарты белгіленбеген мерзімге жасалған деп есептеледі. Мұндай қағида Еңбек кодексінің 30-бабы 5-тармағында көзделген зейнеткерлік жасқа толған адамдармен еңбек қатынастарын жалғастыру жағдайлары қолданылмайды [1].

Қазіргі жағдайда еңбек дауларын уақытылы және объективті шешу ерекше маңызға ие. Жұмыскер мен жұмыс берушілердің еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды тиісті құқықтық қолдау жалдамалы еңбек тиімділігінің артуына, ұлттық экономиканың дамуына, қоғамдағы әлеуметтік тыныштық орнығуына ықпал етеді. Жеке және ұжымдық еңбек дауларын соттың қарау ерекшеліктерін сипаттау теориялық және практикалық маңызға ие. Сот арқылы қорғау азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың әмбебап және толық кепіл берілген түріне жатады. Сонымен қатар егер еңбек қатынастарының жекежария сипатының ерекшеліктерін ескермейтін болса, жеке еңбек даулары, егер процедуралық реттеу болса, бұл кепілдіктер жеткіліксіз болуы мүмкін.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (грант № АР09259109).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы №414-V ҚРЗ. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> 20.01.2019. (Жүзінген күн: 05.11.2022)
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (Жүзінген күн: 05.11.2022)
3. Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Достоинство человеческой личности как высшая ценность, на которой основано право на социальное обеспечение //ISSN 1810-8636 Казахский национальный педагогический университет имени Абая ВЕСТНИК.– Серия «Юриспруденция»– No1(63), 2021 23-25 бб.
4. ҚР денсаулық және әлеуметтік даму Министрінің 2015 жылғы 25 желтоқсандағы №1018 «Еңбек төрелігі жөнінде Үлгілі ережені бекіту туралы» бұйрығы <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1400009751> 21.05.2019. (Жүзінген күн: 05.11.2022)
5. Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының 2001 жылғы 13 желтоқсандағы №21 «Азаматтық істерді сот талқылауына дайындау туралы» нормативтік қаулысы http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P01000021S_15.02.2020. (Жүзінген күн: 05.11.2022)
6. «Кәсіптік одақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211-V Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000211> (Жүзінген күн: 05.11.2022)

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС
ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС
CIVIL PROCEEDING**

МРНТИ:10.31.51
УДК:347.91/.95

DOI 10.51889/5089.2022.38.57.007

Г.Б. Меирбекова¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ ОҢАЙЛАТЫЛҒАН (ЖАЗБАША)
ӨНДІРІСТІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Аңдатпа

Мақалада азаматтық іс жүргізу заңнамасы бойынша Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде қабылданған оңайлатылған (жазбаша) өндіріс институты жайлы айтылады. Реформаға бірнеше рет ұшыраған бұл процедуралық тәртіп отандық заңнамада салыстырмалы түрде жақында пайда болды деп сену қате болар еді, өйткені процесті жеңілдетудің әртүрлі түрлері тарихында революцияға дейінгі кезеңде ғана емес, сонымен бірге кеңестік кезеңде Қазақстанда өз ізін қалдырды. Алғашқы жүйелі зерттеу нәтижесінде азаматтық процесте оңайлатылған іс жүргізудің түбегейлі жаңа модельдерін жасау және қолданудың елеулі ерекшеліктері қамтылады.

Бұл зерттеулердің ғылыми мәні бар, алайда азаматтық іс жүргізу заңнамасындағы елеулі өзгерістерді, сондай-ақ оларды дамытудың тұжырымдамалық тәсілдерін ескере отырып, олар бекітілген оңайлатылған (жазбаша) өндірістің қазіргі заманғы модельдерін талдау үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: Азаматтық процесс, Төрелік іс жүргізу, оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу, Жоғары сот, электронды сот төрелігі.

G.B. Meirbekova¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

**THEORETICAL AND LEGAL BASES OF SIMPLIFIED
(WRITTEN) PROCEEDINGS IN CIVIL PROCEEDINGS**

Abstract

The article describes the simplified (written) institute of production adopted by the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan on Civil Procedure legislation. It is a mistake to believe that this procedural order, which has been repeatedly reformed, appeared in domestic legislation relatively recently, since various types of simplification of the process left their mark in history not only in the pre-revolutionary period, but also in the Soviet period in Kazakhstan. As a result of the first systematic study, the essential features of the development and application of fundamentally new models of simplified record keeping in civil proceedings will be highlighted.

These studies are of scientific importance, however, taking into account significant changes in Civil Procedure legislation, as well as conceptual approaches to their development, they can be used to analyze modern models of simplified (written) production, on which they are approved.

Keywords: Civil procedure, arbitration proceedings, simplified (written) proceedings, Supreme Court, Electronic Justice.

Меирбекова Г.Б. ¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ УПРОЩЕННОГО (ПИСЬМЕННОГО) ПРОИЗВОДСТВА В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы упрощенного (письменного) института производства, предусмотренного Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан. Ошибочно полагать, что этот процессуальный порядок, неоднократно подвергавшийся реформированию, появился в отечественном законодательстве сравнительно недавно, так как различные виды упрощения процесса оставили свой след в истории не только в дореволюционный период, но и в советский период в Казахстане. В результате первого системного исследования будут освещены существенные особенности разработки и применения принципиально новых моделей упрощенного делопроизводства в гражданском процессе.

Данные исследования имеют научное значение, однако с учетом существенных изменений в гражданско-процессуальном законодательстве, а также концептуальных подходов к их развитию, могут быть использованы для анализа современных моделей упрощенного (письменного) производства, на которых они утверждены.

Ключевые слова: гражданский процесс, арбитражное производство, упрощенное (письменное) производство, Верховный суд, электронное правосудие.

Кіріспе. Отандық іс жүргізу заңнамасы ерекше тұрақтылықпен ерекшеленбейді, енді Қазақстан Республикасының Бірыңғай Азаматтық процестік кодексін құру идеясымен қандай да бір түрде байланысты азаматтық және төрелік процесте жаңа елеулі сот ісін жүргізуді қайта құру кезеңі қайтадан басталды.

Жалпы юрисдикция соттары мен төрелік соттар жүйелерін жақындастыру және ережелер мен рәсімдерді біріздендіру жөніндегі маңызды қадамдардың бірі 2016 жылы Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексін оңайлатылған, ал оның алдында 200 жылдары бұйрық өндірісімен толықтыру арқылы жүзеге асырылды.

2019 жылдың 1 қазанынан бастап азаматтық, төрелік және әкімшілік сот ісін жүргізу саласындағы шын мәнінде кең ауқымды реформаның нәтижесі болған өзгерістер күшіне енді. «Процессуалдық революция» деген атқа ие болған қайта құруларды жүргізу бастамасын көтерген ҚР Жоғарғы Соты заң жобасына түсіндірме жазбада инновациялардың қажеттілігі азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын қорғаудың тиімділігін арттыру, сот төрелігінің сапасын жақсарту, сот жүктемесін оңтайландыру мақсатында кейбір іс жүргізу институттарын жетілдірудің объективті қажеттілігінен туындағанын атап өтті [1]. Бұл өзгерістер мен толықтырулар оңайлатылған іс жүргізуді айналып өткен жоқ. Жеңілдетілген (жазбаша) өндіріс 1999 жылғы АЖК-де өзгерістер мен толықтырулар енгізілгеннен кейін 2014 жылғы 17 қарашада пайда болды.

2016 жылғы 01 қаңтардан бастап күшіне енген 2015 жылғы 31 қазандағы АПК-те оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібі 13-тарауда (144-147-баптар) реттелген [2].

Жеңілдетілген (жазбаша) өндірісті зерттеуге кірісе отырып, оның сипаттамаларының жиынтығы бойынша бұл бұйрық пен жалпы талап қою өндірісі арасындағы өтпелі форма екенін атап өткен жөн. Сонымен бірге жеңілдетілген (жазбаша) өндірістің бұйрық пен жалпы талап қою өндірісінен қалай ерекшеленетінін және оларға қалай ұқсайтынын атап өтуге болады- деген болатын қазақстандық адвокат Сулейменов Нариман Есжанұлы [3].

Негізгі бөлім (әдістеме, нәтижелер). Оңайлатылған іс жүргізу тәртібі азаматтық процестік кодекстің 13-тарауында егжей-тегжейлі жазылған. Судья істерді арыз қабылданған

күннен бастап бір ай мерзім ішінде оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қарауы тиіс. Әрбір істі мұндай тәртіппен қараудағы негізгі мақсат – іс бойынша тараптарды сот отырысына шақырмай, сот отырысын өткізбей, олардың алдын ала ұсынған дәлелдемелерін судьяның жеке, ішкі пайымын басшылыққа ала отырып шешім қабылдауына мүмкіндік туғызу. Ең бастысы судья азаматтық процестік кодекстің 13-тарауының талаптарын, қос тарапқа барынша түсіндіріп, жауапкердің өзі негіздейтін құжаттар мен дәлелдемелерді беруі үшін мерзім белгілейді. Пікірді, дәлелдемелерді және өзге де құжаттарды ұсыну үшін сот белгілеген мерзімдер өткеннен кейін тараптарды шақырмай-ақ, істі оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қарайды. Яғни, сот шешімді қабылдаған кезде тараптардың ұсынған түсініктеме, қарсылық және дәлелдемелерін басшылыққа алады. Істі оңайлатылған іс жүргізу тәртібімен қарау барысында әдеттегідей сот мәжілісінің хаттамасы жүргізілмейді және істерді оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тәртібімен қарау мерзімі ұзартылуға жатпайды [4]. Реформаға бірнеше рет ұшыраған бұл процедуралық тәртіп отандық заңнамада салыстырмалы түрде жақында пайда болды деп сену қате болар еді, өйткені процесті жеңілдетудің әртүрлі түрлері тарихында революцияға дейінгі кезеңде ғана емес, сонымен бірге кеңестік кезеңде Қазақстан да өз ізін қалдырды. Осыған байланысты көптеген заманауи ғалымдар революцияға дейінгі және қолданыстағы заңнаманы талдай отырып, келесі қорытындыға келетіндігін атап өткен жөн: XIX ғасырдың екінші жартысында Ресейде сот реформасын жүргізу себептері және қазіргі уақытта көптеген жағынан ұқсас соттар қарайтын көптеген істер, шығындарды азайту және сот жүйесінің ресурстарын ұтымды бөлу қажеттілігі, оңтайландыру сот ісін жүргізу және сот төрелігінің кепілдіктерін сақтау және арттыру кезінде дауларды жылдам шешу мақсатында тиімді іс жүргізу тетіктерін құру және т. б. азаматтық істерді атауға болады.

Осылайша, талаптарды шешудің ең ұтымды тәсілдерін, іс жүргізу ережелерін жеңілдету мен істерді қарау кезінде сот төрелігінің сапалы деңгейін сақтау арасындағы тепе-теңдікті іздеу қазіргі заманғы азаматтық және төрелік сот ісін жүргізудің өзекті мәселелері болып табылады.

Сонымен қатар, соңғы жылдары өркениеттік процесте болған осындай күрделі өзгерістер азаматтық іс жүргізу құқығында жеңілдетілген өндіріс институтын құқықтық реттеу тәсілдерін теориялық тұрғыдан түсінуді, дамытуды және жетілдіруді талап етеді. Электрондық сот төрелігі тұжырымдамасын дамыту шеңберінде жазбаша бастауды күшейте отырып және процесті ақпараттандыра отырып, қарар бөлігін қабылдау жолымен шығарылған шешімдерге шағымданудың күрделілігімен, сөздің кең мағынасында оңайлатылған және бұйрықты өндірістің арақатынасына және оңайлатылған рәсімдердің пайда болған көптігі жағдайында оларды қолдану салаларын ажыратуға байланысты проблемалардың болуы, олардың электрондық сот төрелігі тұжырымдамасын дамыту шеңберінде оларды сот қорғауына жүгінген адамдардың істі ақылға қонымды мерзімде әділ және жария сот талқылауына құқықтары барлығы атап көрсетіледі [5, 28 б.].

Табиғаты мен мақсаты бойынша оңайлатылған өндіріс тәуелсіз өндіріс түрі емес, жалпы талап қою өндірісінің қысқартылған нұсқасы болып табылады. Бұл жағдайда талап қоюмен, ерекше өндіріспен және басқалармен қатар өндірістің жеке түрі жасалмайды. Бірақ біз талап қою өндірісін өзіне тән ерекшеліктері бар ерекше процедуралық тәртіпке айналдыру туралы, құқықтық және нақты мазмұны бойынша салыстырмалы түрде қарапайым істерді қарау процесін жеңілдету және жеделдету мақсатында талап қою өндірісінің қысқартылған нұсқасы туралы айтып отырмыз. Бұл жағдайда «өндіріс» ұғымы жаңылтпауы керек, ол керісінше қажетті нұсқаулық және дәлел бола алмайды. Осылайша, іс жүргізу заңнамаларында дәстүрлі түрде бөлінетін, оның мәніне қатысты доктриналық көзқарастардың әртүрлілігін ескере отырып, маңызды өндіріс түрінің бірі және сот шешімдерін орындауға байланысты өндіріс екенін атап өтуге болады.

Әкімшілік және басқа да қоғамдық құқықтық қатынастардан туындайтын істер бойынша талап қою немесе іс жүргізу сияқты жеңілдетілген тәртіп пен өндірістің әр түрлі түрлерінің

арақатынасы туралы дау-дамай осы мәселе бойынша бірыңғай ұстанымды дамытуға әрең ықпал ете алатындығын атап өту маңызды, өйткені жеңілдетілген өндірістің табиғаты оны «кеңейтілген» процедурамен салыстыруды талап етеді.

Бұл өндірістің айырмашылығы-істерді оңайлатылған іс жүргізу тәртібімен қарау кезінде арнайы ережелердің болуы даулы материалдық құқықтық қатынастардың ерекшелігімен емес, сот процесін жеңілдету, жеделдету және оңайлату міндеттерімен байланысты. Оны құрудың негізінде талаптардың аз мөлшері бар және салыстырмалы түрде қарапайым істер бойынша толық ауқымды іс жүргізудің ұтымсыздығы туралы идея жатыр.

Е.В. Слепченко «өндірістің түрлік ерекшелігі туралы қорытынды тек белгілі бір санаттағы шешілетін істерге ғана емес, ең алдымен осы істер туындайтын материалдық құқықтық қатынастардың сипатына байланысты жасалуы керек» деп дұрыс айтады [6, 48 б.].

Әкімшілік және өзге де жария құқықтық қатынастардан туындайтын істер бойынша талап қою өндірісінен немесе іс жүргізуден істерді қараудың оңайлатылған тәртібіне және керісінше, белгілі бір және қажетті жағдайлар болған кезде олардың ажырамас байланысын айғақтайтын икемді тетіктің болуы.

Аталған белгілердің кез келгені азаматтық іс жүргізудің бекітілген оңайлатылған өндіріс модельдеріне тән бе? Азаматтық процесте оңайлатылған іс жүргізу сот отырыстарын алып тастаумен және тараптар болмаған кезде жазбаша сот талқылауын жүргізумен, сот дәлелдемелерінің кейбір түрлерін яғни, куәгерлердің айғақтары, маманның консультациясы, сарапшының қорытындысы және т.б. жағдайларда қабылдау және зерттеу кезінде шектеулердің болуымен, сотты шешімнің дәлелді және сипаттамалық бөлігін жасау қажеттілігінен босатумен сипатталады. Тіпті жеңілдетілген іс жүргізудің осындай жалпы және үстірт талдауы оны кең мағынада істерді қараудың оңайлатылған сот тәртібіне заңды түрде жатқызуға мүмкіндік береді.

Мұндай араласу кейбір зерттеушілердің жеңілдетілген азаматтық іс жүргізу формасының болуын негіздеуге тырысқан кезде де болады. О.Д. Шадловская мынадай анықтама береді: «азаматтық істердің жекелеген заңнамалық бекітілген санаттары бойынша азаматтық сот ісін жүргізудің жалпы тәртібіне оңайлату және жеделдету құралдарын қолданудан тұратын ережелер жүйесін құрайтын азаматтық сот ісін жүргізудің ерекше нысанын жеңілдетілген азаматтық іс жүргізу нысаны деп санауға болады» [7, 86 б.].

Сонымен қатар, оңайлатылған өндіріс институтының бірнеше рет реформалануына байланысты, жеңілдетуді "тереңдету" тенденциясында айқын көрінді, әдеттегі тәртіптен көптеген алып тастаулар классикалық процестің құлдырауына әкелді, ал жеңілдетілген өндірістің өзі мәні бойынша әділеттілік емес деген ұстанымдар айтыла бастады. Осылайша, сұрақ туындайды: оңайлатылған (жазбаша) өндірістің заманауи модельдері азаматтық іс жүргізу формасына сәйкес келе ме? Оған жауап соттардың істерді оңайлатылған тәртіппен қарау жөніндегі қызметі сот төрелігіне жататынын анықтауға мүмкіндік береді.

Ол үшін оңайлатылған (жазбаша) өндірісті азаматтық іс жүргізу формасының негізгі талаптарымен (ережелерімен) салыстыру қажет. Дәстүрлі түрде азаматтық іс жүргізу формасының белгілері деп аталатын талаптарды анықтау мәселесі бойынша әр түрлі ұстанымдарды қарастыруға кіріспей, оқу және ғылыми әдебиеттерде қалыптасқан ең жақсы тұжырымдар мен пайымдауларды бөліп көрсетуге болады. Біріншіден, Азаматтық істерді қарау және шешу тәртібі алдын-ала іс жүргізу құқығының нормаларымен анықталған. Екіншіден, сот шешімі сот ісін жүргізу қағидаттарын және басқа да кепілдіктерді сақтай отырып, дәлелдемелердің көмегімен сот белгілеген заңды фактілерге негізделген. Үшіншіден, істің нәтижесіне мүдделі тұлғалар өз мүдделерін қорғау үшін сот ісін қарауға қатысуға құқылы. Сонымен қатар, мүдделі тұлғалардың шағымы бойынша сот шешімі жоғары тұрған сатыдағы сотты тексере алады.

Азаматтық процесте оңайлатылған іс жүргізумен байланысты проблематиканы қарауға көшпес бұрын, оңайлатылған іс жүргізуді өзге түрлерден сапалы ажырататын негізгі ерекшеліктер: істерді судьяның тараптарды шақырмай жеке-дара қарауы; қарастыру және

шешім шығару мерзімі 2 аймен шектелетінін; қабылданған шешімге дау айту үшін тараптарда 15 күн бар екенін қысқаша атап өтеміз, сондықтан шешімнің көшірмесі оларға шешім шығарылғаннан кейінгі күннен кешіктірілмей жіберіледі

Шын мәнінде, тараптар сот отырысы залында физикалық түрде қатыспайды, бірақ олар дәлелдемелерді, сондай-ақ талап арызда, талап арызға кері қайтарып алуда, қарсылықтарда және жазбаша нысандағы өзге де құжаттарда баяндалған өз ұстанымдарын, дәлелдерін, түсіндірмелері мен дәлелдерін ұсыну арқылы істі қарауға қатысады. Сонымен қатар, сот талқылауы «сот отырысы» ұғымымен шектелмейді, оларды сәйкестендіру логикалық қатеге айналады. Оңайлатылған өндіріс үшін, бұйрық сияқты, процестің жазбаша түрі заң шығарушы болып сайланады, бірақ соңғысынан айырмашылығы, ол тараптардың процестік теңдік пен бәсекелестік жағдайында өздерінің заңды мүдделерін қорғау құқығын қамтамасыз етеді.

Ғылыми ортада талқыланатын және азаматтық процесте жеңілдетілген өндіріске қатысты негізгі проблемаларды тікелей сипаттауға көше отырып, негізгі теориялық мәселе азаматтық процесс жүйесіндегі жеңілдетілген өндірістің құқықтық мәні мен орнын анықтау болып табылатынын атап өтеміз. Атап айтқанда, ең жиі кездесетін сұрақ-оңайлатылған өндіріс талап қоюдың бір түріне жата ма, әлде сот шешімін қабылдаудың тәуелсіз жүйесі ме, сонымен қатар іс жүргізу формасы мен жеңілдетілген өндіріс ұғымы оның шеңберінен тыс қалай байланысты болады.

Бұл туралы бірнеше пікірталас пікірлері бар. Сонымен, А.В. Юдин азаматтық процесінде тек бір нысан – талап қоюға болады, ал қалғандарының бәрі жанама, оның тармақтары деп санайды. Демек, автордың пікірінше, оңайлатылған (жазбаша) өндіріс-бұл талап арыз арқылы қозғалатын азаматтық іс жүргізу өндірісінің бір түрі [8, 123 б.].

Қорытындылай келе, мыналарды атап өтуге болады. Әрине, азаматтық процесс әдеттегі арбитраждық процеспен салыстырғанда сот процедураларының үлкен көлемімен ерекшеленеді, нәтижесінде әрбір жеке іс жүргізу әрекетінің ұзақтығы бойынша атап кетуге болады. Сонымен бірге, сот жүйесін мүмкіндігінше жеңілдету, жүктемені азайту және оңайлатылған (жазбаша) сот ісін жүргізу процедурасының болуына қарамастан, өндірістің барлық принциптері мен ережелерін сақтау мақсатын көздей отырып, тәжірибе көрсеткендей, әрдайым мүмкін емес. Мұндай қиындықтар, оның ішінде оңайлатылған (жазбаша) өндірістің белгілі бір аспектілерін іске асыру механизмінің жекелеген мәселелерінің нормативтік пысықталуының жеткіліксіздігімен түсіндіріледі. Атап айтқанда, жүргізілген талдаудан түзету қажет екендігі шығады:

– Тараптарды хабардар етудің ықтимал тәсілдерінің тізбесін кеңейтуге қатысты оңайлатылған жазбаша іс жүргізуде істі қарау мерзімдерін реттеу, сондай-ақ қарсылықтар мен дәлелдемелерді ұсыну бөлігінде, біздің ойымызша, істің барлық ерекшелігін, тараптардың орналасқан жерін және т. б. білетін соттың қалауы бойынша не қалдыру керек екеніне байланысты заңнамаға тиімді ұсыныстарды енгізу қажет.

– істі оңайлатылған тәртіптен қарапайым талап-арызға немесе әкімшілік тәртіпке көшіру мәселелері бойынша, оны басынан бастап нөлге келтіру емес, қарау мерзімін ұзарту қажеттігімен де шешуге болатынын түсіндіру.

Зерттеу нәтижелері бойынша тәжірибелік-бағдарланған нәтижелер алынды, олар азаматтық процесте оңайлатылған іс жүргізуге қатысты ҚР АПК бірқатар нормаларының жетілмегендігін көрсетті, оның ішінде тараптарды хабардар ету тәртібіне қатысты, істерді оңайлатылған тәртіптен кәдімгі талап қою немесе әкімшілік тәртіпке ауыстыру тетігіне қатысты, сондай-ақ мерзімдерді қарастыру ретінде реттеуге қатысты кемшіліктер анықталды істер, дәлелдемелер мен қарсылықтар беру мәселесі қаралды.

Зерттеу нәтижелері оқу пәні ретінде азаматтық-процестік құқық ғылымындағы оңайлатылған өндірістің тұжырымдамасы мен мәні туралы жаңа теориялық түсініктерді қалыптастыру үшін қолданылуы мүмкін, ал жекелеген ережелерін жетілдіру жөніндегі ұсыныстар оңайлатылған өндірістің тәртібі мен рәсімін одан әрі заңнамалық жетілдіру үшін іргетас болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының азаматтық және азаматтық процесілік заңнама бойынша кейбір нормативтік қаулыларына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы (29.03.2017 ж.)//sud.gov.kz/kaz/content/kazakhstan-respublikasy-... (жүгінген күні 18.09.2022)
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық-процестік кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері) 31.10.2015. Ресми мәтіні. – Алматы: Жеті Жарғы. 2019-217 б.
3. Сулейменов Нариман Есжанұлы Упрощенное (письменное) производство в Казахстане // suleimenovlawyer.kz/stati/article...proizvodstvo-v... (жүгінген күні 28.09.2022).
4. Жунусова А. Сотта оңайлатылған іс жүргізу тәртібі // <https://online.zakon.kz/>
5. Бухарова И. В. Отдельные вопросы упрощенного производства в арбитражном процессе // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2019. – № 8 (111). – С. 102–104.
6. Слепченко Е. В. Гражданское судопроизводство: проблемы единства и дифференциации: дис. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2012. С. 419.
7. Шадловская О.Д. Упрощенные судебные производства: понятие и сущность // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. 2014. № 5. – С. 137.
8. Юдин А. В. Рассмотрение арбитражным судом дел в порядке упрощенного производства // Актуальные проблемы налогового права. Арбитражная судебная практика. – 2016. – № 3. – С. 122–127.

МРНТИ:10.31.47
УДК:347.961.91

DOI 10.51889/9551.2022.68.76.008

Г.Б. Меирбекова¹, У.Утегенова¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰЖАТТАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ НОТАРИАТТЫҚ АКТІНІҢ ОРНЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Нотариаттық іс-әрекеттердің нәтижесі ерекше заңды мәнге ие және нотариаттық актілерде өзінің құжаттық көрінісін табатыны айтылады. Негізінде, нотариаттық құжаттар азаматтық айналымға қатысушылардың құқықтарын, құқықтық дұрыстығын, дәлелділігін көрсетеді. Өйткені, олар белгілі бір жағдайларда сот органдарына жүгінбей мәжбүрлеп орындау мүмкіндігін тиісінше ресімдеу және бекіту арқылы құқықтық қауіпсіздігін қамтамасыз ету құралы екендігінің елеулі ерекшеліктері қамтылады.

Шынында, нотариаттық құжаттар азаматтық айналымды нығайтуға және тауар-ақша қатынастары процесін жеделдетуге ықпал етеді, сонымен қатар, құқықтық инфрақұрылым шығындарының құнын төмендетеді, жанжалсыз экономика құруды анықтайды. Сондықтан, мақалада елдің инвестициялық тартымдылығын қалыптастыруда, мүліктің құқықтық жағдайындағы айқындыққа кепілдік беруде және құқықты іске асыруды нотариаттық актілердің маңыздылығы айтылады.

Түйін сөздер: Іс жүргізу құжаттары, нотариат, нотариаттық акті, нотариаттық әрекет, нотариус, нотариаттық заң, мемлекет, жеке тұлға, заңды тұлға.

G. B.Meirbekova¹, U.Utegenova¹
¹ Abai Kazakh National Pedagogical University

THE PLACE AND FEATURES OF THE NOTARIAL ACT IN THE SYSTEM OF PROCEDURAL DOCUMENTS

Abstract

The article notes that the result of notarial actions has a special legal significance and finds its documentary expression in notarial acts. In principle, notarial documents reflect the rights, legal reliability, evidence of participants in civil turnover. The fact is that they are a means of ensuring legal security through proper registration and approval of the possibility of enforcement without recourse to judicial authorities under certain circumstances.

Indeed, notarial documents contribute to strengthening civil turnover and speeding up the process of commodity-money relations, as well as reduce the cost of legal infrastructure costs, determine the creation of a conflict-free economy. Therefore, the article emphasizes the importance of notarial acts in shaping the investment attractiveness of the country, guaranteeing transparency of the legal status of property and the implementation of the right.

Keywords: Procedural documents, notary, notarial act, notarial action, notary, notarial law, state, individual, legal entity.

Меирбекова Г.Б. ¹, Утегенова У.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет им. Абая*

МЕСТО И ОСОБЕННОСТИ НОТАРИАЛЬНОГО АКТА В СИСТЕМЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ

Аннотация

В статье отмечается, что результат нотариальных действий имеет особое юридическое значение и находит свое документальное выражение в нотариальных актах. В принципе, нотариальные документы отражают права, правовую достоверность, доказательность участников гражданского оборота. Дело в том, что они являются средством обеспечения правовой безопасности путем надлежащего оформления и утверждения возможности принудительного исполнения без обращения в судебные органы при определенных обстоятельствах.

Действительно, нотариальные документы способствуют укреплению гражданского оборота и ускорению процесса товарно-денежных отношений, а также снижают стоимость затрат на правовую инфраструктуру, определяют создание бесконфликтной экономики. Поэтому в статье подчеркивается важность нотариальных актов в формировании инвестиционной привлекательности страны, гарантировании прозрачности правового положения имущества и реализации права.

Ключевые слова: Процессуальные документы, нотариат, нотариальный акт, нотариальное действие, нотариус, нотариальное право, государство, физическое лицо, юридическое лицо.

Кіріспе. Нотариаттық іс-әрекеттердің нәтижесі ерекше заңды мәнге ие және нотариаттық актілерде өзінің құжаттық көрінісін табады. Нотариаттық актілер азаматтық айналымға қатысушылардың құқықтарын, құқықтық дұрыстығын, дәлелділігін, белгілі бір жағдайларда сот органдарына жүгінбей мәжбүрлеп орындау мүмкіндігін тиісінше ресімдеу және бекіту арқылы құқықтық қауіпсіздігін қамтамасыз ету құралы болып табылады. Нотариаттық актілер мәмілелердің заңдық тазалығына кепілдік береді, азаматтар мен ұйымдардың

құқықтары мен заңды мүдделерін заңдық тәуекелдердің барлық түрлерінен толық құқықтық қорғауды қамтамасыз етеді, заңдық жанжалдардың алдын алады. Жоғарыда айтылғандардың барлығы азаматтық айналымды нығайтуға және тауар-ақша қатынастары процесін жеделдетуге ықпал етеді, құқықтық инфрақұрылым шығындарының құнын төмендетеді, жанжалсыз экономика құруды анықтайды, елдің инвестициялық тартымдылығын қалыптастырады, мүліктің құқықтық жағдайындағы айқындыққа кепілдік береді және құқықты іске асыруды жеңілдетеді.

Осылайша, бүгінгі күні нотариаттық актілер ҚР құқықтық жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Бірақ Қазақстан заңнамасында «нотариаттық акт» ұғымының доктриналық анықтамасы жоқ, дегенмен оның нормативтік бекітілуі нотариаттық қызметке сұранысты, нотариаттық куәландырылған құжаттардың маңыздылығын, сондай-ақ, қазақстандық нотариаттың латын үлгісіндегі нотариатқа барынша жақындауға ұмтылысын ескере отырып, айқын көрінеді.

«Нотариаттық акт» термині ғылыми әдебиеттерде жиі айтылады, ал нормативтік актілерде «нотариаттық әрекет» ұғымы қолданылады, ол бұл жағдайда екі мағынаға ие: нотариаттық өндірістің мазмұнын қамтитын динамикалық ұғым ретінде, құқықтық фактілердің бүкіл жүйесін дәйекті түрде жасауда көрінеді және статикалық ұғым ретінде, яғни белгілі бір әрекеттің нәтижесі – бұл жағдайда «нотариаттық әрекет» термині синонимдік сөз тіркестерімен ауыстырылуы мүмкін. Нотариаттық әрекеттерді құжат ретінде қабылдауға мүмкіндік беретін ұғымдардағы мұндай түсініксіздік нотариаттық қызметті құқықтық реттеудің тиімділігіне теріс әсер етеді. Көрсетілген мәселені құқықтық механизм арқылы шешуге болады, бұл ұсынылған зерттеу тақырыбын таңдауға себеп болды.

Қазақстан Республикасының құқықтық доктринасында құқықтық (құқықтық) акт ұғымын айқындау кезінде әдетте заң шығарушы көздеген ауызша және конклюденттік актілердің болу жағдайлары ескерілмейді және құқықтық актінің ресми жазбаша құжат ұғымы арқылы айқындауды ұсынады. Мұндай актілерді шығаруға құқығы бар субъектілер ретінде көбінесе тиісті құзыреті бар мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар деп аталады, ал азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтық актілерін ескермейді. Сонымен, үлкен заң сөздігінде құқықтық акт ұғымы келесідей тұжырымдалған: заңды акт – бұл мемлекеттік орган шығаратын және жалпы Нормативтік немесе жеке ұйғарымдарды қамтитын құжат. Заң актісінің ұйғарымына заңда көзделген тәртіппен жасалған және белгілі бір құқықтық салдарлар туғызатын құжаттар да жатады [1].

Негізгі бөлім. 1997 жылғы 14 шілдеде Қазақстан Республикасының Нотариат туралы заңнамасының негіздерін – 25 жылдан астам уақыт бойы азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауда тұрған Қазақстан нотариатының қызметін реттейтін Заңды қабылдады [2]. Бүгінгі таңда ҚР-дағы нотариат азаматтық қоғам институты болып табылады, оған мемлекет азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау бойынша жекелеген өкілеттіктер береді. Өз іс-әрекеттерінің жариялылығына қарамастан, нотариат тәуелсіз құрылым болып табылады және оны кез-келген мемлекеттік органға жатқызуға болмайды. Нотариат ҚР атынан заңда көзделген нотариаттық іс-әрекеттер жасау арқылы жеке тұлғалар мен ұйымдарға білікті заң көмегін көрсету институты болып табылады.

Құқықтық фактілер жүйесі-бұл құқықтық актілердің біртұтас, монолитті, ішкі құрылымдалған жиынтығы, оның ішінде әр түрлі актілердің құқықтық сипаты мен құқықтық күші анықталады. Осылайша, ҚР құқықтық актілер жүйесі оларды жиынтық жүйелеу болып табылады. Құқықтық актілер жүйесін құрудың критерийі - олардың құқықтық табиғаты – құқықтық актілердің әртүрлі ерекшеліктерін жиынтықта ескеруге қабілетті және актінің мазмұнын, оның құқықтық функциясын бағалаудан және осындай актіні шығарған субъектінің құқықтық жағдайын бағалаудан тұратын кешенді сипаттама.

Тиісті субъектілер арасындағы келісімнің қорытындысы болып табылатын шарттық актілер – ерік білдірулер заңда белгіленген тәртіппен жасалады және құқық нормалары мен

жеке заңды шешімдерді қамтиды. Шарттық актілер қандай құқықтық салдарға әкелетініне және қандай құқықтық функцияларды орындайтынына байланысты оларды 2 топқа бөлуге болады: нормативтік-құқықтық актілер жеке. [3, 15 б.].

ҚР заң актілері жүйесіндегі нотариаттық актілердің орнын айқындай отырып, оларды жеке-құқықтық актілерге жатқызу керек. Жеке-құқықтық актілерге, жоғарыда айтылғандай, құқық қолдану және құқық қорғау актілері кіреді. Құқықты қолдану, өзінің мәні бойынша, тиісті мемлекеттік билік өкілеттіктері бар органдар мен лауазымды адамдар субъектілері бола алатын мемлекеттік билік қызметі болып табылады. Өзінің бағыты бойынша құқық қолдану қоғамдық қатынастарды ұйымдастыру және ретке келтіру, белгілі бір мемлекеттік органның алдында тұрған міндеттерді шешу, қоғамдық өмірдің әртүрлі аспектілеріне Мемлекеттік басшылық жасау жүзеге асырылатын жеке нақты, дербес анықталған ұйғарымдар шығарумен байланысты. Құқық қолдану негіздері тиісті құзыретті органға (адамға) құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастардың "қозғалысын" қамтамасыз ету үшін құқық қолдану актісінде көрініс табатын нақты жеке-билік шешімін қабылдау қажет болған кезде нақты өмірлік жағдайлар болып табылады. Істі заңды және объективті шешудің кепілі құқық қолдану қызметінің рәсімдік-процестік нысаны болып табылады.

Бұл ретте құқық қолдану актісі бір мезгілде актінің – шешімнің және актінің – құжаттың және актінің – іс-әрекеттің қасиеттерін біріктіреді: шешім ретінде ол белгілі бір іс бойынша жеке билік ұйғарымында бейнеленеді, құжат ретінде мұндай ұйғарымды бекітудің ресми нысаны ретінде қызмет етеді, іс-әрекет ретінде ол осы ұйғарымды қалыптастыру және объективтендіру құралы ретінде әрекет етеді [4, 91 б.].

Бұл қабылданған жеке құқықтық нұсқаманы және оның негіздерін мүмкіндігінше дәл және негізді тұжырымдауға және тіркеуге, оның заңдылығын, негізділігі мен әділдігін тексеруге, ал заңда белгіленген жағдайларда оның тиісті орындалуын ұйымдастыруға мүмкіндік беретін құжаттық форма. Құқық қолдану актісі-бұл белгілі бір заңды іс бойынша құзыретті органның жеке мемлекеттік-билік ұйғарымын қамтитын ресми құқықтық құжат. Жоғарыда айтылғандардың барлығы нотариаттық актілерді жеке құқықтық актілерге, атап айтқанда құқықты қолдану актілеріне жатқызудың негізділігін растайды. Сондай-ақ, нотариалды куәландырылған құжаттардың ішінде құқық қорғау актілеріне (нотариалды куәландырылған сенімхаттар, өсиеттер) жатқызуға болатын құжаттар бар. Мұндай нотариаттық актілер де жеке-құқықтық актілердің бір түрі болып табылады, бірақ актілерден айырмашылығы құқықты қолдану азаматтық айналымға қатысушылардың өздерінің субъективті құқықтарын өз қалауы бойынша өз іс-әрекеттерімен жүзеге асыруының нәтижесі болып табылады.

Жеке құқықтық актілер белгілі бір белгілермен сипатталады:

- 1) нормативті емес сипатта болады;
- 2) заңды рұқсатты талап ететін нақты жағдайларды реттеуге бағытталған;
- 3) дербес айқындалған субъектілерге жолданған;
- 4) азаматтық айналымға қатысушылардың заңды құқықтары мен міндеттерін жеке тәртіппен белгілеуге, өзгертуге немесе тоқтатуға бағытталған;
- 5) нормативтік құқықтық актілерді толықтырады;
- 6) жеке-құқықтық актілерде құқықтық тілектер объективті көрініс алады [5].

Жеке-құқықтық актілерде кездесетін жалпы белгілерден басқа, нотариалды куәландырылған құжаттарда тек нотариаттық актілерге ғана тән ерекшеліктер бар:

1) ерекше субъектілік құрам: нотариаттық іс-әрекет жасауға өтініш жасаған мүдделі тұлға, мәмілені куәландыруға өтініш жасаған тараптар (тұлғалар) және нотариус-білікті заңгер, тәуелсіз куә, кеңесші;

2) нотариаттық іс-әрекеттер жасауға уәкілеттік берілген адамның-нотариустың ерекше мәртебесі: ол мемлекеттік орган немесе лауазымды тұлға болып табылмайды, бірақ жария-құқықтық мәртебеге ие және ҚР атынан әрекет етеді;

3) Ерекше тәртіп: нотариаттық іс жүргізу, оның шеңберінде нотариустар олардың қатысуымен болған оқиғаны мұқият тіркеуге және куәландыруға міндетті;

4) нотариустың даусыз юрисдикциясы: даусыз болуы-нотариаттық қызметтің міндетті шарты;

5) мемлекеттік бажды немесе нотариаттық тарифті төлеу;

6) ерекше нысан – білікті дәлелді және заңда көрсетілген жағдайларда атқарушы күші бар ресми құжат болып табылатын нотариаттық акт [5].

Қорытынды. Осылайша, нотариаттық акт заңды (құқықтық) акт ретінде, жеке-құқықтық актілердің жалпы белгілері мен нотариалды куәландырылған құжаттарға ғана тән ерекшеліктерге ие бола отырып, Қазақстан Республикасының заңдық (құқықтық) актілер жүйесінде белгілі бір орын алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Большой юридический словарь* // URL: // <https://slovar.cc/pravo/slovar/2463376.html> (дата обращения 28.09.2022).

2. *Қазақстан Республикасының Нотариат туралы Заңы 1997 жылғы 14 шілде*// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000155_

3. Саликова Е. М. *Исполнительная сила нотариального акта в праве России и Франции: сравнительно-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2014. С. 44.*

4. *Нотариат: учебник* / В. В. Ралько, Н. В. Репин, А. В. Дударев, В. А. Фомин. – М.: Юстиция, 2016. – 214 с. 20. *Нотариат. Учебное пособие* / Е. А. Кириллова; под ред. Р. А. Курбанова. – М.: РЭУ им. Г. В. Плеханова, 2017. – 115 с

5. Солдатова О. Е. *Некоторые подходы к пониманию правовой категории «юридический процесс»* / О. Е. Солдатова // *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки.* – 2014. – № 10 -1. – С. 250 -253.

**ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW**

МРНТИ: 10.17.01
УДК: 342.9

DOI 10.51889/8055.2022.86.79.009

Г.Т. Байсалова¹, М.А. Төленді¹

¹Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті

**ӘКІМШІЛІК ЖӘНЕ ПРОЦЕДУРАЛДЫҚ
ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ЖІКТЕЛУ МОДЕЛІ**

Аңдатпа

Зерттеуде әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастардың классификациялық моделі, құқықтық қатынастардың жалпы теориясы тұрғысынан талданады. Әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастардың жіктелуі құбылыстар мен ұғымдарды белгілі бір түрлерге бөлу тәсілі ретінде қарастырылады. Бұл жағдай құқықтық қатынастардың ерекшеліктерін, олардың көптүрлілігін, қасиеттерін, байланыстары мен тәуелділіктерін, жалпы және арнайы түрлерін бөліп көрсетуге және осы арқылы олардың мәніне терең бойлауға мүмкіндік берді. Бұл парадигмадағы модельдеу процесі, әдетте, типологиялық және нақты классификациялық критерийлерге негізделініп дәлелденді. Бұл процестің негізін жіктеу құқық теориясының жалпы қабылданған постулаттары, сондай-ақ құқықтық реттеу механизміндегі құқықтық қатынасты тағайындауға (қызметтік рөлге) негізделген сынан тұрады.

Әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастар әкімшілік құқықтық қатынастардың ортақ белгілерімен сипатталады. Әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастарды жіктеудің теориялық моделі жіктеу негіздерінің тізбесімен анықталынады

Түйін сөздер: құқықтық қатынас, әкімшілік-құқықтық процессуалдық құқықтық қатынас, жіктеу, үлгі, ерекшелік.

Байсалова Г.Т.¹, Төленді М.А.¹

¹Казахский национальный аграрный исследовательский университет

**КЛАССИФИКАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ
АДМИНИСТРАТИВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ**

Аннотация

В исследовании осуществлен анализ классификационной модели административно-процессуальных правоотношений с позиции общей теории правоотношений. Классификация административно-процессуальных правоотношений рассмотрена как способ разделения явлений и понятий на определенные виды. Данное обстоятельство позволило выделить специфику правоотношений, их разнообразие, свойства, связи и зависимости, общее и специфическое и посредством этого вникнуть в их сущность. Обосновано, что процесс моделирования в данной парадигме основывается, как правило, на типологических и видовых классификационных критериях. Основу данного процесса составляют общепринятые постулаты теории права об основаниях классификации, а также критерий, базирующийся на назначении (служебной роли) правоотношения в механизме правового регулирования.

Исследование проблемы классификации административных правоотношений позволило сделать вывод о многообразии подходов к данному вопросу. Для административных процессуальных правоотношений характерны общие черты административных правоотношений. Теоретическая модель классификации административных процессуальных правоотношений значительно обогащена перечнем оснований классификации.

Ключевые слова: правоотношение, административно-правовое процессуальное правоотношение, классификация, модель, специфика.

G.T. Baisalova¹, M.A. Tolendi¹

¹ *Kazakh National Agrarian Research University*

CLASSIFICATION MODEL ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL RELATIONSHIPS

Abstract

The study analyzes the classification model of administrative procedural legal relations from the standpoint of the general theory of legal relations. The classification of administrative procedural legal relations is considered as a way of dividing phenomena and concepts into certain types. This circumstance made it possible to single out the specifics of legal relations, their diversity, properties, connections and dependencies, general and specific, and through this to delve into their essence. It is substantiated that the modeling process in this paradigm is based, as a rule, on typological and specific classification criteria. The basis of this process is the generally accepted postulates of the theory of law on the grounds for classification, as well as a criterion based on the appointment (service role) of the legal relationship in the mechanism of legal regulation.

The study of the problem of classification of administrative legal relations made it possible to conclude that there are a variety of approaches to this issue. Administrative procedural legal relations are characterized by common features of administrative legal relations. The theoretical model for the classification of administrative procedural legal relations is significantly enriched with a list of classification grounds.

Keywords: legal relationship, administrative-legal procedural legal relationship, classification, model, specificity.

Кіріспе. Құқықтық қатынастар мәселесі әрқашан заң ғылымының салалары үшін ең күрделі және практикалық маңызды мәселелердің бірі болған.

Ғылыми әдебиеттерде құқықтық мемлекеттіліктің, қоғамның құқықтық жүйесінің даму деңгейі жеке адамның заңнамада бекітілген құқықтары мен бостандықтарының санымен ғана емес, сонымен қатар олардың қоғамдық қатынастарда жүзеге асыру мүмкіндігімен де анықталатыны атап өтіледі:

«Қоғамдық қатынастардың құқықтық нысандары – құқықтық қатынастар нормативтік құқықтық үлгілерді құқық субъектілерінің нақты заңды мінез-құлқың ең маңызды құралы және осы мағынада құқықтық нормалардың тиімділігінің, олардың әлеуметтік мүдделерге сәйкестігінің көрсеткіші ретінде қызмет ететін қоғамның даму деңгейі» [1, 3 б.]. Құқықтық қатынастар теориясында құқықтық қатынастардың классификациялық моделін талдаудың маңызы зор. Зерттеушілер бірауыздан құқықтық қатынастардың түрлерін модельдеудегі бірінші кезектегі міндет құқықтық қатынастарды жіктеу мәселесінің өзіне деген көзқарастардың сәйкессіздігі негізінде әдістемелік қайшылықтарды жеңу болып табылады деген пікірде. Зерттеудің мақсаты – құқықтық қатынастар жүйесіндегі әкімшілік-процессуалдық құқықтық қатынастардың нақты сипаттамаларын талдау.

Материалдары мен әдістері. Бұл жұмыстың әдіснамасы мен зерттеу әдістері диалектикалық және формальды логика әдістерін, талдау, синтез әдістері болып табылады. Зерттеу

барысында шындықты тану стратегияларын қайта қарауға негізделген заң ғылымындағы әдістемелік тәсілдердің барлық арсеналы қолданылды: жүйелік-құрылымдық, формалды-құқықтық әдістер, салыстырмалы зерттеулер әдістері, құқықтық модельдеу және т.б.

Нәтижелер және талқылау. Ғылымда классификация объектілерді, құбылыстарды, категорияларды білімнің немесе практиканың тиісті саласының біртұтас жүйесіндегі жіктелген объектілер арасындағы қатынасты сипаттайтын ортақ белгілеріне қарай сыныптарға (категорияларға, топтарға және басқа да бөлімдерге) бөлу деп түсініледі [2, 47 б.]. Классификация құбылыстарды, демек, оларды сипаттайтын ұғымдарды белгілі бір кластарға бөлу тәсілі ретінде құбылыстардың ерекшеліктерін, олардың көптүрлілігін, қасиеттерін, байланыстары мен тәуелділіктерін, жалпы және ерекшеліктерін бөліп көрсетуге және осы арқылы олардың мәнін түсіндіреді.

Бұл парадигмадағы модельдеу процесі, әдетте, типологиялық және нақты жіктеу критерийлеріне негізделінген. Бұл процестің жіктеу негіздері бойынша құқық теориясының жалпы қабылданған постулаттары, сондай-ақ құқықтық реттеу механизміндегі құқықтық қатынасты тағайындауға (қызметтік рөлге) негізделген сынды құрайды.

Әкімшілік құқықтық қатынастарды жіктеу мәселесін зерттеу осы мәселеге деген көзқарастардың алуан түрлілігі туралы қорытынды жасауға негіз береді. Әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастар әкімшілік құқықтық қатынастардың ортақ белгілерімен сипатталады. Әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастарды жіктеудің теориялық моделі жіктеу негіздерінің тізбесімен айтарлықтай байытылды. Атқаратын қызметтері мен міндеттеріне қарай әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастар реттеуші және қорғаушы құқықтық қатынастарға жіктеледі. Нормативтік құқықтық қатынастар субъективтік құқықтарды жүзеге асырудың және әкімшілік-процессуалдық саладағы заңды міндеттерді орындаудың қалыпты үдерісімен бірге жүреді, олардың негізгі функциясын – әкімшілік істі жан-жақты, объективті, бейтарап және уақтылы шешу үшін қажетті әлеуметтік байланыстарды құру және оңтайландыруды жүзеге асырады. Қорғаушы әкімшілік іс жүргізудің құқықтық қатынастары әкімшілік процеске қатысушылардың мүдделерінің қақтығысы негізінде туындайды. Оларда әрқашанда құқықтық конфликттің элементі де, оны жеңу жолы да болады, олардың мақсаты реттеуші әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастардың қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету, қорғау және қамтамасыз ету болып табылады.

Бұл функция әкімшілік процестік мәжбүрлеу шараларын қолдану арқылы жүзеге асырылады, атап айтқанда: ескерту (жеке тінту, заттарды, құжаттарды қарау және алу, көлік құралдарын басқарудан шеттету); тоқтату (әкімшілік қамауға алу, сот отырысы өтіп жатқан залдан шығару); заңды міндетті орындауға мәжбүрлеу (келуі, дәлелдемелерді уақытша алып қою). Әкімшілік құқықтық қатынастарды субъектілер арасында туындайтын қатынастардың сипаты бойынша жіктеу ортақ болып табылады. Әдетте, бұл жағдайда жіктеудің негізі құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен міндеттерінің арақатынасы болып табылады, ал аталған критерий көлденең, тік және диагональды әкімшілік құқықтық қатынастардың бөлінуін анықтайды. Көлденең әкімшілік-құқықтық қатынастар нақты және заңды тең субъектілердің қатынасы тең негізде құрылатын кезде бағыну немесе бақылау қатынастары болмаған кездегі басқару құрылымындағы элементтердің өзара әрекетін сипаттайды. Тік әкімшілік-құқықтық қатынастар заңда мемлекеттік басқарудың басқарылатын субъектілері үшін басқарушы субъектінің міндетті актілері көзделген кезде өзара әрекеттесуші тараптардың (басқарушы және басқаратын субъектілер) ұйымдық және өзге де бағынуын білдіреді.

Әкімшілік құқықтық қатынастардың субъектілері арасындағы қарым-қатынастардың сипатын көрсететін аталған жіктеу сыны осы құқықтық қатынастарды бағыныштылыққа (басқарушы субъектінің басқарушыға бағыну қатынасына негізделген), үйлестірушілікке (басқарушыға бірнеше басқарушы субъектілердің бірлескен қызметі) және үйлестіру (басқарушы

субъектінің басқарушыға кері әсерін қамтамасыз етеді, мысалы, жоғары тұрған субъектілердің әрекеттері мен шешімдеріне шағымданған кезде немесе органдарға жүгінген кезде).

Құқықтық қатынасқа қатысушылардың саны бойынша әкімшілік құқықтық қатынастар екіжақты және көпжақты болып бөлінеді. Субъектілердің құқықтық қатынасқа қатысуының тікелей себебінің критерийі бойынша келесі үш түрді бөліп көрсетуге болады: а) екі тарап өздерінің заңды әрекеттері (шарттар және басқа да мәмілелер, сондай-ақ) күшімен қатысатын құқықтық қатынастар, субъектілердің бірлескен заңды әрекеттерінен туындайтын басқа да құқықтық қатынастар); б) белгілі бір оқиғаға байланысты екі жақ қатысатын құқықтық қатынастар (абсолюттік оқиғалардан, кейбір құқық қолдану актілерінен және т.б. құқықтық қатынастар); в) бір тарап өз әрекетінің күшімен, ал екінші тарап оқиғаның күшімен қатысатын құқықтық қатынастар (бір тараптың заңды немесе заңсыз әрекеттерінен туындайтын құқықтық қатынастар және т.б.) [3].

Міндетті субъектінің әрекет ету әдісі әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастардың екі түрін бөлуге негізделген: 1) тиісінше міндетті субъектінің белсенді әрекеттерімен сипатталатын белсенді түрі және 2) құқықтық қатынастардың пассивті түрі; бұл міндетті тараптың белсенді әрекеттерден бас тартуын білдіреді. Әдетте, мұндай құқықтық қатынастар субъектілерінің мінез-құлқы тиісті нормативтік құқықтық актілермен реттеледі.

Әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастары әрекет ететін қоғамдық өмірдің салаларына жататындығы бойынша келесі түрлерге бөлінеді: экономикалық салада дамытын құқықтық қатынастар; саяси салада дамып жатқан құқықтық қатынастар; кәсіпкерлік саласында дамып жатқан құқықтық қатынастар; әлеуметтік-мәдени салада дамып жатқан құқықтық қатынастар және т.б. Ресей заң әдебиетінде әкімшілік-құқықтық қатынастарды олардың қызмет салаларына бөлу тұрғысынан сипаттайтын жіктеу сынына негізделген: жалпы құзыретті атқарушы органдардың (жергілікті басқару) әкімшілік-құқықтық қатынастары, т.б. тиісті аумақтағы өмірдің барлық мәселелері бойынша; атқарушы биліктің салалық құзыретіндегі басқару субъектілеріне қатысты әкімшілік-құқықтық қатынастары; ерекше мәселелерді шешу, бақылау, қадағалау және үйлестіру өкілеттіктерін жүзеге асыру жөніндегі ведомстводан жоғары сипаттағы салааралық құзыретті органдардың әкімшілік-құқықтық қатынастары; осы органның аппараты мен оған тікелей бағынатын мекемелердің, кәсіпорындардың қызметіне әсер ететін әкімшілік-құқықтық ұйымдық қатынастар [4, бб. 411-412].

Әкімшілік-құқықтық қатынастарды қызмет бағыттары бойынша бөлудің негіздемесін түсіндіру келесі жіктеу үлгісімен сәтті толықтырылған:

«а) атқарушы билік (мемлекеттік басқару) саласындағы ұйымдастырушылық басқару қатынастары процесінде және нәтижесінде туындайтын; атқарушы билік және субъектінің берілген өкілеттік шегінде өз бақылауындағы салаларға және ведомстволық бағынысты объектілерге қатысты реттеуші басқару функцияларын жүзеге асыруы.

Бұл топ сыртқы басқару (ішкіден айырмашылығы) және ұйымдастырушылық қатынастар болып бөлінеді;

б) мемлекеттік қызметтің барлық салаларындағы мемлекеттік басқару жүйесінің кез келген органдарының жұмысын ішкі ұйымдастыру жөніндегі ішкі қызметті делдалдық мемлекеттік қызметтің барлық салаларындағы ұйым ішілік қатынастар;

в) жалпыұлттық бақылау іс-шараларын жүзеге асыру барысында және нәтижесінде туындайтын жалпыұлттық бақылау және ұйымдастырушылық қатынастар, т.б. кәдімгі функционалдық бақылаудан айырмашылығы бірқатар белгілермен (мемлекеттің барлық аумағында, жоғарғы мемлекеттік органдар атынан жүзеге асырылатын және жекелеген мәселелер бойынша атқарушы билік пен басқа да билік органдарының қызметін назарда ұстайтын) жалпыұлттық бақылау);

г) мемлекеттік және жергілікті басқару органдарының шешімдері мен іс-әрекеттерінің заңдылығына сот бақылауын жүзеге асыру процесінде және нәтижесінде туындайтын, оның іс-әрекеттерінің заңдылығын немесе заңсыздығын бағалаумен байланысты әкімшілік-сот ұйымдық-қорғау қатынастары; соттар мен судьялардың, сондай-ақ соңғылардың басқару саласындағы заңдылықты қорғау және қалпына келтіру мақсатында жеке және заңды тұлғаларға қатысты әр түрлі әкімшілік – мәжбүрлеу шараларын қолдануы» [5, бб. 75-77].

Саналы және әкімшілік процестің күрделі құрылымын көрсететін әкімшілік іс жүргізушілік құқықтық қатынастарды әкімшілік іс жүргізу түрлері бойынша бөлу болып табылады. Бұл жіктеу негізінде әкімшілік-процессуалдық құқықтық қатынастар бөлінеді:

а) атқарушы билік органдарының нормативтік құқықтық актілерді қабылдауы бойынша іс жүргізу барысында туындайтын қатынастар;

б) мемлекеттік басқару саласындағы азаматтардың ұсыныстары мен өтініштері және ұйымдардың өтініштері бойынша іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар;

в) әкімшілік-құқықтық шағымдар мен даулар бойынша іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар;

г) әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар;

д) мемлекеттік басқару саласындағы тәртіптік істер бойынша іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар; ж) тіркеу ісінде туындайтын қатынастар;

е) лицензиялық іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар; и) атқарушылық іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар [6, б. 152].

ж) көтермелеу бойынша іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар; д) әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар; е) мемлекеттік басқару саласындағы тәртіптік істер бойынша іс жүргізу кезінде туындайтын қатынастар; ж) тіркеу ісінде туындайтын қатынастар.

Осы критерий бойынша әкімшілік іс жүргізу қатынастарын бөлу рұқсат беру, бақылау іс жүргізу барысында туындайтын құқықтық қатынастармен толықтырылуы мүмкін. Материалдық қатынастардың салалық қатынасы бойынша әкімшілік-процессуалдық құқықтық қатынастар мыналарға бөлінеді: а) әкімшілік-құқықтық материалдық қатынастарды жүзеге асыруға бағытталған қатынастар; б) азаматтық құқық нормаларымен реттелетін материалдық қатынастарды жүзеге асыру мақсатын көздейтін қатынастар; в) еңбек құқығының нормаларымен реттелетін материалдық қатынастарды жүзеге асыру мақсатын көздейтін қатынастар; г) қаржылық құқық нормаларымен реттелетін материалдық қатынастарды жүзеге асыру мақсатын көздейтін қатынастар; д) отбасы құқығының нормаларымен реттелетін материалдық қатынастарды жүзеге асыру мақсатын көздейтін қатынастар; е) жер құқығының нормаларымен реттелетін материалдық қатынастарды жүзеге асыру мақсатын көздейтін қатынастар және т.б.

Әкімшілік істің негізінде дау-дамайдың болуы немесе болмауы бойынша әкімшілік іс жүргізу құқықтық қатынастар бөлінеді: 1) дау-дамай (юрисдикциялық іс жүргізу барысында қалыптасады: әкімшілік талап, атқарушылық, тәртіптік және т.б.); және 2) жанжалсыз (басқару рәсімдерін жүзеге асыру кезінде туындайды: лицензиялау, қадағалау, рұқсат беру, аттестаттау және т.б.).

Қорытынды. Әкімшілік іс жүргізу нормалары мемлекетте бекітілген әртүрлі құқықтық нормалар ретінде кез келген құқықтық нормаға тән барлық белгілерге ие. Зерттеуде ұсынылған әкімшілік іс жүргізу қатынастарының жіктеу моделі толық емес. Әртүрлі критерийлерді жіктеу негізі ретінде қарастыру әкімшілік іс жүргізу қатынастарының мақсаты мен ерекшеліктерін анықтауға көмектеседі. Әкімшілік-процессуалдық нормаларға қатысты бірқатар мәселелер отандық заң ғылымында әлі дұрыс дамымаған. Сондықтан іс жүргізу нормалары мен материалдық нормалардың арасындағы байланысты ескеріп, әкімшілік іс жүргізу нормаларының ресми мақсатын бағалау өте қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Кравченко О.А. *Комплексность правоотношений (на примере уголовно-исполнительной системы): автореф. дис. ... к.ю.н.: Владимир, 2019. – 24с.*

2. Тайторина Б.А. *Государственный контроль в конституционной системе разделения власти Республики Казахстан: Монография. – Алматы, 2011. - 396 с.*

3. Бекбаев Е.З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). Астана. 2009. - <http://allpravo.ru/library>

4. Стариков Ю.Н. Курс общего административного права: В 3 т. Т.1: История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. - М.: Норма, 2002. – 728 с.

5. Конин Н.М. Российское административное право. Общая часть: Курс лекций. - Саратов, 2021.– 446с.

6. Сорокин В.Д. Административно-процессуальное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 569 с.

МРНТИ 10.17.45
УДК 342.951

DOI 10.51889/139602022.89.89.010

Богатырева Л.Б.,¹ Тайторина Б.А.²

¹Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова

²Казахский национальный педагогический университета имени Абая

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ ГРАЖДАН: ДИСКУРС ТРАНСФОРМАЦИИ

Аннотация

В исследовании осуществлен анализ государственной политики в сфере здравоохранения в Республике Казахстан за годы независимости. Низкая эффективность деятельности системы здравоохранения и слабость отраслевого потенциала, неудачное реформирование системы организации, управления и финансирования здравоохранения являются следствием отсутствия обоснованной, четкой и продуманной государственной стратегии. Медицина страны находится во все периоды на стадии некой перестройки, претерпевая влияние на нее таких отягощающих факторов, как текучесть кадров и коррупция. Исследование обосновывает тезис о том, что разрозненность системы здравоохранения в Казахстане можно определить как вопрос не только несформировавшейся социальной, но и правовой базы. Одним из основных выводов является заключение о том, что выполнение основных условий в виде рационального сочетания социального и правового аспекта способствует улучшению качества медицины в Казахстане, гармонизации ее составляющих, а также укреплению роли здравоохранения на государственном уровне.

Ключевые слова: здравоохранение, правовое регулирование, государственная политика, государственная программа, национальный проект, здоровая нация.

Л.Б. Богатырева¹, Б.А. Тайторина²

¹С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

АЗАМАТТАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН ҚОРҒАУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТЫ: ТРАНСФОРМАЦИЯ ДИСКУРСЫ

Аңдатпа

Зерттеуде Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарындағы денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік саясатына талдау жасалды. Денсаулық сақтау жүйесі қызметінің тиімділігінің төмендігі және салалық әлеуеттің әлсіздігі, денсаулық сақтауды ұйымдастыру, басқару және қаржыландыру жүйесін сәтсіз реформалау салдары негізделген, нақты және

ойластырылған мемлекеттік стратегияның болмағандығының нәтижесі болып табылады. Барлық жылдарда еліміздің медицинасы кадрлардың ауысуы және сыбайлас жемқорлық сияқты ауырлататын факторлардың ықпалына ұшырап, белгілі бір қайта құру сатысында тұр. Зерттеу Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесінің бытыраңқылығын қалыптаспаған әлеуметтік қана емес, сонымен қатар құқықтық база мәселесі ретінде анықтауға болады деген тезисті негіздейді. Негізгі тұжырымдардың бірі Қазақстандағы медицина сапасын жақсартуға, оның құрамдас бөліктерін үйлестіруге, сондай-ақ мемлекеттік деңгейде денсаулық сақтаудың рөлін нығайтуға әлеуметтік және құқықтық аспектіні ұтымды ұштастыру түріндегі негізгі шарттарды орындау ықпал етеді деп жасалған қорытынды болып табылады.

Түйін сөздер: денсаулық сақтау, құқықтық реттеу, мемлекеттік саясат, мемлекеттік бағдарлама, ұлттық жоба, дені сау ұлт.

L.B. Bogatyreva¹, B.A. Taitorina²

¹ Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov

² Abai Kazakh National Pedagogical University

STATE POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE FIELD OF HEALTH PROTECTION OF CITIZENS: TRANSFORMATION DISCOURSE

Abstract

The study analyzes the state policy in the field of healthcare in the Republic of Kazakhstan over the years of independence. The low efficiency of the health care system and the weakness of sectoral potential, unsuccessful reform of the system of organization, management and financing of health care are a consequence. the absence of a sound, clear and well-thought-out state strategy. The country's medicine has been at the stage of some kind of restructuring all the years, undergoing the influence of such aggravating factors as staff turnover and corruption. The study substantiates the thesis that the fragmentation of the healthcare system in Kazakhstan can be defined as a matter of not only an unformed social, but also a legal framework. One of the main conclusions is the conclusion that the fulfillment of the basic conditions in the form of a rational combination of the social and legal aspects contributes to improving the quality of medicine in Kazakhstan, harmonizing its components, as well as strengthening the role of healthcare at the state level.

Keywords: health care, legal regulation, state policy, state program, national project, healthy nation.

Введение. Развитие национальных систем здравоохранения показывает, что государственные правовые и финансовые реформы направлены на улучшение ситуации с охраной здоровья граждан. В соответствии с условиями Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) государства мира выполняют принятые обязательства совершенствовать внутригосударственное законодательство с тем, чтобы финансирование системы здравоохранения обеспечивало всеобщий охват услугами здравоохранения. Эволюция государственных программ, принятых в Республике Казахстан за годы независимости, демонстрируют тернистый путь правового регулирования национальной системы здравоохранения, продвижение методом проб и ошибок.

Материалы и методы. Исследование объединило данные и анализ нормативных актов и литературы с целью научного дискурса трансформации правового регулирования системы управления здравоохранением в Республике Казахстан. В процессе исследования был применен весь арсенал методологических подходов в юриспруденции, основанных на пересмотре стратегий познания действительности: системно-структурный, формально-

юридический методы, методы компаративистики, социально-правового прогнозирования, правового моделирования и другие.

Результаты и обсуждение. Начало реформы системы здравоохранения Республики Казахстан знаменует 1992 год – дата принятия решения о необходимости создания новой системы здравоохранения, соответствующей новым общественным отношениям молодого суверенного государства. В Законе Республики Казахстан от 10 января 1992 года № 1107-ХІІ «Об охране здоровья народа в Республике Казахстан» содержались положения, регулирующие отношения в сфере медицинского страхования, установлен гарантированный объем бесплатной медицинской помощи [1]. Однако действительность показала преждевременность и нежизнеспособность этой модели.

Исторически первой государственной программой в 1998 году объявлен пакет «Здоровье народа», бюджет которой составил 2% средств, что логично-ожидаямо лишило эту программу малейших шансов на успех. Более того, положение усугубилось такими факторами как сокращение медицинских организаций и рабочих мест, старение материально-технической базы, снижение оснащения оборудованием, аппаратурой, изделиями и инструментами медицинского назначения.

Однако постепенно реформа обретала более оптимистичные контуры. Следует отметить наступление позитивных сдвигов в развитии системы здравоохранения республики в 2002 году, названного Годом здоровья, и явившегося по сути переломным в медицинской отрасли, так как вопросы охраны здоровья населения были выдвинуты в ранг первоочередных задач общегосударственной важности: созданы Комитет государственного санитарно-эпидемиологического надзора, Комитет фармации, Комитет медицинской и фармацевтической промышленности, Комитет по контролю в сфере оказания медицинских услуг, Комитет фармацевтического контроля. Государственный менеджмент в сфере здравоохранения строился на основе новых принципов и подходов к организации управления отраслью, главными из которых явилась модернизация системы финансирования. Поэтому принятый 7 июля 2006 года Закон Республики Казахстан № 170-ІІІ «Об охране здоровья граждан» определил новый подход к проблеме медицинского страхования, выразившийся в исключении пункта об обязательном медицинском страховании при сохранении порядка добровольного медицинского страхования. Закон был качественно обогащен положениями о регулировании процедур научных исследований, клинических испытаний [2].

Государственная программа реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005 -2010 годы поставила цель сформировать успешную концепцию и создать систему оказания медицинской помощи, основанную на принципе солидарной ответственности между государством и человеком. Основные задачи программы: дифференциация ответственности между человеком и государством за охрану здоровья; использование международных принципов при оказании медицинской помощи, которая в первую очередь рассматривает первичную медико-санитарную помощь; реформа медицинского образования; создание новой модели информационной системы отрасли и управления здравоохранения; укрепление охраны здоровья матери и ребенка, способствовать повышению медико-демографической ситуации в Республике Казахстан, а также снижение уровня социально значимых заболеваний [3]. Для этого периода реализации государственной политики характерно значительное увеличение финансирования отрасли. С точки зрения модернизации правовой базы системы существенным достижением стало принятие 18 сентября 2009 года первого и по сей день единственного на постсоветском пространстве кодифицированного акта – Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения».

В исследованиях отмечается, что в процессе реализации Государственной программы реформирования и развития здравоохранения Республики Казахстан на 2005 -2010 годы модернизированы методы диагностики, лечения и реабилитации основных социально

значимых заболеваний: сердечнососудистых заболеваний, онкопатологий, туберкулеза, ВИЧ. Приоритетными направлениями выступили первичная медико-санитарная помощь охрана здоровья материнства и детства, в результате чего было зафиксировано снижение материнской и младенческой смертности. Впечатляют результаты: снижение смертности от сердечно-сосудистых заболеваний с 535,5 в 2005 году до 406,4 на 100 тысяч населения в 2010 году; растут темпы вакцинации: вакцинацией против 19 инфекционных заболеваний были охвачены порядка 5 миллионов человек в год.

Вместе с тем, невзирая на принятые меры, проблемы, которые существуют в системе здравоохранения, были связаны с тем, что само управление и финансирование ориентированы не на ее результативность, а на мощность сети. Исследователи отмечают также отсутствие единой стратегии оптимального планирования бюджета, распределения финансирования и результативного использования денежных средств; низкое качество и неравный доступ ко всем медицинским услугам; отсутствие как свободы выбора медицинской организации, лечащего врача, так и открытой конкуренции между амбулаториями, больницами и поставщиками [4].

Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан на 2011 - 2015 годы «Саламатты Қазақстан» акцентировала цель Программы: укрепление здоровья граждан Республики Казахстан и формирование эффективной системы здравоохранения для обеспечения социально-демографического развития страны. Закономерно, что в рамках реализации этой программы нашло отражение развитие тенденций прошлого периода, таких направлений, как профилактика, диагностика и лечение основных социально значимых заболеваний, а также развитие Единой национальной системы здравоохранения путем разработки электронных услуг для населения, которые предоставляются через информационно-познавательный веб-портал здравоохранения [5]. Данный период характеризуют такие позитивные для состояния системы фактора как повышение рождаемости и демографической ситуации; стабилизация показателя смертности; повышение коэффициента естественного прироста на 1000 населения; увеличение численности населения на 762,6 тыс. человек с 2005 года по 2010 год.

Вместе с тем, несмотря на позитивные сдвиги в демографической ситуации, сохраняется низкий уровень здоровья женщин и детей; не теряет актуальности проблемы репродуктивного здоровья, высокого уровня аборт и др. Основными причинами младенческой смертности являются состояния, возникающие в перинатальном периоде, второе место в структуре младенческой смертности занимают врожденные патологии, что свидетельствует о недостаточном уровне проводимой ранней диагностики (скрининги беременных на предмет выявления врожденных патологий), нездоровом образе жизни родителей и неблагоприятной экологической ситуации в ряде регионов республики [2].

Фактор коррупции негативно отразился на темпах реализации Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2011 -2015 годы «Саламатты Қазақстан». К примеру, несмотря на предусмотренное финансирование, не была реализована разработанная правительством программа «Строительство 100 школ и 100 больниц на основе государственно-частного партнерства».

Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016 -2019 годы во главу угла поставила укрепление здоровья населения для обеспечения устойчивого социально-экономического развития страны. Задачами программы являются развитие системы общественного здравоохранения; совершенствование профилактики и управления заболеваниями; повышение эффективности управления и финансирования системы здравоохранения; обеспечение рационального использования ресурсов и оптимизации инфраструктуры [6].

В ходе реализации названных государственных программ был укреплен потенциал системы здравоохранения Казахстана, внедрены элементы рыночных механизмов и осуществлен трансферт современных медицинских технологий.

За один год реализации Программы «Денсаулық» ожидаемая продолжительность жизни казахстанцев выросла на 0,8% по сравнению с 2016 годом (72,4). Так, ожидаемая продолжительность жизни в 2017 году по Республике Казахстан составила 72,95 лет, что говорит о перспективах достижения более высоких показателей.

В государственной программе развития здравоохранения «Денсаулық» на 2016-2019 годы определены основные позиции развития системы здравоохранения: (1) обеспечение статуса медицинских работников – сокращение нагрузки на участкового врача, запланировано открытие 247 участков врачей общей практики; (2) в целях повышения доступности медицины – развитие проектов государственно-частного партнерства (ГЧП) по созданию компактных форм ПМСП, максимально приближенных к месту жительства населения; (3) в целях получения обратной связи от населения предусмотрено проведение неправительственными организациями социологических исследований по оценке удовлетворенности населения качеством медицинских услуг.

В парадигме деятельности единой системы здравоохранения в рамках Национальной скрининговой программы первоочередной и действенной мерой по охране здоровья граждан стал регулярно проводимый скрининг как фактор раннего выявления заболеваний, являющихся основными причинами смертности и инвалидизации (в 2017 году с учетом рекомендаций международных экспертов расширена возрастная группа населения, подлежащего скринингу до 70 лет, увеличена кратность скрининговых осмотров и охват целевых групп до 90%).

Государственная программа «Денсаулық» выполнена на уровне такой позиции как разработка и внедрение новой модели гарантированного объема бесплатной медицинской помощи (ГОБМП) с четкими границами обязательств государства, одновременно с внедрением обязательного социального медицинского страхования. ГОБМП предоставляется всем гражданам, оралманам, иностранцам и лицам без гражданства, постоянно проживающим в Республике Казахстан. ГОБМП включает такие виды медицинской помощи как скорая помощь и санитарная авиация, первичная медико-санитарная помощь, экстренная стационарозамещающая и стационарная помощь, паллиативная помощь, а также при социально значимых, основных хронических заболеваниях, консультативно-диагностическая помощь, амбулаторное лекарственное обеспечение, плановая стационарозамещающая и стационарная помощь, медицинская реабилитация при туберкулезе. Практика показала, что внедрение новой модели позволило повысить доступность медицинской помощи посредством повышения финансового обеспечения системы здравоохранения за счет государственного финансирования ГОБМП и взносов в Фонд социального медицинского страхования, снизить затраты населения на медуслуги, снизить излишнюю нагрузку на специалистов ПМСП и экстренные медицинские службы. Оплата услуг в рамках пакета ГОБМП ведется Фондом с начала 2018 года, в рамках пакета ОСМС – с 2020 года.

Отличительной чертой реализации Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016 -2019 годы является повышение оперативности оказания экстренной медико-спасательной помощи, результатом чего стало снижение показателя летальных случаев в результате ДТП на дорогах в зоне оказания. На сегодняшний день время прибытия и начала оказания экстренной медико-спасательной помощи с момента поступления сигнала о ДТП на трассах в зоне оказания экстренной медико-спасательной помощи не превышает 25 минут, т. е. соблюдается принцип «золотого часа». По результатам внедрения Программы в пилотных областях, было отмечено улучшение состояния здоровья пациентов-участников программы управления заболеванием (ПУЗ).

В целях повышения конкуренции на рынке медицинских услуг в процессе реализации программы «Денсаулық» проведена работа по дерегулированию сферы. В рамках совершенствования нормативно-правовой базы проведена ревизия 66 санитарных правил, отменены 29 устаревших.

В Казахстане, на протяжении более 20 лет проводится государственная политика по формированию Единого информационного пространства, направленная на сокращение бюджетных средств для формирования и содержания информационных ресурсов государственных органов, а также для создания единой коммуникационной среды. В 2017 году, в рамках реализации Послания Президента Республики Казахстан «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность», утверждена Государственная программа «Цифровой Казахстан» с периодом реализации 2018 -2022 годы. В рамках Государственной программы «Цифровой Казахстан» с января 2018 года запущен поэтапный процесс цифровизации здравоохранения Республики Казахстан в части перехода к безбумажному ведению медицинской документации [7]. По данным Министерства здравоохранения РК, в рамках реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» в МЗ РК создан Офис цифровизации здравоохранения, велась работа по реализации 4 проектов: (1) внедрение элементов мобильного здравоохранения (mHealth), в т. ч. «удаленные консуль-тации»; (2) создание и внедрение искусственного интеллекта в части установления диагноза и управления планами лечения; (3) внедрение медицинских информационных систем; (4) внедрение Платформы информатизации и интероперабельности ИС МЗ РК. Завершение последнего из проектов известен тем, что экс-министра и бывшего вице-министра здравоохранения обвинили в злоупотреблении должностными полномочиями путем приемки и ввода в эксплуатацию платформы информатизации Минздрава, которую создала хорватская компания Ericsson Nicola Tesla [8].

Влияние цифровизации на социальную сферу, в том числе на систему образования и здравоохранения наиболее ярко было продемонстрировано в период пандемической угрозы, что позволило обозначить имеющиеся проблемы. Недостаточно качественная реализация государственной политики в сфере информатизации и цифровизации не в полной мере обеспечивает достижение целей и задач, в результате возникают риски отсутствия результативности корневых процессов, таких как планирование бюджетирование, оказание государственных услуг и т. д. [9].

Государственная программа развития здравоохранения на 2020 -2025 годы ставила такие глобальные задачи реализация ОСМС и продвижение ДМС для достижения всеобщего охвата услугами здравоохранения; улучшение инвестиционного климата в медицинской отрасли; эффективное управление в здравоохранении и другие.

Государственная программа развития здравоохранения на 2020-2025 годы была разработана с целью обеспечения качественного и доступного здравоохранения с целевыми индикаторами к 2025 году: рост ожидаемой продолжительности жизни граждан до 75 лет; снижение уровня риска преждевременной смертности от 30 до 70 лет от сердечно-сосудистых, онкологических, хронических респираторных заболеваний и диабета до 15,43%; снижение материнской смертности до 14,5 на 100 тысяч живорожденных (по данным конфиденциального аудита); снижение младенческой смертности до 8,3 на 1000 живорожденных. Программа охватывала такие направления как повышение конкуренции среди пациентоориентированных медицинских организаций; повышение удовлетворенности пациентов, получающих лечение в рамках ГОБМП/ОСМС; увеличение финансирования ПМСП и Общественное здравоохранение до 60 % от общих расходов на здравоохранение; реализация механизмов финансового контроля за освоением средств ГОБМП И ОСМС, в том числе за качеством предоставляемой медицинской помощи; обеспечение деятельности Национального управляющего холдинга как единого оператора реализации крупных инфраструктурных проектов в сфере здравоохранения; привлечение инвестиций, в том числе через ГЧП, в оснащение и строительство медицинских организаций; создание медицинского холдинга при МЗ РК для эффективной реализации крупных проектов ГЧП и эффективного управления активами; совершенствование и оснащение лабораторной службы; создание инспектората по медицинским изделиям; корпоративное управление и менеджмент; оценка эффективности управления государственных медицинских организаций; внедрение стратеги-

ческого планирования и риск-менеджмента в региональных медицинских организациях; формирование у населения приверженности здоровому образу жизни; устойчивое развитие системы здравоохранения [10].

Система государственного планирования Казахстана за последние годы прошла несколько серьезных трансформаций в своем развитии. В рамках реализации Послания Главы государства от 1 сентября 2020 года Правительством Республики Казахстан определена новая система государственного планирования [11], главным трендом явилась трансформация государственных программ на национальные проекты. Национальный проект как последовательный преемник госпрограммы предназначен для реализации с использованием механизмов проектного управления, с имплементацией проектного подхода в систему государственного управления. Отныне иерархию стратегических программных документов возглавляют Стратегия «Казахстан – 2050», Общенациональные приоритеты и Национальный план развития, а также План территориального развития и стратегия национальной безопасности. Документы второго уровня – это различные концепции, планы действий и Национальные проекты. Документы третьего уровня – это документы реализационного уровня, планы центральных госорганов, план квазигоссектора. В настоящее время в Казахстане реализуется Национальный проект «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация», который является правопреемником Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан и включает конкретные, достижимые задачи до 2025 года [12]. Национальные проекты – это некое лаконичное изложение комплекса мер, которые будут сфокусированы на достижимости цели, на ее актуальности, на всех этапах реализации и доступности ресурсов. Прозрачность и доступность процесса обеспечивается за счет того, что проекты будут оцифрованы: затрачиваются огромные финансовые ресурсы и очень важно видеть обратную связь между государственными органами и населением, насколько эффективно реализуются цели и задачи, и какую обратную связь получает реализация у населения [13]. Государственное планирование охватывает деятельность органов государственной власти и иных участников процесса развития страны, направленную на повышение уровня социально-экономического развития Казахстана, рост благосостояния граждан и укрепление безопасности страны [14]. Национальные проекты являются стратегическими документами, главной целью которых является улучшение жизни и благосостояния граждан Казахстана. Они закрепляют ключевые показатели Стратегии «Казахстан-2050», Национальных приоритетов и Национального плана развития.

С целью обеспечения качественного и доступного здравоохранения для каждого гражданина в Казахстане утвержден Национальный проект «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация» со сроками реализации – 2021 - 2025 годы. Стратегические показатели проекта: (1) ожидаемая продолжительность жизни при рождении до 75 лет в 2025 году; (2) младенческая смертность до 7,2 на 1000 родившихся живыми в 2025 году; (3) материнская смертность до 10,0 на 100 тыс. родившихся живыми в 2025 году; (4) уровень удовлетворенности населения качеством и доступностью медицинских услуг, предоставляемых медицинскими учреждениями, до 80 % в 2025 году; (5) инвестиции в основной капитал в здравоохранение до 372,2 % в 2025 году реального роста к уровню 2019 года.

Национальный проект имеет 4 направления: первое направление связано с повышением доступности и качества медицинской помощи; второе направление призвано сформировать современную систему эпидемиологического прогнозирования и реагирования; третье направление будет способствовать развитию отечественной фармацевтической отрасли; четвертое – направлено на увеличение доли населения, ведущего здоровый образ жизни, и развитие массового спорта.

Ожидаемый социально-экономический эффект, польза для благополучателей: увеличение частных инвестиций в сферу здравоохранения с 121,5 млрд тенге в 2020 году до 783,3

млрд тенге в 2025 году, создание около 13 тысяч новых рабочих мест. доведение доли отечественной фармацевтической продукции с 17 % в 2020 году до 50 % в 2025 году.

Заключение. Общественно-политические и социально-экономические изменения, которые произошли после распада СССР, повлияли на систему организации медицинской помощи населению.

Медицина страны в настоящее время находится на стадии некоей перестройки, поскольку выбирается и закрепляется новая модель, учитываются недоработки прошлых лет. Также нельзя не отметить влияние на нее таких отягощающих факторов, как текучесть кадров и коррупция. В связи с этим, разрозненность системы здравоохранения в Казахстане можно определить как вопрос не только несформировавшейся социальной, но и правовой базы. Социальные трудности казахстанской системы здравоохранения представляется возможным решить лишь с помощью комплексного переосмысления потребностей граждан страны. Приоритет человека в процессах медицины обусловлен общей мировой тенденцией к позиционированию человеческих ресурсов как главного капитала страны. В связи с этим ценной и конструктивной представляется рекомендация по улучшению и более тщательной проработке государственных программ и проектов, имеющих непосредственное отношение к медицине, расширение и уточнение некоторых их положений; регулярный государственный аудит медицинской деятельности согласно международному опыту. Выполнение основных условий в виде рационального сочетания социального и правового аспекта способствует улучшению качества медицины в Казахстане, гармонизации ее составляющих, а также укреплению роли здравоохранения на государственном уровне.

Список использованной литературы:

1. Девятко В.Н., Аканов А.А. *Здоровье народа и здравоохранение Казахстана в переходный период: Опыт, уроки, проблемы.* – Алматы, 1999. –140 с.
2. Кацага А. *Казахстан. Обзор системы здравоохранения. Системы здравоохранения: время перемен. Том 14, №4 / Кульжанов М., Karanikolos M., Rechel B.* – М.: ВОЗ, 2012. – 125 с.
3. Указ Президента Республики Казахстан от 29 ноября 2010 года № 1113 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Казакстан» на 2011 -2015 годы». [Электрон. ресурс] – URL: – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30861087
4. Тайторина Б. А. *Эволюция государственной политики Республики Казахстан в сфере охраны здоровья населения / Б.А. Тайторина, Р. С. Доцанова, К.Л. Гогаладзе. // Молодой ученый.* – 2020. – № 30 (320). – С. 94 -102. [Электрон. ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/320/72852/>
5. Указ Президента Республики Казахстан от 29 ноября 2010 года № 1113 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Казакстан» на 2011-2015 годы» [Электрон. ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30861087
6. Указ Президента Республики Казахстан от 15 января 2016 года № 176 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2019 годы и внесении дополнения в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ. [Электрон. ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34835941
7. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан». Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 17 мая 2022 года № 311.
8. Елжану Биртанову и Олжасу Абишеву предъявили обвинения в суде Нур-Султана. [Электрон. ресурс] - URL:

<https://www.zakon.kz/6017900-eks-ministru-birtanovu-i-ego-eks-zamestiteliu-olzhasu-abisheva-prediaivil-obviniia-v-sude-nur-sultana.html>

9. Аудиторское заключение об итогах промежуточной оценки реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» и эффективности использования активов государства в сфере информатизации. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/eseq/documents/details/320509?lang=ru>

10. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 982. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 725 Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 -2025 годы. [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982/history>

11. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Системы государственного планирования в Республики Казахстан: утв. 29 ноября 2017 года, №790 // <https://adilet.zan.kz/rus>. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан: утв. 26 февраля 2021 года, №99 [Электрон. ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus>.

12. Об утверждении национального проекта "Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина "Здоровая нация" Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 725. [Электрон. ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000725>

13. Сембиева Л.М., Аликулова Л.Б. Концептуальное реформирование системы государственного планирования Республики Казахстан // *Методология, теория и практика.* – 2022.- Том 55 №2.- С.13-27. <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-55-2-13-27>

14. Серикбай Н. Национальные проекты строятся вокруг потребностей и запросов граждан [Электрон. ресурс] - URL: <https://dknews.kz/en/articles-inenglish/209834>.

МРНТИ 10.17.45
УДК 342.951

DOI 10.51889/2167.2022.24.60.011

Жетписбаев Г.А.¹, Камалов К.М.¹, Шауденова Н.К.¹

¹ Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова

ФАРМАЦЕВТИЧЕСКАЯ НАУКА И ПРАКТИКА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОТРАСЛИ

Аннотация

Исследование посвящено анализу проблемы правового регулирования фармацевтической отрасли, вопросам развития фармацевтической науки и практики в условиях пандемии COVID-19. На основе научных методов правового анализа, компаративистики, и моделирования обоснованы выводы о сохранении приоритетов ученых в фармацевтической практике, которые не меняются в свете COVID-19, а должны быть адаптированы к пандемии; о необходимости учета ценности фармацевтических услуг в чрезвычайных ситуациях в области здравоохранения, логистики доставки с помощью интернета и других технологий, жизнеспособности и оптимизации фармакологической терапии с учетом повсеместного присутствия смертельного вируса, развертывание вспомогательного персонала; о целесообразности нахождения исследователей фармацевтической практики в авангарде оценки методов лечения и коммуникативных стратегий, которые улучшают приверженность к этим методам лечения и приводят к значимым результатам; о необходимости модернизации правового регулирования фармацевтической отрасли.

Ключевые слова: здравоохранение, фармация, правовое регулирование, фармацевтическая наука, фармацевтическая практика, пандемия.

Г.А. Жетписбаев¹, К.М. Камалов¹, Н.К. Шауденова¹

¹ С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті

ФАРМАЦЕВТИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ПРАКТИКА COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА: САЛАНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Зерттеу фармацевтика саласын құқықтық реттеу мәселесін, COVID-19 пандемиясы жағдайында фармацевтикалық ғылым мен тәжірибені дамыту мәселелерін талдауға бағытталған. Құқықтық талдаудың, салыстырудың және модельдеудің ғылыми әдістері фармацевтикалық тәжірибедегі COVID-19 аясында өзгермейтін, бірақ пандемияға бейімделуі қажет ғалымдардың басымдықтарын сақтау туралы, денсаулық сақтау саласындағы төтенше жағдайларда фармацевтикалық қызметтердің құндылығын, Интернет және басқа технологиялар арқылы жеткізу логистикасын, өлімге әкелетін вирустардың барлық жерде болуын ескере отырып, фармакологиялық терапияның өміршеңдігі мен оңтайландырылуы, көмекші персоналды орналастыру; фармацевтикалық тәжірибе зерттеушілерін осы емдеу әдістерін ұстануды жақсартатын және маңызды нәтижелерге әкелетін емдеу әдістері мен коммуникативтік стратегияларды бағалаудың алдыңғы қатарында табудың орындылығы туралы; фармацевтика саласын құқықтық реттеуді жаңғырту қажеттілігі туралы тұжырымдарына негізделеді.

Түйін сөздер: денсаулық сақтау, фармация, құқықтық реттеу, фармацевтика ғылымы, фармацевтикалық тәжірибе.

G.A. Zhetpisbaev¹, K.M. Kamalov¹, N.K. Shaudenova¹

¹ Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov

PHARMACEUTICAL SCIENCE AND PRACTICE DURING THE COVID-19 PANDEMIC: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE INDUSTRY

Abstract

The study is devoted to the analysis of the problem of legal regulation of the pharmaceutical industry, the development of pharmaceutical science and practice in the context of the COVID-19 pandemic. Based on the scientific methods of legal analysis, comparative studies, and modeling, conclusions are substantiated about the preservation of the priorities of scientists in pharmaceutical practice, which do not change in the light of COVID-19, but must be adapted to the pandemic; on the need to take into account the value of pharmaceutical services in health emergencies, the logistics of delivery using the Internet and other technologies, the viability and optimization of pharmacological therapies given the ubiquitous presence of a deadly virus, the deployment of support staff; about the feasibility of pharmaceutical practitioners being at the forefront of treatment evaluation and communication strategies that improve adherence to those treatments and lead to meaningful outcomes; on the need to modernize the legal regulation of the pharmaceutical industry.

Keywords: health care, pharmacy, legal regulation, pharmaceutical science, pharmaceutical practice, pandemic.

Введение. В декабре 2019 года новое коронавирусное заболевание (COVID-19) было обнаружено и идентифицировано в китайском Ухане [1, с.123]. 11 марта вспышка COVID-19 была охарактеризована Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ) как глобальная пандемия. В последующие месяцы COVID-19 стремительно распространился по миру и к 23 апреля 2020 г. заразил около 2,5 млн. человек. Пандемия COVID-19 затронула мировую экономику, в том числе фармацевтический сектор. Хотя в настоящее время не существует окончательного лечения этого нового инфекционного заболевания, фармацевтическая промышленность помогает правительствам решать неудовлетворенные потребности COVID-19, начиная от исследований и разработок в отношении потенциальных стратегий лечения до балансирования цепочки поставок лекарств во время кризиса. Наряду с этим фармацевтический сектор изо всех сил пытается сохранить естественный рыночный поток; поскольку

недавняя пандемия влияет на доступ к основным лекарствам по доступной цене, что является основной целью каждой фармацевтической системы [2, с. 441 -447].

Во всем мире фармацевты, находящиеся на передовой, продолжают бороться с COVID-19 и его постоянно развивающимися физическими, психическими и экономическими последствиями, вооружившись своими знаниями, профессионализмом и самоотверженностью. Их потребность в достоверных научных доказательствах для обоснования своей практики никогда не была более острой. Несмотря на экспоненциально увеличивающееся количество вопросов с начала пандемии, они остаются без ответа, и для их решения было увеличено число исследований.

Материалы и методы. Методология и методы исследования настоящей работы представляют методы диалектической и формальной логики, методы анализа, синтеза, а также специальные методы правового исследования: правовой, сравнительный, методы анализа и толкования правовых норм.

Результаты и обсуждение. Мировой опыт исследований должен послужить катализатором развития фармацевтической науки в Казахстане, созданию своей вакцины, а также при таком сценарии, что коронавирус останется в нашей жизни как рядовое заболевание, использовать знания как образовательный инструмент для будущих фармацевтов.

Пандемию COVID-19, также можно назвать «инфодемией», наблюдалась информационная перегрузка вкупе с недостатком информации о вирусе, вызывая тем образом ощущения диссонанса, и показав необходимость исследования, которые были ограничены: (1) недостатком времени, так как количество заразившихся людей росло с геометрической прогрессией, вместе с которой росла и смертность; (2) ресурсами человечества, так как во многом оно не было экономически готово к такому развитию событий; (3) отсутствия обмена опытом между фармацевтами разных стран, так как перемещение стало проблемным. Следовательно, существует острая необходимость сосредоточить исследовательские усилия на предоставлении фармацевтам и другим поставщикам медицинских услуг достоверной информации и доказательств для информирования пациентов, фармацевтической практики и политики.

Приоритеты исследований в фармацевтической практике и образовании в некотором смысле изменены пандемией COVID-19, но в целом сохраняются. Все силы и ресурсы брошены на нахождение вакцины, другие исследования были задвинуты на задний план. Необходимо было обеспечить междисциплинарную связь фармацевтики с другими науками. Все теоретические и практические знания были направлены на адаптацию под реалии современного мира, фармацевтика как наука была вынуждена выполнять свою функцию в свете быстро меняющихся условий [3, с.106-108].

Согласно данным международной аналитической компании IQVIA, по итогам 2019 года объем казахстанского фармацевтического рынка в стоимостном выражении увеличился на 14% и составил 514 млрд. тенге (1,34 млрд. долларов США). В натуральном выражении объем рынка сократился на 1,9% до 0,60 млрд. упаковок. Таким образом, мы наблюдаем некоторое снижение потребления лекарств. Нужно отметить, что 2019 года стал знаковым для всех участников фармацевтического рынка, так как было введено государственное регулирование цен на лекарства, продаваемые в рознице; утверждены правила этического продвижения; изменились правила выписывания рецептов (теперь в них указывается не торговое, а международное непатентованное наименование, за исключением препаратов со сложным составом и в случаях индивидуальной непереносимости). Несмотря на столь значимые преобразования, локальные фармпредприятия активно развиваются и наращивают свою долю в объеме рынка, что очень важно, особенно в условиях столь непростой экономической ситуации и изменений регуляторной среды [4].

В течение первых трех месяцев 2020 года мы наблюдали беспрецедентный всплеск объемов продаж лекарственных средств – и в стоимостном, и в натуральном выражении они увеличились на 24%. Люди в преддверии карантина покупали лекарства с запасом. По

итогам первых четырех месяцев, т. е. с учетом апреля, ситуация выровнялась, так как в апреле люди практически не выходили из дома и спрос на лекарства был очень низким.

Пандемия повлечет за собой глобальные изменения. Об этом сейчас говорят многие политики, аналитики, лидеры мнения. Как она скажется на системе здравоохранения? Скорее всего, люди будут более ответственно относиться к своему здоровью. Проведена масштабная общемировая информационная кампания о мерах профилактики респираторных инфекционных заболеваний. Ужесточены санитарно-гигиенические требования. Людей обучили, как и когда нужно мыть руки. Это простая мера, но как бы это ни парадоксально звучало, она является большой инновацией, которая поможет уменьшить показатели заболеваемости респираторными инфекциями и, в конечном счете, может привести к сокращению потребления антибиотиков

Приоритеты исследований в фармацевтической практике и образовании в некотором смысле изменены в том смысле, что в свете пандемии или любого другого кризиса в области здравоохранения исследования должны быть сосредоточены на готовности клиницистов обеспечивать безопасность пациентов, распространять надежную информацию, указывать пациентам на другие достоверные источники информации, максимизировать терапевтические результаты, гарантировать эффективное использование ресурсов и повышение роли фармацевтов в междисциплинарной помощи. Тем не менее, при чтении и созерцании этих очагов (не претендующих на исчерпывающий характер) они напоминают те же самые очаги, на которых мы можем и должны сосредоточиться, независимо от пандемии [5, с.78-80]

Пандемия коронавирусного заболевания 2019 (COVID-19) представляет серьезную угрозу для образования во всем мире, а медицинское и фармацевтическое образование в Казахстане - не исключение. Хотя основное внимание уделялось лечению инфицированных и максимальному снижению распространения вируса, появление COVID-19 нарушило процесс образования и практики. Влияние пандемии на деятельность фармацевтов, их образование и практическую деятельность было бы более выраженным из-за их особенностей, так как включает лабораторные опыты и стажировки.

Фармацевтическая практика постоянно развивается во всем мире, поэтому существует потребность в соответствующей эволюции методов обучения, что особенно актуально в этот период пандемии.

С момента вспышки нового коронавируса в конце 2019 года (COVID-19) каждый день приносил последние новости об этом заболевании, обновляемые данные о случаях заболевания и интенсивные правительственные объявления. Эти истории различаются в зависимости от региона, но предполагают общую озабоченность медицинскими работниками, решениями, которые они должны принимать, и доступностью жизненно важных ресурсов для поддержки их работы (например, средств индивидуальной защиты, лекарств и аппаратов ИВЛ). В личном и профессиональном плане преподаватели фармацевтики во всем мире проходят через периоды стресса, затем устойчивости, страха, затем облегчения, пессимизма и надежды. Мы пришли к пониманию того, что есть только одно «известное»: мы не можем точно знать, что произойдет.

Однако поиск возможностей и целей требует от педагогов другого подхода к работе. В фармацевтических школах по всему миру сложилась практика долгосрочного планирования и поэтапной реализации крупных образовательных инициатив. Лучшие учебные группы полны мыслителей, которые начинают думать о цели, а затем методично работают над прогнозированием, планированием и проектированием на будущее. Фармацевтическое образование одинаково преуспевает в выявлении передовых практик и продуктивной критике работы друг друга, пока она не приблизится идеальным параметрам. Однако кризисы, подобные нынешней пандемии, бросают вызов традиционным подходам к долгосрочному планированию, поэтапной реализации, передовым методам и почти безупречной работе [6; с. 301 -307].

С этой целью исследования в фармацевтической практике, хотя и основанные на прочных рамках, должны быть многогранными. Для оптимизации ролей фармацевтов и результатов лечения пациентов требуются бесчисленные системные факторы и люди. Таким образом, исследования должны изучать коммуникацию, операции, взаимодействие систем

здравоохранения и экономических факторов, социальную поддержку, образование пациентов и фармацевтов/студентов, а также фармакологические и нефармакологические аспекты терапии.

Пандемия также заставила субъектов образовательной среды задуматься об адаптации и переходах, которые необходимо сделать в обучении будущих фармацевтов, как в содержании образования, так и в логистике или способе его предоставления. Глобальный призыв FIP к реагированию университетов на пандемию COVID-19 вызвал отклик 373 университетов, расположенных в 63 странах, а также 40 связанных тематических исследований (из 15 стран) о том, как университеты быстро адаптировали свое преподавание и обучение в данном контексте. Основные темы, о которых сообщили университеты, включали корректировку экспериментального обучения, больший акцент на самостоятельном обучении, быстрые инновации в оценке обучения и, естественно, усиленное внимание к образовательным технологиям и онлайн-доставке. Интересно, что рост исследований отражал те же самые темы – в частности, профессиональное образование, основанное на онлайн-технологиях и информационных технологиях, и повышенное внимание к экспериментальному обучению в фармацевтических программах. COVID-19, хотя и стал внезапным глобальным потрясением, похоже, ускорил существующие тенденции в развитии образования в сфере высшего образования.

На этом фоне можно дать следующие прогнозы по развитию фармацевтической науки и практики:

1. Приоритеты ученых в фармацевтической практике должны оставаться неизменными в усилиях по продвижению более эффективных и действенных моделей лечения для обеспечения безопасности пациентов и оптимизации терапевтических результатов. Эти приоритеты не меняются в свете COVID-19, должны быть к ним адаптированы.

2. Альтернативные модели предоставления услуг должны учитывать ценность фармацевтических услуг в чрезвычайных ситуациях в области здравоохранения, логистику доставки с помощью интернета и других технологий, жизнеспособность и оптимизацию фармакологической терапии с учетом повсеместного присутствия смертельного вируса, развертывание вспомогательного персонала (т.н. технических специалистов и др.) для повышения количества и эффективности предоставления услуг, а также развития механизмов возмещения расходов, которые признают основанный на стоимости вклад специалистов здравоохранения.

3. Исследователи фармацевтической практики должны быть в авангарде оценки методов лечения и коммуникативных стратегий, которые улучшают приверженность к этим методам лечения и приводят к значимым результатам.

4. Для усиления научно обоснованных исследований во время COVID-19 необходимы несколько «вспомогательных средств». Это человеческие ресурсы, понимание методов исследования, а также систем здравоохранения и клинические знания, включая понимание проблем на местном и глобальном уровнях. Это должно быть основано на понимании того, как это исследование будет использоваться для информирования практики, кто будет конечными пользователями.

5. Как всегда, проводимые исследования будут основаны на проверенной теории и строгих методах.

Пандемия коронавируса также сильно ударила и по правовой части деятельности фармацевтической отрасли. Израиль впервые применил пункт о чрезвычайном приостановлении действия патента в своем кодексе 1967 года, что позволило ему импортировать родовую версию Kaletra AbbVie Inc., которая показала признаки борьбы с коронавирусом. Также интересной с правовой точки зрения может являться обязательное лицензирование. Использование патента должно быть ограничено целью, для которой он предоставлен. Правительство должно попытаться получить согласие патентообладателя, за исключением случаев чрезвычайной ситуации в стране или других чрезвычайных обстоятельств, таких как эпидемия, и в этом случае получение согласия не требуется. Кроме того, если целью лицензии является пресечение чрезвычайной ситуации в стране, действие лицензии должно прекращаться, когда чрезвычайная ситуация находится

под контролем. Владелец патента сохраняет за собой право на получение оплаты, и размер выплаты определяется в зависимости от обстоятельств каждого случая. Определение справедливой и разумной суммы патентного гонорара, которая должна быть выплачена патентообладателю, может стать предметом судебных разбирательств и задержек.

Право наименее развитых и развивающихся стран на получение доступа к спасающим жизнь лекарствам и вакцинам посредством применения принудительного лицензирования было усилено Дохинской декларацией (2001 г.), которая может применяться всеми членами Всемирной торговой организации (ВТО). Соединенные Штаты являются членом ВТО с 1 января 1995 года. В Дохинской декларации, в частности, говорится: «Каждый член имеет право выдавать принудительные лицензии и свободу определять основания, на которых такие лицензии выдаются». В нем также говорится, что члены сохраняют «право определять, что составляет национальную чрезвычайную ситуацию или другие обстоятельства крайней необходимости», и что кризис общественного здравоохранения может стать чрезвычайной ситуацией в соответствии с этим положением.

Европейский Союз, в отличие от США, ввел в действие законодательство, направленное на решение проблем общественного здравоохранения в наименее развитых и развивающихся странах посредством обязательного лицензирования фармацевтических продуктов. Законодательство ЕС предусматривает, что каждое государство – член ЕС должно предоставлять обязательную лицензию на производство и распространение лекарств в наименее развитых и развивающихся странах при соблюдении условий ТРИПС (статья 31) об обязательном лицензировании. Это может стимулировать увеличение международных инвестиций в разработку вакцины в ЕС и ускорить процесс доставки вакцины COVID-19 туда, где она больше всего необходима в Европейском союзе и на международном уровне.

Казахстанский Национальный проект «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация», включает в области фармацевтической деятельности достижимые задачи до 2025 года, в число которых входит актуальное направление – доступные лекарственные средства и медицинские изделия отечественного производства. На данном направлении выделены такие задачи как наращивание научного и кадрового потенциала для фармацевтической и медицинской промышленности и развитие отечественного производства лекарственных средств и медицинских изделий [7]. Национальный проект ставит перед фармацевтической практикой амбициозную цель: к 2025 году увеличить долю собственного фармпроизводства в стране до 50%.

Мировой фармрынок в период пандемии относят «к единственным рынкам, которые стабильно развиваются и в ситуации с пандемией демонстрируют активный рост. Динамика, формирующая фармацевтическую промышленность и процесс принятия решений, развивается быстрее, чем когда-либо. Еще до Covid-19 присутствовали такие проблемы как ценовое давление, ориентация на результаты, сложные портфели лекарств и жесткая нормативно-правовая среда. Тем не менее, вместе с проблемами приходят изменения и возможности, при этом фармацевтическая отрасль гибко адаптируется» [8]. В Казахстане фармацевтические предприятия в основном сконцентрированы в крупных административных центрах, что обусловлено приближенностью транспортных hub-ов, доступности сырья и рабочих мест. Вместе с тем, имеются следующие проблемы отрасли – портфель ОТП представлен низкорентабельными генерическими препаратами; ограничение процедур обращения лекарств в рамках ЕАЭС; в республике отсутствует производство фармацевтических субстанций, сохраняется и низкий уровень экспорта готовой продукции, имеется дефицит узкопрофильных специалистов фармацевтического производства, отсутствие механизмов финансирования новых разработок лекарственных средств и медицинских изделий, высокие стартовые затраты на запуск производства лекарственных средств и медицинских изделий при длительных сроках окупаемости [9].

В связи с изложенным актуален вопрос о совершенствовании правовых механизмов, прежде всего Кодекса о здоровье народа и системе здравоохранения во-первых, в части сертификации специалистов с фармацевтическим образованием (дублируемых требований), во-вторых, в отношении положения о том, что не допускаются закуп и сооплата зарегистрированных в РК лекарственных средств и медицинских изделий без предельной цены на

торговое наименование лекарственных средств и медицинских изделий в рамках гарантированного объема бесплатной медицинской помощи и обязательного социального медицинского страхования (п. 7 статьи 245), в-третьих, применения упрощенной регистрации для экстренного применения дополнительно к стандартной процедуре регистрации стратегически важных лекарственных средств и медицинских изделий для предупреждения чрезвычайных ситуаций, профилактики особо опасных заболеваний, а также заболеваний и поражений, полученных от неблагоприятных химических, биологических, радиационных факторов.

Заключение. Глобальная пандемия COVID-19 может быть связана с многочисленными краткосрочными и долгосрочными последствиями для рынка здравоохранения, в основном фармацевтического сектора; что можно увидеть как с глобальной, так и с локальной точки зрения. Выявление этих воздействий может помочь политикам при планировании и принятии решений на основе фактических данных для борьбы с соответствующими проблемами. Для надлежащего планирования с целью предотвращения долгосрочных осложнений следует идентифицировать краткосрочные воздействия и в дальнейшем измерять их с помощью соответствующего анализа данных. Выявление этих эффектов имеет важное значение для государственной политики, в отношении планирования, основанного на фактических данных, для преодоления сопутствующих проблем; и это может быть более важным в контексте развивающихся стран с большим количеством пугающих ресурсов здравоохранения и фармацевтических рынков.

Список использованной литературы:

1. Du Toit A. *Outbreak of a novel coronavirus* // *Nat. Rev. Microbiol.* 2020. Vol. 18, N 3. P. 123.
2. Wang W., Tang J, Wei F. *Updated understanding of the outbreak of 2019 novel coronavirus (2019-nCoV) in Wuhan, China* // *J. Med. Virol.* 2020. Vol. 92, N 4. P. 441 -447.
3. Суховская О.А. *Коронавирус 2019-NCOV (краткое сообщение)* / О.А. Суховская // *Медицинский альянс.* – 2019. -№ 7 (4). - С. 106 -108.
4. Береговых Роман, Прожерина Юлия *Аптечный рынок по итогам 9 месяцев 2019 года* // *Ремедиум.* 2019. №11. [Электрон. ресурс]- URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aptechnyy-rynok-po-itogam-9-mesyatsev-2019-goda>
5. Kastalsky V. N. *Commercialization of innovative developments by startups* [Text] / V. N. Kastalsky // *Journal of the court of intellectual rights*, 2014, no. 5, Pp. 78-80.
6. Khlopov O.A. *The Coronavirus Impact on Future of Global Development* [Электрон. ресурс]- URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=42695998>
7. Об утверждении национального проекта "Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина "Здоровая нация" Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 725. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000725>
8. Ерхат Искалиев о развитии отечественной фармацевтической отрасли [Электрон. ресурс]- URL: <https://aprfd.kz/index.php/novosti/item/2310-erkhat-iskaliev-i-razvitii-otechestvennoj-farmatsevticheskoy-otrasli>
9. Проблемы фармацевтической отрасли обозначила глава Минздрава РК [Электрон. ресурс] – URL: https://www.inform.kz/ru/problemy-farmatsevticheskoy-otrasli-oboznachila-glava-minzdrava-rk_a3944146

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINAL LAW
CRIMINOLOGY**

МРНТИ: 10.81.71
УДК: 343.3/7

DOI 10.51889/4749.2022.28.19.012

Сералиева А.М.¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая

**КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ: ПОНЯТИЕ,
ПРИЧИНЫ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ**

Аннотация

В настоящее время в различных сферах жизни общества внедрены коммуникационные и информационные технологии. Они быстрыми темпами совершенствуются.

Активное и повсеместное внедрение информационных технологий привело к изменению перечня экономических преступлений. К таким противозаконным действиям относятся компьютерные преступления, причиняющие вред экономике государства, ее отдельным секторам, предпринимательской деятельности и экономическим интересам отдельных групп граждан.

На сегодняшний день жертвами преступников, орудующих в виртуальном пространстве, могут стать не только отдельные люди, но и целые государства. Безопасность тысяч пользователей может оказаться в руках нескольких преступников. Количество преступлений, совершаемых в киберпространстве, растёт пропорционально числу пользователей компьютерных сетей, и темпы роста преступности в глобальной сети Интернет являются самыми быстрыми на планете.

В статье раскрываются понятие, причины и предупреждение киберпреступности в Республике Казахстан. Приведены различные взгляды на происхождение кибер-преступности.

Ключевые слова: глобализация, киберпреступность, информационные преступления, интернет, кибератаки, компьютерные преступления, киберпространство кибертерроризм.

А.М. Сералиева¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

**КИБЕРҚЫЛМЫС: ТҮСІНІГІ, СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ
АЛДЫН-АЛУ ЖОЛДАРЫ**

Аңдатпа

Қазіргі уақытта қоғамдық өмірдің түрлі салаларында коммуникациялық және ақпараттық технологиялар енгізілді. Олар жылдам қарқынмен дамуда.

Ақпараттық технологияларды белсенді және кеңінен енгізу экономикалық қылмыстардың тізімінің өзгеруіне әкелді. Мұндай заңсыз әрекеттерге компьютерлік қылмыстар жатады және де мемлекет экономикасына, оның жекелеген секторларына, кәсіпкерлік қызметке және азаматтардың жекелеген топтарының экономикалық мүдделеріне зиян келтіреді.

Бүгінгі таңда виртуалды кеңістіктегі қылмыскерлердің құрбандары тек жеке адамдар ғана емес, мемлекеттер де бола алады. Мыңдаған пайдаланушылардың қауіпсіздігі бірнеше қылмыскерлердің қолында болуы мүмкін. Кибержеңістікте жасалатын қылмыстардың саны

компьютерлік желілерді пайдаланушылар санына пропорционалды түрде өсуде және ғаламдық Интернет желісіндегі қылмыстың өсу қарқыны планетадағы ең жылдам болып табылады.

Мақалада Қазақстан Республикасындағы киберқылмыстың түсінігі, себептері және алдын алу ашылады. Киберқылмыстың пайда болуы туралы әртүрлі көзқарастар келтірілген.

Түйін сөздер: жаһандану, киберқылмыс, ақпараттық қылмыстар, интернет, кибершабуылдар, компьютерлік қылмыстар, киберкеңістік кибертерроризм.

Seraliyeva Aliya¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University

CYBERCRIME: CONCEPT, CAUSES AND WARNING

Abstract

At the present time, communication and information technologies have been introduced in various spheres of society. They are improving rapidly.

The active and widespread introduction of information technology has caused a change in the list of economic crimes. Such unlawful actions include computer crimes that cause harm the economy of the state, its individual sectors, business activities, and the economic interests of certain groups of citizens.

Today, not just individuals but also entire states can become victims of criminals operating in the virtual space. The security of thousands of users could end up in the hands of a few criminals. The number of crimes committed in cyberspace is growing in proportion to the number of users of computer networks, and the growth rate of crime on the global Internet is the fastest on the planet.

The article reveals the concept, causes, and prevention of cybercrime in the Republic of Kazakhstan. Various views on the origin of cybercrime are provided.

Keywords: globalization, cybercrime, information crimes, Internet, cyber-attacks, computer crimes, cyberspace cyberterrorism.

Введение

Процессы глобализации, в том числе глобализация информационных технологий, открывают неограниченные возможности воздействия на личность и общество. Одним из негативных последствий развития информационных технологий является появление и развитие новой формы преступности – высокотехнологичной преступности, когда объектом преступного посягательства, а также средством или способом совершения преступления выступают компьютеры или информационные сети. Проблема киберпреступности актуализировалась в эпоху информационного общества, когда компьютеры и телекоммуникационные системы охватили все сферы жизни человека и государства, а глобальный Интернет является одним из самых быстрых для развития телекоммуникационных технологий.

Возрастающий профессионализм киберпреступников и постоянное совершенствование информационных технологий, а, следовательно, и постоянная эволюция возможностей для совершения преступлений, создают новые угрозы для пользователей глобальных информационных сетей [1, с.45].

Проблема использования достижений науки и техники в преступных целях связана с одним из важнейших направлений интеграционных процессов: созданием, по своей сути, международной и глобальной по форме сети Интернет, объединившей миллионы компьютеров, расположенных в разных уголках земли. Всемирная паутина, открывшая широчайшие возможности для получения информации и обмена ею, развивается очень быстрыми темпами.

Научная статья актуальна, определяется несовершенством законодательства, в рассматриваемой сфере уголовных и международных отношений, а также необходимостью исследования института киберпреступности в Республики Казахстан.

Материалы и методы

Теоретическую и нормативную основу исследования составили труды отечественных и зарубежных авторов по уголовному праву и криминологии, информатики, психологии, международное и национальное законодательство, относящиеся к рассматриваемой проблеме киберпреступности. В процессе исследования применялись такие научные методы, как: историко-правовой, сравнительный, статистический и метод системного анализа.

Результаты и обсуждение

Большинство преступлений, совершаемых в глобальных компьютерных сетях, характеризуются следующими характеристиками:

1) Повышенная скрытность совершения преступления, обусловленная спецификой информационного пространства сети (развитые механизмы анонимности, сложность инфраструктуры и т. п.).

2) Трансграничный характер сетевых преступлений, при которых преступник, объект преступной узурпации, потерпевший могут находиться на территориях разных государств.

3) Специальная подготовка преступников, интеллектуальный характер преступной деятельности.

4) Нестандартность, сложность, разнообразие и частое обновление способов совершения преступлений и используемых специальных средств.

5) Возможность совершения преступления в автоматизированном режиме в нескольких местах одновременно. Возможность объединить относительно слабые ресурсы множества отдельных компьютеров в мощный инструмент для совершения преступления.

6) Многоэпизодность преступных деяний с множественностью потерпевших.

7) Неосведомленность потерпевших о том, что они подверглись преступному влиянию.

8) Дистанционный характер преступных действий при отсутствии физического контакта между виновным и потерпевшим.

9) Невозможность предупреждения и пресечения преступлений данного вида традиционными средствами [2].

В отечественных и зарубежных научных кругах преступления, совершаемые в компьютерных и телекоммуникационных системах, именуется по-разному: компьютерные преступления [3; 4], высокотехнологичные преступления [5], киберпреступления [6], преступления в области компьютерной безопасности [7; 8], компьютерные преступления в сфере информации [9] и т. д.

Существующий разброс мнений в определении рассматриваемого понятия, по-видимому, связан с отсутствием единого подхода в научных исследованиях, посвященных изучению киберпреступности и теоретических аспектов правонарушений данной категории.

Многообразие существующих подходов к пониманию рассматриваемого явления проанализировано В.А. Дуленко, Р. Р. Мамлеевым и В. А. Пестриковым, которые считают, что киберпреступностью в широком смысле является любое противоправное деяние, совершаемое с помощью вычислительных устройств или в связи с ними, в том числе такие преступления, как незаконное хранение, предложение или распространение информации с использованием компьютерных технологий [10]. В целом киберпреступность, по сообщениям преступников, связывается с правонарушениями, совершенными в различных информационных сетях.

В позиции И. М. Рассолова к киберпреступлениям относятся общественно-опасные деяния, совершаемые с использованием средств вычислительной техники в отношении

информации, обрабатываемой и используемой в сети Интернет [11]. Нельзя не заметить, что суждения, выносимые по существу дела, имеют очень узкую направленность.

Международное право также выступает против проведения различия между концептуальными единицами «киберпреступность» и «компьютерная преступность» и предпочтения отдается первой. Впервые «Конвенция о киберпреступлениях», принятая Советом Европы 23 ноября 2001 года, классифицировала киберпреступность, и определила термин «киберпреступность», а не «компьютерная преступность». Конвенция о киберпреступности представляет собой комплексный документ, содержащий нормы, призванные оказать существенное влияние на различные отрасли права: уголовное, уголовно-процессуальное, авторское, гражданское, информационное. Она базируется на основных принципах международного права: уважения прав человека, сотрудничества и добросовестного выполнения обязательств [12, с.17].

Термин «киберпреступность» в настоящее время часто используется в сочетании с термином «компьютерная преступность», и часто эти термины используются как синонимы. В литературе наибольшее предпочтение отдается термину «компьютерная преступность». Возможно, это потому, что большинство исследований проводится на криминалистическом или процессуальном уровне. Кроме того, глава 7 УК РК «Уголовные правонарушения в сфере информационной связи», предусматривает ответственность за правонарушения, объектом которых является информация и информационные системы [13].

На самом деле эти термины очень близки друг к другу, но еще не являются синонимами. На наш взгляд, понятие «киберпреступность» (в англоязычном варианте – *cybercrime*) шире, чем «компьютерная преступность» (*computercrime*) и более точно отражает сущность такого явления, как преступность в информационном пространстве. Так, Оксфордский словарь определяет приставку «*cyber-*» как составную часть сложного слова. Его значение «относится к информационным технологиям, Интернету, виртуальной реальности» [2].

Почти такое же определение дает Кембриджский словарь: префикс «*cyber-*» означает «связанный с использованием компьютеров или относящийся к компьютерам, особенно к сети-Интернет». При этом в качестве примера Кембриджский словарь приводит слово «*cybercrime*» - киберпреступность (киберпреступление) [14].

Таким образом, «киберпреступность» – это преступление, связанное как с использованием компьютеров, так и с использованием информационных технологий и глобальных сетей. При этом термин «компьютерное преступление» относится только к преступлениям, совершенным против компьютеров или компьютерных данных. Глобальное информационное пространство, мегаинформационная среда нематериальны и принципиально несводимы к физической среде, в которой они воплощены.

Компьютерное преступление – это преступление, посягающее на безопасное функционирование компьютеров и компьютерных сетей, а также данных, которые они обрабатывают. Таким образом, компьютерная преступность является разновидностью киберпреступности [15].

Необходимо выделить следующие факторы, влияющие на рост числа киберпреступлений.

1. Глобальная компьютеризация всех сфер общества не повышает, а снижает степень его защищенности.

2. Ускорение научно-технического прогресса увеличивает вероятность использования преступниками сугубо мирных технологий в качестве средств поражения, а возможность их «двойного» применения зачастую не только непреднамеренна, но и не осознана создателями техники.

3. Терроризм все больше становится особым видом информационных технологий, поскольку, во-первых, террористы все больше используют возможности современных информационно-телекоммуникационных систем в целях связи и разведки; во-вторых, сегодня реальностью становится так называемый «кибертерроризм»; в-третьих,

определяющая часть террористических актов направлена на причинение материального ущерба и создание угрозы жизни и здоровью людей, а также на информационно-психологическое потрясение, воздействие которых на большие массы людей создает благоприятную среду для достижения террористических целей [1].

Состояние киберпреступности в стране помогает нам выделить ряд текущих тенденций. Решающая доля случаев неправомерного доступа к компьютерной информации, которые на сегодняшний день составляют 19% от общего числа зафиксированных компьютерных преступлений, или изготовление вредоносного программного обеспечения (8%), касается кражи денежных средств, незначительно преступлений, совершенных из хулиганских побуждений [3].

Еще одной проблемой является низкий уровень компьютерной грамотности населения, юридических лиц. Хакеры обманным путем, используя отсутствие знаний по обеспечению элементарной информационной безопасности, получают доступ к личной, коммерческой информации физических и юридических лиц, что становится инструментом вымогательства денежных средств. Государственными органами на недостаточном уровне проводится профилактическая работа по предупреждению преступлений в сфере информатизации и связи, не освещаются наиболее распространенные способы взлома средств безопасности компьютеров, смарт-телефонов и т. д., не пропагандируются элементарные способы обеспечения информационной безопасности.

В зависимости от объекта атаки выделяют следующие группы киберпреступлений: компьютерные преступления в сфере предпринимательства, компьютерные преступления против прав личности и неприкосновенности частной жизни, компьютерные преступления против общественных и государственных интересов [16].

Исходя из характера использования компьютеров или компьютерных систем, можно выделить три классификации киберпреступлений:

- деяния, при которых компьютеры являются объектом преступления (кража информации, несанкционированный доступ, уничтожение или повреждение файлов и устройств и т. д.);

- действия с использованием компьютеров в качестве орудий преступления (кража электронных средств и т. д.);

- преступления, в которых компьютеры играют роль интеллектуальных средств (например, размещение порносайтов в Интернете) [17, с.11].

По предмету криминального вмешательства преступления, совершаемые с использованием электронных средств и платежных систем, подразделяются на:

- На преступления против собственности (мошенничество, кража, вымогательство): Мошенничество, совершенное с использованием электронных платежных инструментов и систем; Воровство с помощью электронных средств и платежных систем.

- Преступления в сфере экономической деятельности (легализация незаконных доходов, незаконное предпринимательство): легализация доходов, полученных незаконным путем от электронных платежных средств и систем; незаконная торговля.

- Компьютерные информационные преступления: неправомерный доступ к компьютерной информации, являющейся информационным объектом электронных платежных систем.

- Создание, использование и распространение вредоносных программ, предназначенных для осуществления неправомерных действий в электронных платежных системах или с электронными платежными инструментами.

- Преступления против государственной власти, интересов государственной службы и службы в муниципалитетах (дача взятки с использованием электронных средств и платежных систем; получение взятки с использованием электронных средств и платежных систем) [18].

В 2007-2008 гг. экспертами Международного союза электросвязи с учётом новых деяний, появившихся в последние годы, также подготовлено несколько видов классификаций киберпреступлений, например, «Модельный закон» [19] ИТУ содержит, помимо традиционно известной классификации, предложенной Конвенцией Совета Европы, также такой вид преступления, как кибертерроризм – однако он отнесен к подвидам других правонарушений, например, «несанкционированный доступ» (неуполномоченный доступ для совершения террористических актов).

Кибератакам в мире подвергаются 12 тыс. человек каждую секунду, а ущерб от киберпреступлений составляет более 100 млрд долларов в год. [20].

Особое внимание, подтверждающее актуальность исследования данного вопроса, уделено в постановлении Правительства РК № 407 от 30 июня 2017 года об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана») [20].

Правительством РК отмечено, что эффективная реализация мероприятий по цифровизации экономики будет обеспечена только при обеспечении единства, устойчивости и безопасности информационно-коммуникационной инфраструктуры, сохранности данных и доверии граждан к процессам, в основе которых лежат решения, основанные на использовании информационно-коммуникационных технологий. Одним из этапов цифровизации, направленной на обеспечение надежной правовой среды и неукоснительной защиты прав и свобод граждан, интересов юридических лиц и государства является внедрение «электронного дела», состоящее из 5 связанных компонентов: электронные обращения граждан, единый реестр субъектов и объектов проверок, единый реестр административных производств, электронное уголовное дело, аналитический центр, а также судопроизводство в судебных стадиях процесса противодействие преступлениям, совершенным с применением информационных технологий [21].

Однако, согласно статистическим данным совершенных в сфере информатизации и связи (глава 7, ст.205-213 УК РК), из которых 50% (53) составляют преступления по ст.205 УК РК (неправомерный доступ к информации, в информационную систему или информационно-коммуникационную сеть), 20% – ст.206 (неправомерное уничтожение или модификация информации), 11 % – ст.210 (создание, использование или распространение вредоносных компьютерных программ и программных продуктов). В целом за последние три года наблюдается снижение количества зарегистрированных преступлений.

По мнению М. В. Старичкова, латентность неправомерного доступа к компьютерной информации (ст.272 УК РФ) и создание, использование и распространение вредоносных компьютерных программ (ст.273 УК РФ) составляет примерно 99,7 -99,8 % [22, с.109–112]. Аналогичного мнения придерживаются и отечественные ученые, оценивая их регистрацию на уровне 10 -15% от количества совершенных [23, с.19]. Основными причинами высокой латентности являются отсутствие должной реакции со стороны жертв преступлений, а также скрытый характер с использованием компьютерных технологий [24, с.67].

Отсюда, в Республике Казахстан законодательство в области киберпространства находится лишь на стадии становления. Данное положение обусловлено тем, что широкое применение информационных технологий в Казахстане и соответственно увеличение количества с ними связанных правонарушений возникли сравнительно недавно.

В октябре 2017 года был утвержден План мероприятий по реализации Концепции кибербезопасности, в рамках которого усовершенствованы и законодательно закреплены нормы сферы информационной безопасности.

Кроме того, в отраслевой закон внесено понятие «киберстрахование», которое позволяет возмещать имущественный вред организации, причиненный в результате компьютерных инцидентов, а также моральный вред физлицу, причиненный в результате утечки данных.

В стране также был определен уполномоченный орган в сфере защиты персональных данных – Комитет по информационной безопасности МЦРИАП РК.

В 2020 г. утверждены правила сбора и обработки персональных данных, которыми определен порядок и требования к обращению с персональными данными от стадии сбора до стадии их уничтожения.

В 2020 г. начата правоприменительная практика по привлечению к ответственности за нарушение требований по защите персональных данных на ЭИР (проверка в отношении оператора связи, субъектов частного предпринимательства) и законодательства об электронном документе и ЭЦП.

Начиная с 2018 года для апробации механизмов реагирования на киберугрозы в рамках Национального антикризисного плана реагирования на инциденты информационной безопасности, проводятся командно-штабные учения с участием представителей заинтересованных государственных органов.

В 2018 г. Комитетом национальной безопасности Республики Казахстан был создан и начал работу Национальный координационный центр информационной безопасности (НКЦИБ), обеспечивающий защиту информационных ресурсов государственных органов и критически важной информационной инфраструктуры от кибератак и киберинцидентов [25].

Все это подтверждает актуальность усиления борьбы с киберпреступлениями и необходимость международного сотрудничества в данной сфере с целью обеспечения безопасности и правопорядка. Международному сотрудничеству в сфере уголовного судопроизводства посвящен раздел 12 (ст. 557 -611) в УПК РК. Также источниками международного сотрудничества, помимо УПК РК, являются международные договоры Казахстана с другими государствами и принцип взаимности.

Заключение

Таким образом, считаю, что противодействие киберпреступности должно быть возведено в ранг первоочередных задач правоохранительных органов, эффективности которой будут способствовать следующие факторы:

– в Республике Казахстан процесс формирования законодательства в сфере противодействия киберпреступлениям должен основываться на следующих основных принципах: международное сотрудничество; приоритет профилактики киберпреступлений; использование международного опыта для прогнозирования появления новых преступлений; взаимодействие законодателя со специалистами в области информационной безопасности для формирования актуальной правовой базы. Указанные принципы должны быть выделены не только в теории права, но и закреплены законодательно, что создаст фундамент для принятия актуальных нормативных правовых актов;

– необходимо организовать подразделения по борьбе с киберпреступностью, включающие в себя следственные и оперативные группы, функционирующие круглосуточно - 24/7, согласно рекомендациям Европейской конвенции о киберпреступности от 23.11.2001 г. Введение в следственные подразделения органов уголовного преследования групп, специализирующихся на противодействии киберпреступлениям, обеспечит квалифицированное расследование преступлений данной категории. На перспективу – объединение оперативных и следственных служб с определением четкой вертикальной подчиненности и специализации, в т.ч. по противодействию киберпреступности (существующая система сбора материалов подразделениями МВД РК, последующее процессуальное их закрепление следователями, находящимися в иной организационной структуре, не обладающими специальными познаниями в сфере информационных технологий, не отвечает современным требованиям борьбы с данными видами преступлений);

– полагаю возможным использовать положительный опыт зарубежных стран, привлекающих на должности оперативных работников и специалистов - лиц, имеющих, как правило, техническое образование, с прохождением курсов юридической подготовки;

– исходя из официальных данных, мы видим, что несмотря на усилия, которые предпринимаются государством в области борьбы с преступлениями, совершаемые посредством информационно-телекоммуникационных технологий, результаты таких мер являются не столь действенными. В связи с этим, считаю, что, основными мерами по предупреждению указанных видов преступлений должны стать средства массовой информации, а также сами граждане страны. Например, в ряды познавательных передач еженедельно можно включать программы, которые на примере обманутых граждан покажут способы и лазейки мошеннических комбинаций, которыми пользуются злоумышленники. Также указанный способ предупреждения относится и к рекламе на ТВ-каналах, распространяется на бумажные баннеры, расположенные на транспортных остановках. Имеет место упоминание о наиболее частых способах мошеннических действий в колонках газет, такой факт обусловлен тем, что среди жертв от мошеннических действий немало граждан пенсионного возраста, которые отдают предпочтение именно бумажным источникам информации. Кроме того, следует проводить работу с сотрудниками банков, призывать их обращать внимание на странные действия и операции, совершаемые гражданами, а также интересоваться у лиц, вызвавших подозрение, целью операции. Сами граждане также могут оказывать содействие в предупреждении преступлений в информационно-телекоммуникационной сфере. Например, в кругу семьи и знакомых следует обсуждать случаи, связанные с хищением денежных средств, которые произошли с рассказчиком;

– также одной из мер предупреждения может являться введение дополнительных способов засекречивания персональных данных граждан, а также многослойные способы аутентификации. Например, перед тем как перевести значительную сумму денег, целесообразно задавать вопросы, которые могут заставить гражданина усомниться в правильности выполняемых им действий. Кроме того, если гражданин часто пользуется банковскими картами, производит по ним операции, то ему следует знать и помнить о простых правилах их использования. Не всем известно, что снять деньги с банковской карты куда проще, чем с банковского счета, поскольку для списания денежных средств требуется очное участие в процедуре списания или перевода владельца данного счета;

– еще одной профилактической мерой по сохранению безопасности денежных средств от нежелательных потерь является система компьютерной безопасности – антивирусы, среди наиболее популярных и качественных, разработчики в сфере IT-технологий выделяют Kaspersky Total Security, Bitdefender Antivirus Free Edition;

– если говорить о способах защиты от последствий кибермошенничества, то существует несколько методов защиты компьютеров от информационных преступлений и атак, соблюдение которых не допускает возникновения и проникновения заразных вирусов в компьютерные сети:

а) Постоянное обновление программного обеспечения и операционной системы, которое гарантирует, что для защиты компьютера используются новейшие исправления безопасности;

б) Использование антивируса или комплексного решения для обеспечения интернет-безопасности;

в) Использование сильных паролей, которые трудно подобрать. Также рекомендуется нигде их не записывать. Можно воспользоваться услугой надежного менеджера паролей, который облегчит задачу, предложив сгенерированный им сильный пароль;

г) классический способ заражения компьютеров с помощью вредоносных атак и других типов киберпреступлений – это вложения в электронных спам-сообщениях. Не следует открывать вложение от неизвестного отправителя;

д) вредоносные ссылки в спамовых электронных письмах, а также на незнакомых веб-сайтах. Не следует переходить по этим ссылкам, чтобы не стать жертвой интернет-мошенников;

е) не передавать личные данные по телефону или по электронной почте, если нет уверенности, что телефонное соединение или электронная почта защищены.

– Предлагаем ввести «кибертеракт» в УК РК, как квалифицированный состав в п.2 ст. 255. Это необходимое направление оптимизации уголовного закона по противодействию террористическим атакам. Предлагаемая редакция указанной нормы:

«П.2 ст. 255 УК РК

2. Те же деяния, совершенные:

12) с применением оружия либо предметов, используемых в качестве оружия, взрывчатых веществ или взрывных устройств, «кибератак», которые могут создать реальную угрозу для жизни и здоровья граждан».

– Необходимо для профилактики киберпреступности обучать сотрудников правоохранительных органов информационным технологиям, и также внедрить в программы обучения и переподготовки кадров такие предметы, как: «Профилактика киберпреступности» и «Правовые основы информационной безопасности».

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что киберпреступность представляет собой реальную угрозу безопасности и мира современного общества и человечества, отнимает доверие не только к людям, но и к компетенциям государственной власти и международных организаций. Поэтому, помимо указанных наверху подходов и решений, для борьбы с киберпреступностью необходимы свежие подходы, основанные на широком использовании успехов науки и техники, а также подготовка сотрудников нового поколения, в совершенстве владеющих навыками компьютерных технологий и компьютерного программирования.

Список использованной литературы:

1. Номоконов В.А., Тропина Т.Л. Киберпреступность как новая криминальная угроза //Криминология интернет-пространства. – 1 (24)2012. – С.45-55.

2. Oxford English Dictionary. URL: <http://www.askoxford.com>. Document (дата обращения: 22.11.2022.)

3. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. М.: Юрлитинформ, 2002. – 496 с.

4. Сулопаров А. В. Компьютерные преступления как разновидность преступлений информационного характера: Дис. ... канд. юрид. наук. Красноярск, 2010 // <https://www.dissercat.com/content/kompyuternye-prestupleniya-kak-raznovidnost-prestuplenii-informatsionnogo-kharaktera>. Document (дата обращения: 23.11.2022.)

5. Нарижный А.В. Использование специальных познаний при выявлении и расследовании преступлений в сфере компьютерной информации и высоких технологий: Дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2009 // <https://www.dissercat.com/content/ispolzovanie-spetsialnykh-poznanii-pri-vyyavlenii-i-rassledovanii-prestuplenii-v-sfere-kompy>. Document (дата обращения: 24.11.2022.)

6. Сулопаров А. В. Информационные преступления: Дис. ... канд. юрид. наук. Красноярск, 2008 // <https://www.dissercat.com/content/informatsionnye-prestupleniya>. Document (дата обращения: 24.11.2022.)

7. Тропина Т.Л. Киберпреступность: понятие, состояние, уголовно-правовые меры борьбы: Дис... канд. юрид. наук. Владивосток, 2005 // <https://www.dissercat.com/content/kiberprestupnost-ponyatie-sostoyanie-golovno-pravovye-mery-borby>. Document (дата обращения: 02.12.2022.)

8. Чекунов И.Г. Криминологическое и уголовно-правовое обеспечение предупреждения киберпреступности: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013 // <https://www.dissercat.com/content/kriminologicheskoe-i-ugolovno-pravovoe-obespechenie-preduprezhdeniya-kiberprestupnosti>. Document (дата обращения: 02.12.2022.)

9. Степанов-Егиянц В.Г. Преступления в сфере безопасности обращения компьютерной информации: Сравнительный анализ: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005 // <https://www>.

dissercat.com/content/prestupleniya-v-sfere-bezopasnosti-obrashcheniya-kompyuternoii-informatsii-sravnitelnyi-anali. Document (дата обращения: 02.12.2022.)

10. Дуленко В.А., Мамлеев Р.Р., Пестриков В.А. Использование высоких технологий криминальной средой. Борьба с преступлениями в сфере компьютерной информации: учеб. пособие. Уфа: УЮИ МВД России, 2007. – 187 с.

11. Рассолов И.М. Киберпространство и позитивное право // *Политика и общество*. 2009. № 2. – С.33-37.

12. Волеводз А.Г. Конвенция о киберпреступности: новации правового регулирования // *Правовые вопросы связи*. – 2007. – № 2. – С. 17 -25.

13. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3.07.2014 № 226-в (с изм. и доп. по сост. на 02.03.2022) // <https://online.zakon.kz/Document>. Document (дата обращения: 04.12.2022.)

14. Cambridge Advanced Learner's Dictionary URL: <http://dictionary.cambridge.org>. Document (дата обращения: 04.12.2022.)

15. Тропина Т.Л. Киберпреступность. – Владивосток, 2009. – С.45-55.

16. Бекряшев А.К., Белозеров И. П. Теневая экономика и экономическая преступность // *Электронный учебник*. Омск: Омский государственный университет. Омск: Омский государственный университет. 2000. – 459 с.

17. Батурин Ю. М., Жодзишский А.М. Компьютерная преступность и компьютерная безопасность. – М., 1991. – 160 с.

18. Яковлев А. Н., Олиндер Н.В. Особенности расследования преступлений, совершенных с использованием электронных платёжных средств и систем: научно-методич. пособие. – М., 2012. – 249 с.

19. Модельный закон о киберпреступности Международного Союза Электросвязи (2009) // *См.*: URL: <http://www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/docs/itu-toolkit-cybercrime-legislation.pdf>. ITU, 2009. Document (дата обращения: 04.12.2022.)

20. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30.06.2017 № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберцифр Казахстана»)» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>. Document (дата обращения: 05.12.2022.)

21. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>. Document (дата обращения: 05.12.2022.)

22. Старичков М.В. Умышленные преступления в сфере компьютерной информации: уголовно-правовая и криминологическая характеристики: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2006. – 237 с.

23. Сеитов Т. Б. Правовые аспекты компьютерной преступности в зарубежных странах и в Казахстане. Учебное пособие. – Алматы: Издательство «Данекер», 2000. – 134 с.

24. Бимолданов Е.М. и др. Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи: Учебное пособие. – Алматы: ООНИиРИП Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2015. – 194 с.

25. Фишинговые сайты, spear-phishing, whaling – «киберцифр Казахстана» совершенствует систему безопасности. Официальный информационный ресурс Премьер-министра РК // <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/fishingovye-sayty-spear-phishing-whalingkibershchit-kazahstana-sovershenstvuet-sistemu-bezopasnosti-2675856>. 26 август 2021, 13:00. Document (дата обращения: 05.12.2022.)

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Байсалова Г.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің заң кафедрасының профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: gulzira_06041967@mail.ru

Байсымакова Д.С. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dana_2274@mail.ru

Балтабек А.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, "Құқықтану" мамандығының 2-курс магистранты, e-mail: abdulla.qx@mail.ru

Бахриддинов К.Н. – Андижан Мемлекеттік институты кафедрасының оқытушысы, Андижон қ., Өзбекстан qahramonbaxriddinov2@gmail.com

Белхожаева Д.Ж. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: dinar_15@list.ru

Богатырева Л.Б. – заң ғылымдарының магистрі, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің медициналық құқық кафедрасының меңгерушісі, Алматы, Қазақстан, e-mail: lida110@inbox.ru

Жетпісбаев Ғ.А. – медицина ғылымдарының докторы, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің медициналық құқық кафедрасының профессоры, Алматы, Қазақстан, e-mail: galymadam@mail.ru

Исабаева Ж.Н. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: jan6796@mail.ru

Камалов Қ.М. – С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің 5 курс студенті, Алматы, Қазақстан, e-mail: kamalov.k@mail.ru

Камбарова Ш.А. – PhD, кафедра доценті Қоқан мемлекеттік педагогикалық институты, Қоқан қ., Өзбекстанshoiraqambarova@umail.uz

Каримов К.С. – PhD, кафедра доценті Қоқан мемлекеттік педагогикалық институты, Қоқан қ., Өзбекстанqahramonjob876@umail.uz

Қамза А.Т. – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ докторанты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Меирбекова Г.Б. – Абай атындағы ҚазҰПУ Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, e-mail: e-mail: moldakhmetova_@mail.ru

Сералиева А.М. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к., Алматы, Қазақстан, e-mail: e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

Тайторина Б.А. – заң ғылымдарының докторы, Абай ат. Қазақ ұлттық педагогикалық университеті Тарих және құқық Институты Құқықтану кафедрасының профессоры, e-mail: binur.a@mail.ru

Төленті М.А. – заң ғылымдарының магистрі, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің құқық кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, e-mail: moldir.tolendi@kaznau.edu.kz

Тұрлыханқызы Қ. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, «Құқықтану» кафедрасының оқытушысы e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Утегенова У. – «Құқықтану» мамандығының 4-курс студенті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Шауденова Н.Қ. – С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университетінің 5 курс студенті, Алматы, Қазақстан, e-mail: shaudenjva_nk@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Байсалова Г.Т. – кандидат юридических наук, профессор кафедры Право Казахского национального аграрного исследовательского университета, г. Алматы, Казахстан, e-mail: gulzira_06041967@mail.ru

Байсымакова Д.С. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: dana_2274@mail.ru

Балтабек А.М. – КазНПУ им. Абая, Институт истории и права, магистрант 2 курса специальности "Юриспруденция", e-mail: abdulla.qx@mail.ru

Бахриддинов К.Н. – Преподаватель кафедры Кокандский государственный педагогический института, г. Коканд, Узбекистан qahramonbaxriddinov2@gmail.com

Белхожаева Д.Ж. – старший преподаватель кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г. Алматы, Казахстан. email: dinar_15@list.ru

Богатырева Л.Б. – магистр юридических наук, заведующая кафедрой Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: lida110@inbox.ru

Жетписбаев Г.А. – доктор медицинских наук, профессор кафедры Медицинского права Казахского национального медицинского университета имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: galymadam@mail.ru

Исабаева Ж.Н. ст.преподаватель кафедры Юриспруденции Института Истории и права КазНПУ имени Абая, e-mail: jan6796@mail.ru

Камалов К.М. – студент 5 курса Казахского национального медицинского университета имени С.Д.Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: katalov.k@mail.ru

Камбарова Ш.А. – PhD, доцент кафедры Кокандский государственный педагогический института, г. Коканд, Узбекистан shoiraqambarova@umail.uz

Камза А.Т., докторант КазНУ имени Аль-Фараби, Республика Казахстан, г.Алматы e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Каримов К.С. – PhD, доцент кафедры Кокандский государственный педагогический института, г. Коканд, Узбекистан qahramonjob876@umail.uz

Меирбекова Г.Б. – ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» КазНПУ имени Абая, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Молдахметова Ж.Е. – старший преподаватель кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: e-mail: moldakhmetova_@mail.ru

Сералиева А.М. – кандидат юридических наук, асс. профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

Тайторина Б.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая, e-mail: binur.a@mail.ru

Төлөнді М.А. – магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Право Казахского национального аграрного исследовательского университета, г. Алматы, Казахстан, e-mail: moldir.tolendi@kaznaru.edu.kz

Турлыханқызы К. – Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Преподаватель кафедры «Юриспруденция», e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Утегенова У. – студент 4-курса по специальности «Юриспруденция», Республика Казахстан, г. Алматы

Шауденова Н.К. – студентка 5 курса Казахского национального медицинского университета имени С.Д. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан, e-mail: shaudenjva_nk@mail.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Baisymakova D.S. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dana_2274@mail.ru

Bakhrudinov K.N. – Lecturer of the Department of Andijan State Institute, Andijan, Uzbekistanqahramonbaxriddinov2@gmail.com

Baltabek A.M. – 2 master's graduate student of the speciality "jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Almaty, Kazakhstan, e-mail: abdulla.qx@mail.ru

Baysalova G.T. – PhD in Law, Professor of the Law Department of the Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gulzira_06041967@mail.ru

Belkhozhayeva D.Zh. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: dinar_15@list.ru

Bogatyreva L.B. – Master of Laws, Head of the Department of Medical Law of the Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: lida110@inbox.ru

Issabayeva Zh. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: jan6796@mail.ru

Kamalov K.M. – 5th year student of the Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kamalov.k@mail.ru

Kambarova Sh.A. – PhD, Associate Professor of the Department of Kokand State Pedagogical Institute, Kokand, Uzbekistanshoiraqambarova@umail.uz

Kamza A.T. – PhD student of Al-Farabi Kazakh National University, e-mail: talgatqyzy@inbox.ru

Karimov K.S. – PhD, Associate Professor of the Department of Kokand State Pedagogical Institute, Kokand, Uzbekistanqahramonjob876@umail.uz

Meirbekova G.B. – Associate Professor, Department of Jurisprudence, Abai KazNPU, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Moldakhmetova Zh.E. - Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: moldakhmetova_@mail.ru

Seraliyeva A. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: aliya-mazhitovna@mail.ru

Shaudenova N.K. – 5th year student of the Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: shaudenjva_nk@mail.ru

Taitorina B.A. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: binur.a@mail.ru

Tolendi M.A. – Master of Laws, Senior Lecturer, Department of Law, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: moldir.tolendi@kaznaru.edu.kz

Turlykhanqyzy K. – Institute of History and Law of KazNPU named after Abai, Lecturer at the Department of Jurisprudence, e-mail: kuralay_turlykhan@mail.ru

Utegenova U. – 4-year student in the specialty "Jurisprudence", Republic Kazakhstan, Almaty

Zhetpisbaev G.A. – Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of Medical Law of the Kazakh National Medical University named after S.D. Asfendiyarov, Almaty, Kazakhstan, e-mail: galymadam@mail.ru

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ
(nesibeli77@mail.ru)

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2023 ж. №1 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2023жылдың 1 наурызына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты <https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions> сайтқа тіркелу арқылы жүктей аласыз.

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет	
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95	
2	ИИН (төлем жасау үшін)	
3	Ғылыми дәрежесі	
4	Ғылыми атағы	
5	Жұмыс орны	
6	Қызметі	
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)	
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары	

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӨӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен–ӨӨЖ, FTAMP*;
 - Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН(қою шрифтпен);
 - Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
 - Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100** сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
 - Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
 - Бір жолдан кейін мәтін;
 - Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
 - Мақала көлемі–10 бет (минималды көлем–5 бет, ерекше жағдайда – 15-17бет);
 - Мәтін Word97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
 - Шрифт Times New Roman;
 - Кегль –14;
 - Жол аралық интервал1,0;
 - Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20мм, сол – 30мм, оң – 15мм.
- Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1,с.15] –1– дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **156** .– бетін және оның номерін көрсету.

*FTAMP – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекет аралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/зерттеуәдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар(қорытынды).

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ.АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в №1, 2023 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц–3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей–до 1 марта 2023 г.

Вы можете загрузить заявку на публикацию статьи через регистрацию на сайте

<https://bulletin-jurisprudence->

[kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions](https://bulletin-jurisprudence-kaznpu.kz/index.php/home/login?source=%2Findex.php%2Fhome%2Fsubmissions)

Форма заявки:

№	Сведения об авторе	
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95	
2	ИИН (для оформления счета на оплату)	
3	Ученая степень	
4	Ученое звание	
5	Место работы	
6	Занимаемая должность	
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)	
8	Адрес электронной почты, контактный телефон	

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- Влевом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – вырав-нивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт-курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20мм, левый – 30 мм, правый–15мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1,с.15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированными состоять из: Введение (актуальность, цели и задачи, методология, метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Предпочтение редакционная коллегия будет отдавать статьям, в которых имеются ссылки на статьи, опубликованные в ранее изданных номерах настоящего Вестника. Не рекомендуется применять в тексте не установленные синтаксисом языка знаки препинания, а также знаки, используемые в рекламных целях, например: птички, жирные точки вместо тире или дефиса и т.п.

УДК 323.28
МРНТИ
Үлгі/Образец

11.25.41

ОБРАЗЕЦ

Кубашев А.Т.¹

¹д.ю.н., профессор, Института истории и права при КазНПУ им. Абая,
г. Алматы, Казахстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как Youtube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступно стьподобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей выше указанного видеохостинга и оциальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет

А.Т. Кубашев¹

¹з.г.д., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының профессоры,
Алматы, Қазақстан, e-mail: yermek-a@mail.ru

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидаларымен догмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалада террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «В Контакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудиоматериалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет

А.Т. Kubashev¹

¹Doctor of Law, Professor, Institute of History and Law at Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermek-a@mail.ru

RELEVANCE OF THE FIGHT AGAINST CYBERCRIME

Abstract

At present, in the context of the high development of ICTs, terrorist organizations, as well as various extremist associations based on the dogma and position of Islam religion, have received a kind of information technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to increasingly actively carry their destructive ideology and recruit more and more followers in various parts of the world.

This article considers the problems of spreading not only an open call to terrorist actions, but also the prerequisites of religious extremism, expressed in video sermons of a dubious nature in such widely used information resources as Youtube and the social network "Vkontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan.

The work also analyzed the availability of similar video materials and groups for the Kazakhstan segment of users above the specified video hosting and social network.

Keywords: information space, Internet, social networks, ideology, Internet communities, threat, radicalism, religious extremism, terrorism, Salafism, Kaznet

Текст статьи

Список использованной литературы:

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 3 Января 2017г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3.

2 Карин, Е. Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <http://saanetwork.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/> (дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева Л. (ИГИЛ)ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL: <http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Botobekov, U. ISIS and Central Asia: AS shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL: <http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/> (дата обращения: 17.02.2017)

6 Шингалиева А. К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы // Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика. – 2016. – №4. – С.74.